Олеся Калинич, Світлана Дячок

Українська література

7

Олеся Калинич, Світлана Дячок

Українська література

7

2024

АЛГОРИТМ НАПИСАННЯ ПРОЄКТНОЇ РОБОТИ

- Самооцінювання
- Презентація проєкту
- Реалізація проєкту
- Планування проєктної роботи
- Визначення ідей
- Визначення мети

1. Сформулюй тему проєктної роботи.
2. Озвуч її мету та завдання.
3. Розкажи про особливості проєктної роботи, визначивши успіхи та недоліки.
4. Сформулюй висновки.

АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ВІДЕОРОЛИКА

1. Визнач цільову аудиторію.
2. Склади сценарій майбутнього відео.
3. Вибери мікрофон (озвучення). Створи аудіофайл, прочитавши виразно вірш (дотримуй інтонації, пауз).
4. Вибери місце знімання.
5. Вистав освітлення.
6. Записуй відео частинами.
7. Змонтуй відео за допомогою обраної програми для монтування.

АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ

ВСТУП → ТЕЗА *Я вважаю, що...* → АРГУМЕНТ НА КОРИСТЬ ТЕЗИ: ... → НАВЕДЕННЯ ПРИКЛАДУ, ЩО ІЛЮСТРУЄ АРГУМЕНТ ... → ВИСНОВОК *Отже, ...*

Обґрунтування тези

Олеся Калинич, Світлана Дячок

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

За редакцією проф. Юрія Ковбасенка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Видавництво Астон
2024

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)
К17

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

У підручнику подано навчальний матеріал за модельною навчальною програмою «Українська література. 7–9 класи»
(авт.: Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук, І. А. Тригуб).

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Мавка
Поміркуйте і дайте відповідь.
Виконайте завдання

Сокіл-Род
Запам'ятайте! Пригадайте!
Теорія літератури

Світлячок
Цікава інформація.
QR-коди, інтернет-джерела

Домовик
Домашнє завдання

Калинич О., Дячок С.

К17 Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. / *Олеся Калинич, Світлана Дячок* // За редакцією проф. *Юрія Ковбасенка.* Тернопіль : Астон, 2024. — 304 с. : іл.

ISBN 978-966-308-934-8

Підручник містить теоретичний матеріал, тексти творів і завдання різного рівня складності з української літератури, зорієнтовані на вікові особливості семикласників і семикласниць.

Для учнів / учениць 7 класу, педагогів закладів загальної середньої освіти.

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)

ISBN 978-966-308-934-8

© Калинич О., Дячок С., Ковбасенко Ю., 2024
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2024

ЗМІСТ

Звернення до семикласників 5

ВСТУП

Художній твір як явище мистецтва 7

Народнопісенна лірика 11
Народні козацькі пісні 12
Ой на горі та й женці жнуть 13
Ой у лузі та ще й при березі… ..... за QR-кодом
Та вже років двісті… ..... за QR-кодом
Народні чумацькі пісні 17
Ой горе тій чайці 17
Ой ішов чумак з Дону ..... за QR-кодом
Наймитські пісні 19
Ой матінко-вишня 19
Рекрутські, солдатські, жовнірські та стрілецькі пісні 21
В суботу пізненько… 21
Ой хмариться, туманиться… ..... за QR-кодом
Розпрощався стрілець… 23
Патріотичні пісні літературного походження 26
Богдан Лепкий 26
Журавлі 27
Степан Чарнецький 29
Ой у лузі червона калина… 31
Пісенні твори про боротьбу УПА за незалежність України 33
Олесь Бабій 34
Зродились ми великої години… 35
Микола Матола ..... за QR-кодом
Мій друже Ковалю… ..... за QR-кодом
Сучасні патріотичні пісні 37
Святослав Вакарчук *37*
Квіти мінних зон 38
Місто Марії ..... за QR-кодом
Петро Солодуха ..... за QR-кодом
Біля тополі… ..... за QR-кодом
Олег Псюк, Іван Клименко ..... за QR-кодом
Стефанія… ..... за QR-кодом

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ

Тарас Шевченко 42
Розрита могила 44
Іван Франко 46
Захар Беркут (скорочено) 47
Андрій Чайковський 87
За сестрою (скорочено) 88

МИ — УКРАЇНЦІ

Василь Симоненко 118
Лебеді материнства… 119
Сучасна українська поезія про війну 122
Павло Вишебаба 122
Доньці 123

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Володимир Винниченко 125
Віють вітри, віють буйні… (скорочено) 126
Ліна Костенко 132
Кольорові миші… 133
Оксана Радушинська 136
Метелики в крижаних панцирах (скорочено) 137

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

Анатолій Дімаров 149
На коні і під конем (скорочено) 150
Григір Тютюнник 156
Климко (скорочено) 157
Наталка Малетич 174
Щоденник ельфа (розділ «Усе шкереберть. І в цьому сенс») 175

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Андрій Кокотюха 183
Гімназист і Чорна Рука (скорочено) 184
Катерина Штанко 229
Дракони, вперед! (скорочено) 230

ПРИГОДИ І ГУМОР

Всеволод Нестайко 246
Тореадори з Васюківки (скорочено) 247
Валентин Чемерис 260
Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (скорочено) 261

ФАНТАСТИЧНІ ПРИГОДИ ТА ФЕНТЕЗІ

Олесь Бердник 276
Хто зважиться — вогняним наречеться (скорочено) 277
Галина Пагутяк 293
Королівство (скорочено)… 294

Літературознавчий словник 300

Відповіді на деякі завдання 303

Любий семикласнику! /
Люба семикласнице!

Наша захоплива подорож у світ невичерпних скарбів українського слова продовжується.

Вам уже чимало відомо про фольклорні й авторські твори українців. У цьому навчальному році ми поринемо у світ української пісенної лірики, мандруватимемо сторінками минувшини, торкнемося воєнної тематики, читатимемо про детективні та фантастичні пригоди.

Упродовж сотень років наша історія якнайтісніше пов'язана з боротьбою за правду та свободу. Її відлуння завжди потужно й талановито лунало у творах українських майстрів слова.

Аркан. Худ. Георгій Якутович

Жодні переслідування та заборони не здолали живого духу й волі нашого народу, частиною якого є й ви.

Читання — це чудова можливість пізнати історію й самих себе, долучитися до української та світової культури. І навіть нині, у час цифрових технологій, штучного інтелекту й електронних текстів друкована книжка залишається надійним супутником, другом, порадником і розрадником людини.

Дороговказом нашої літературної мандрівки буде підручник, а в ньому — аватарки героїв міфів і легенд, які створила художниця Мар'яна Дячинська.

Тож успіхів вам і захопливого читання!

З повагою — авторський колектив[1] підручника

[1] *Олеся Калинич, Світлана Дячок* — учительки й філологині, а *Юрій Ковбасенко* — науковий редактор. Більше про них дізнаєтеся, перейшовши за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/JwPbgkDp

ВСТУП

♦ Художній твір як явище мистецтва

♦ Функції мистецтва

♦ Жанри літератури

♦ Літературний твір: тема, ідея, конфлікт

♦ Автор і читач

«Digital-хатина», 2021 р. Полотно, акрил, лак, глітер. Художниця Марія Голуб[1]

[1] *Марія Голуб* — українська художниця, твори якої ілюструють у цьому підручнику вступні сторінки кожного розділу. Більше про творчість М. Голуб дізнаєтеся, перейшовши за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/YwPbRnrz

ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЯВИЩЕ МИСТЕЦТВА

Без пристрасті до книжки людині
недоступна культура сучасного
світу, інтелектуальне й емоційне
вдосконалення.
Василь Сухомлинський

Уявімо, що хтось із середньовічних киян потрапив до сучасної столиці в пошуках краси. Чи сподобаються йому сучасні хмарочоси? А скульптури, які прикрашають наші парки? Вистава в театрі? Сучасні пісні? Поняття краси залежить і від особистого сприйняття, і від епохи.

Проте хай яким би це поняття не було, прагнення до краси ніколи не зникало, воно є і залишатиметься надалі основою мистецтва.

Муза музики. Скульптор Василь Шевченко

1. Поміркуйте, чи завжди мистецтво втілює лише прекрасне? Думку поясніть.
2. Пригадайте види мистецтва та наведіть приклади їх, використовуючи підказки з довідки. Зіставте свої міркування з текстом.

Напишіть есе про подорож будь-якого князя доби Русі–України у XXI столітті та про його ставлення до видів мистецтва.

Довідка. *Книжка, рух, картина, фільм, вежа, ноти, вистава, партитура, фігура, сцена, заголовок, звук.*

У кожному з видів мистецтва свій засіб відображення життя. В архітектурі та скульптурі — камінь, глина; у живописі — лінії та фарби; у танці — людське тіло; у музиці — звук; у театрі й кіно — гра акторів; у літературі — слово. В усіх видах мистецтва створено художні образи.

Художній образ — образ, за допомогою якого митець змальовує нове уявне (ірреальне) життя, подібне до реального.

Художня література — один із видів мистецтва, в основі якого — о́бразне слово.

Літературний твір — основна форма існування літератури як мистецтва слова.

Автор — творець тексту.

Читач — той, хто сприймає літературний твір.

Ви, напевно, помічали: твір один, а кожен із нас може розуміти його по-своєму? Так, читач мимоволі стає «співавтором» твору. Художні твори впливають на розум та почуття людини, спонукають до міркувань, співпереживань, виховують людину, дають їй знання й естетичну насолоду.

Отже, мистецтво виконує *пізнавальну*, *естетичну*, *виховну* функції.

Можливо, середньовічний киянин, про якого згадано на початку цієї теми, зрозумів би сучасне мистецтво по-своєму. Але однозначно: будь-яка історична епоха, будь-яка цивілізація була б сірою й нецікавою без мистецтва.

3. Опрацюйте схему «Функції мистецтва». Відтворіть її в зошиті. Наведіть приклади, коли за допомогою прочитаного літературного твору ви дізналися про щось нове, отримали естетичну насолоду та побачили приклад поведінки для себе.

4. Пригадайте визначення літературних родів: епосу, лірики, ліро-епосу й драми. На які жанри поділяють їх? За потреби скористайтеся словником літературознавчих термінів, що є наприкінці підручника.

5. Накресліть ментальну мапу «Основні роди й жанри літератури».

6. Заповніть таблицю «Теорія літератури» за зразком. За потреби скористайтеся словником літературознавчих термінів.

Теорія літератури

Термін	*Пояснення*	*Приклад на основі прочитаного твору*
Тема	*Те, про що розповідається*	*Зображення шкільних буднів на зорельоті (Володимир Арєнєв. «Сапієнси»)*
Ідея		
Мотив		
Конфлікт у художньому творі		
Композиція художнього твору		

7. Доповніть речення.

① *Мистецтво поділяють на такі види: література, живопис, скульптура...*

② *Об'єднує автора й читача...*

③ *Художня література відрізняється від інших видів мистецтва тим, що...*

8. Поділіться в класі враженнями про самостійно прочитаний твір. Складіть свій список улюблених творів (5–6 позицій).

9. Підготуйтеся до дискусії про те, якими мають бути сучасні читачі / читачки. Для цього поміркуйте над запитаннями:

① *Чи потрібно сучасній людині читати художні твори?*

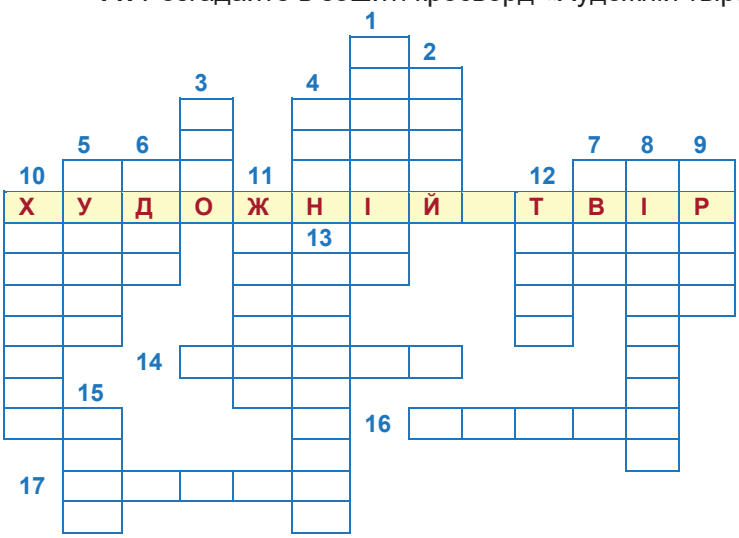
② *Наскільки важливо читати тексти повністю, а не скорочені?*

③ *Чи потрібно читати щодня? Якщо так, то скільки часу варто виділити для цього?*

10. Прочитайте висловлення британської письменниці Ширлі Конрад: «*Смаки людей з часом неминуче змінюються, і те, що одне покоління готове викинути на звалище, наступне вважатиме антикварною цінністю*».

Поміркуйте і скажіть, чи погоджуєтеся ви з такою думкою. Відповідь аргументуйте.

11. Розгадайте в зошиті кросворд «Художній твір».

Вертикально. 1. Зіткнення протилежних сил, героїв тощо (наприклад, боротьба добра зі злом). 2. Персонаж твору. 3. Вид мистецтва, у якому засобами відображення життя є рух, звук, фільм. 4. Державний символ України. 5. Вид мистецтва, у якому застосовують ноти, звук, гру на різноманітних звукових інструментах. 6. Головна думка, яку автор утілює у своєму творі. 7. Те, що людина чує, сприймає органом слуху. 8. Вид мистецтва, назва якого походить від латинського слова, яке буквально означає *буква, літера*. 9. Властивість, якість гарного, прекрасного, що втілена у витворах мистецтва. 10. Творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва. 11. Один з видів образотворчого мистецтва. 12. Вид мистецтва, для якого характерні гра акторів, сцена, куліси, драматичний твір. 13. Вид творчої діяльності, зображення дійсності в конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. 15. Те, про що йдеться, що автор розповідає читачам, найголовніше питання, розкрите у творі.

Горизонтально. 14. Той, хто сприймає літературний твір. 16. Творець тексту. 17. Те саме, що й *тема*; складова теми.

ПІСЕННА ЛІРИКА

НАРОДНОПІСЕННА ЛІРИКА

♦ Народні козацькі пісні[1]:

«Ой на горі та й женці жнуть», «Ой у лузі та ще й при березі…», «Та вже років двісті…»

♦ Народні чумацькі пісні[1]:

«Ой ішов чумак з Дону», «Ой горе тій чайці»

♦ Народні наймитські, рекрутські, солдатські, жовнірські та стрілецькі пісні[1]:

«Ой матінко-вишня», «В суботу пізненько», «Ой хмариться, туманиться…», «Розпрощався стрілець…»

♦ Патріотичні пісні літературного походження[1]:

Богдан Лепкий «Журавлі».

Степан Чарнецький «Ой у лузі червона калина…»

♦ Пісенні твори про боротьбу УПА за незалежність України[1]:

Олесь Бабій «Зродились ми великої години…».

Микола Матола «Мій друже Ковалю…»

♦ Сучасні патріотичні пісні[1]:

Святослав Вакарчук «Квіти мінних зон», «Місто Марії».

Петро Солодуха «Біля тополі».

Олег Псюк, Іван Клименко «Стефанія»

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

♦ Збірник українських народних пісень. *«Заспіваймо пісню веселеньку»* (упорядник — *Петро Василенко*)

♦ *Левко Лепкий* «Гей видно село». Збірник пісень «Співаник Українського Лицаря» (упорядники — *Тарас Гривул* та ін.)

[1] (на вибір учительки / учителя).

НАРОДНОПІСЕННА ЛІРИКА. НАРОДНІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ, ЇХ РІЗНОВИДИ

«Поцілунок». Худ. Марія Голуб

Ми є сила, хоча б тому,
що маємо таку пісню,
де три хвилини не просто
забави, а нашої суті.
Українська пісня насправді
обіймає своїми крилами світ.
Іноземці кажуть:
«В українських піснях
є щось таке, що лікує».
Ми не можемо без пісні,
вона душа наша.
Треба частіше заглядати
в дзеркало своєї душі,
щоб впізнавати себе.
Непростий тепер час,
але ми ніколи не втратимо
своєї неповторності.
Бо ми — українці.

Василь Зінкевич,
український співак

У фольклорній спадщині українців вагоме місце посідає народне пісенне мистецтво, або *народнопісенна лірика*.

Народнопісенній ліриці притаманні певні риси.

Народнопісенний ритм — музичний ритм народної пісні, який ґрунтується на дотримуванні однакової кількості складів у віршовому рядку незалежно від розміщення в ньому наголосів.

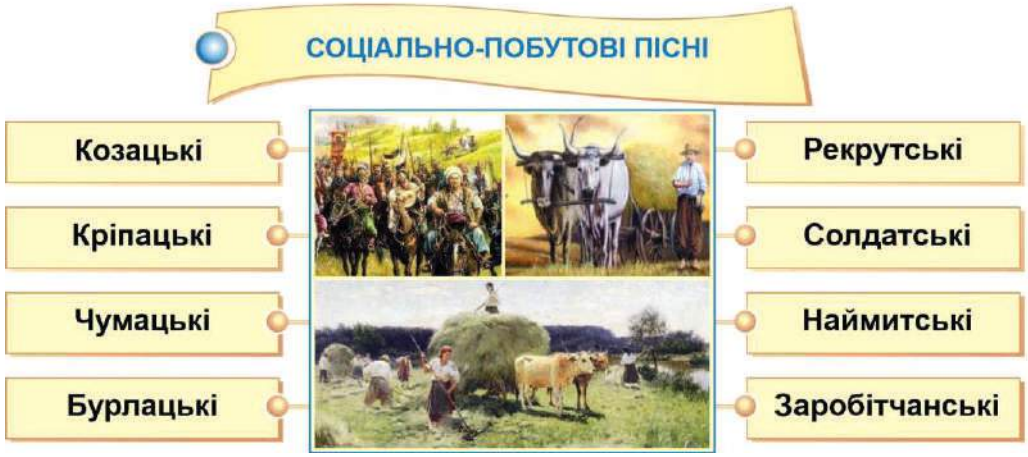
Пригадайте пісні, вивчені в попередніх класах. До яких жанрів та тематичних груп вони належать?

Назвіть мінімум три ознаки, за якими відрізняється народна пісня від літературної.

Народнопісенне римування — розташування рим у притаманному фольклорним творам порядку: *абаб — перехресне*, *аабб — суміжне*, *абба — кільцеве*. Трапляється в народних піснях внутрішнє римування (слова римуються в одному рядку). Рима зв'язує найчастіше два, а інколи три рядки (*подвійна* і *потрійна рима*).

Народнопісенна строфа — група віршованих рядків у пісні, об'єднаних однією думкою і сталим для цього твору порядком римування. Пісні найчастіше бувають дво- і чотирирядковими.

Соціально-побутові пісні — народні ліричні твори, у яких зображено різні аспекти суспільного життя. Соціально-побутові пісні науковці поділяють на кілька **видів.**

Філарет Колесса

Філарет Колесса (1871–1947) — відомий український етнограф, фольклорист, композитор, музикознавець і літературознавець.

Філарет Колесса соціально-побутові ліричні пісні назвав *становими піснями*.

Відомими є козацькі пісні, які складали наприкінці XV ст. Згодом у суспільстві утворилися й інші соціальні групи — чумаки, бурлаки, заробітчани, наймити. Пізніше — рекрути, солдати, повстанці. Кожна із цих соціальних груп народила свої зразки української пісенної лірики.

НАРОДНІ КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

Серед соціально-побутових пісень чільне місце посідають козацькі. Козацтво, що зорганізувалося в могутню військову силу на південних теренах України, було унікальним явищем не лише в українській, а й у світовій історії.

У це важко повірити, але так воно й було: не маючи державної підтримки (бо боротьба за власну, Українську державу тоді лише починалася), козаки, очолювані гетьманами, зайнялися державотворенням. За часів Богдана Хмельницького на багатьох мапах Європи з'явилася фактично нова держава — Гетьманщина.

Головна мета козацтва — захист кордонів від нападу ворогів. Козак воював не лише заради військових трофеїв, не заради

грошей. І це не міф, а історичний факт. Найважливішими цінностями для нього були Україна, християнська віра та воля. Козацький побут, романтика вільного життя — саме такі мотиви звучать у козацьких піснях.

1. Перед прочитанням тексту пісні «Ой на горі та женці жнуть» прослухайте пісню та ознайомтеся із цікавими фактами, що її стосуються. Для цього перейдіть за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/Rw7P4rOW

А чи вам відомо, що... перші ноти мелодії пісні «Ой на горі та женці жнуть» грають у тридцяту хвилину кожної години на дзвіниці грецької церкви, що розташована на Контрактовій площі в Києві поруч із пам'ятником гетьманові Петрові Сагайдачному і вулицею Сагайдачного.

2. Прочитайте виразно текст пісні. Чи збігається він із прослуханим? Чому? Свої міркування звірте з інформацією, поданою нижче.

ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть. паралелізм
Гей, долиною,
Гей, широкою, епітет
Козаки йдуть.

Попереду **Дорошенко**
Веде своє військо,
Військо запорозьке,
Хорошенько.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Хорошенько.

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний.

Михайло Дорошенко (? – 1628)

3. Ознайомтеся з інформацією про Михайла Дорошенка. Дізнайтеся з додаткових джерел про нього більше. Висловте припущення, коли народні співці могли скласти пісню «Ой на горі…», зіставивши факти про життя героїв пісні. Відповідь обґрунтуйте.

Михайло Дорошенко був нащадком старовинного шляхетного козацького роду. Ось і все, що відомо про його дитинство та юність.

Дуже рано Михайло потрапив на Січ, де зумів швидко зайняти чільне місце серед козацької старшини.

За часів гетьмана Петра Сагайдачного вже був полковником, відзначився в поході на Москву (1618 р.) та в битві під Хотином (1620–1621 рр.).

Загинув 1628 р. в бою під Бахчисараєм (Крим) від яничарської кулі.

риторичне звертання
«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Необачний!»

«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться! оклик
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Знадобиться.

Гей, хто в лісі, озовися!
анафора
Та викрешем вогню,
анафора
Та закурим люльку,
Не журися!
Гей, долиною,
Гей, широкою,
Не журися!»

4. Ознайомтеся з відомостями про Петра Конашевича-Сагайдачного й відшукайте цікаві факти про нього в інтернет-джерелах.

Петро Конашевич-Сагайдачний

Петро Конашевич-Сагайдачний (близько 1582–1622) — український полководець і політичний діяч, гетьман реєстрового козацтва, кошовий отаман Запорозької Січі.

Очільник успішних походів запорозьких козаків проти Московського царства (яке врешті-решт перетворилося на нинішню Російську Федерацію), Османської імперії та інших тогочасних держав.

Меценат православних братств та опікун братських шкіл.

5. Доведіть, що у виокремлених курсивом рядках першої строфи звучать мотиви громадянські та родинно-побутові.

6. Зверніть увагу на повтор рядків у кожній строфі. Це — *рефрен*. Чи всі рефрени виокремлено? Відповідь обґрунтуйте.

Художній паралелізм —
(грец. *parallelos — той, що рухається поряд*) —
це паралельне зображення двох явищ із різних сфер життя.

Найчастіше трапляється паралелізм у народних піснях. Приклад його — і в пісні «Ой на горі та женці жнуть».

7. Прочитайте рядки і, ґрунтуючись на визначенні *художнього паралелізму*, доведіть, що в них використано паралелізм:

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.

Зауважмо, що в пісні *військо запорозьке* — славне. Епітети, які повторюють часто в різних творах, називають постійними.
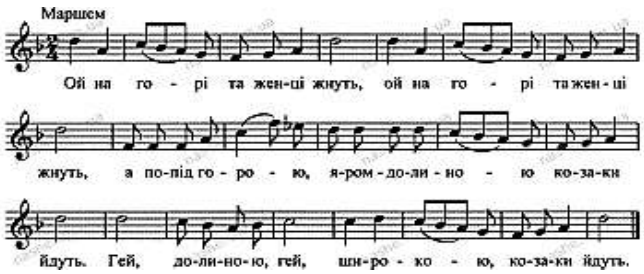
Отже, **постійний епітет** — традиційне художнє означення. Наприклад, *степ*, майже завжди — *широкий*, *море* — *синє*, *вітер* — *буйний*, *калина* — *червона*, *орел* — *сизокрилий*.

Козацька пісня «Ой на горі та женці жнуть» має кілька варіантів. Про це свідчать і назви: «Ой на горі да женці жнуть», «Ой на горі женці жнуть», «Гей, на горі та женці жнуть», «Гой, на горі женці жнуть».

Ми подаємо текст за збіркою «Перлини української народної пісні» (упорядник Микола Гордійчук). Найстаріший варіант пісні записаний у Галичині в другій половині XVII століття. Цікаво, що є польський варіант пісні «По широкій Україні», де замість Сагайдачного згадується київський воєвода Стефан Хмелецький.

Як ви вважаєте, що зумовило варіативність народних творів?

Згодом мелодію пісні було використано Євгеном Адамцевичем під час написання «Запорозького маршу» та оркестром Зразково-показової оркестри Збройних сил України (ЗПО ЗСУ) у «Козацькому марші».

8. Знайдіть самостійно в інтернеті виконання «Запорозького маршу». Який настрій він створює?

9. Пригадайте, що називають *строфою*. Визначте вид строфи за кількістю рядків: *чотирирядкова*, *п'ятирядкова* тощо. Скільки строф у пісні «Ой на горі та женці жнуть»?

10. Чи можна стверджувати, що рефрен створює цілісну картину пісні? Чому?

11. На основі прочитаного створіть ментальну мапу «Козацькі пісні».

12. Уявіть образи, змальовані в тексті, та створіть словесний малюнок до кожної строфи пісні.

13. Робота в групах. Створіть відео до пісні. Для цього напишіть сценарій за мотивами пісні. Розподіліть ролі та зіграйте їх. Музичний супровід до відео — козацький марш (доберіть його самотужки).

14. Сформулюйте мотив пісні «Ой на горі та женці жнуть». Свої міркування зіставте з таблицею «Паспорт твору».

Паспорт твору

Автор	Народ
Твір	«Ой на горі та женці жнуть»
Рід	Лірика
Жанр	Соціально-побутова пісня; козацька пісня
Мотив	Зображення життя й побуту козаків, їхньої героїчної вдачі. Поєднання громадянських і родинних мотивів
Художні засоби	Художній паралелізм, постійні епітети, риторичні звертання
Цікавий факт	Перші ноти мелодії пісні грають на тридцятій хвилині щогодини на дзвіниці грецької церкви, що розташована на Контрактовій площі в Києві поруч із пам'ятником гетьманові Петрові Сагайдачному і вулицею Сагайдачного

15. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 13) та ознайомтеся з текстами козацьких пісень «Ой у лузі та ще й при березі…», «Та вже років двісті…». Прослухайте згадані пісні.

На основі цих пісень наведіть приклади художнього паралелізму та постійних епітетів. По два з них запишіть у зошит.

16. Напишіть есе на тему «У людини два крила — родина й Батьківщина».

17. Прочитайте опис картини Сергія Васильківського «Козак у степу» (1900-ті). Які народні козацькі пісні може ілюструвати ця картина?

Картина «Козак у степу» за змістом близька до історичних пісень. Постать вартового запорозької вольниці живописна й виразна.

Майстерно виконаний пейзаж — степ, порослий травами та квітами, серед яких височіють могили, темне небо і хмари, забарвлені останніми променями сонця.

Притихла природа гармонує з фігурою вершника, який уважно вдивляється в долину, огорнуту сутінками.

Немає тут ні битв, ні кривавих сутичок, але темне небо з відблисками сонця, багрянець квітучих маків і насторожена тиша нагадують про героїчне минуле нашої Батьківщини.

НАРОДНІ ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

Торгівля та перевезення вантажів на великі відстані у VIII–X століттях були поширені серед арабських купців.

Етнограф і філолог Віктор Давидюк стверджує, що більшість понять, пов'язаних із перевезенням солі (*чум — діжка*, *мажа — віз*, *валка — група возів* тощо) мають тюркське походження.

У XVIII столітті цей промисел був поширений на різних теренах України, зокрема й на Подніпров'ї та Лівобережжі. У ті часи торговців-перевізників називали *чумаками*.

«Чумаки». Худ. Сергій Васильківський. 1904 р.

Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/8wPbR9vK або QR-кодом і дізнайтеся більше про чумаків. Там само є уривки зі спогадів англійського мандрівника про побут українців.

Чумацькі пісні — різновид народних соціально-побутових пісень, у яких оспівано життя та побут чумаків.

У чумацьких піснях можна простежити послідовність перебігу подій чумацької мандрівки: приготування та від'їзд чумаків, чумацький побут, напади ворогів, хвороби й смерть, очікування повернення чумаків додому.

Чумацький промисел супроводжували різноманітними звичаями. Кожен крок чумака, особливо під час збирання в далеку подорож, мав бути продуманий до дрібниць.

У 1812 році мандрівник Даніель Клерк, розповідаючи про українських селян (зокрема і чумаків), зазначив, що вони шляхетні, фізично міцні, чисті, запопадливі, гостинні, побожні...

У творах Тараса Шевченка згадки про чумаків трапляються часто. Знання і враження про них поет виніс із дитинства, адже виростав він на землі з багатими традиціями.

Цікаво, що видатний історик Микола Костомаров уважав чумацькі пісні похідними від козацьких.

1. Прочитайте виразно текст пісні «Ой горе тій чайці».

ОЙ ГОРЕ ТІЙ ЧАЙЦІ

(скорочено)

Ой горе тій чайці,
Чаєчці-небозі,
Що вивела чаєняток
При битій дорозі! постійний епітет

Ой ішли чумаки,
Весело співали,
І чаєчку ізігнали,
Чаєнят забрали.

А чаєчка в’ється,
Об дорогу б’ється,
К сирій землі[постійний епітет] припадає,
Чумаків благає:

«Ой ви, чумаченьки,[пестливі слова, звертання]
Ви ще молоденькі,
Верніть моїх чаєняток,
Вони ще маленькі.

Бодай ви, чумаки,
Щастя не діждали,
Що ви моїх дрібних діток
Із гнізда забрали!»

Поясніть, як ви розумієте образ чайки-матері-України в контексті сьогодення?

Чи можна провести паралелі з російсько-українською війною? Думку обґрунтуйте.

Пісня «Ой горе тій чайці» відома в багатьох варіантах. Побутує думка, що пісня має літературне походження — автором первісного тексту «Ой біда, біда мені, чайці-небозі...» названо гетьмана Лівобережної України Івана Мазепу. Лише згодом цей твір став народною піснею.

У народі образ чайки є символом осиротілої, самотньої матері. У пісні передано відчай матері, яка втратила дітей. Її останні слова — наче заклинання. Люди вірили в магію слова, особливо страшним вважали материнське прокляття.

До Криму дорога далека й небезпечна. Такий прокльон, за уявленнями наших предків, унеможливлював повернення чумаків додому.

Образ чайки — надзвичайно глибокий. Він символізує Україну. За силою материнських почуттів пісня належить до кращих надбань української народної лірики. Її популярність засвідчують численні текстові і музичні варіанти.

2. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 17) та прослухайте пісню «Ой горе тій чайці»» (слова — народні, музика Дмитра Іващенка). Який настрій вона передає?

3. Визначте вид строфи за кількістю рядків: чотирирядкова, п’ятирядкова тощо. Скільки строф є в пісні?

4. На основі прочитаного та доступних вам додаткових джерел створіть схему або інформаційне гроно «Чумацькі пісні».

5. Уявіть о́брази, змальовані в тексті, та створіть словесний малюнок до кожної строфи пісні.

6. Виразно прочитайте текст пісні. Створіть відеофайл читання та продемонструйте його в класі чи рідним удома.

7. Сформулюйте мотив пісні «Ой горе тій чайці». Свої міркування зіставте з таблицею «Паспорт твору».

Паспорт твору

Автор	Народ
Твір	«Ой горе тій чайці»
Рід	Лірика
Жанр	Соціально-побутова пісня; чумацька пісня
Мотив	Зображення драматизму мандрівного способу життя чумаків. Глибинний зміст символічного образу чайки-України
Художні засоби	Риторичні звертання, тавтологія (повтор), пестливі слова, художній паралелізм, постійні епітети
Цікавий факт	Версія про літературне походження пісні

8. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 17) й ознайомтеся з текстом чумацької пісні «Ой ішов чумак із дому». Прослухайте її. Наведіть приклади постійних епітетів та тавтологій (за текстом пісні). По два приклади запишіть у зошит.

НАРОДНІ НАЙМИТСЬКІ, РЕКРУТСЬКІ, СОЛДАТСЬКІ, ЖОВНІРСЬКІ ТА СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ

У багатьох народних піснях звучать мотиви невлаштованості життя, важка праця, бідність, безправ'я. Поширені також мотиви туги за родиною, бажання швидше повернутися додому. Такі пісні називають наймитськими.

Наймитські пісні — різновид соціально-побутових пісень, що відображає настрої, побут і соціальний стан наймитів у селянських господарствах.

1. Послухайте пісню «Ой матінко-вишня», перейшовши за покликанням https://cutt.ly/meqOVqOL або за QR-кодом. Який настрій створює таке виконання пісні?

2. Прочитайте виразно наймитську пісню «Ой матінко-вишня».

ОЙ МАТІНКО-ВИШНЯ

(скорочено)

Ой матінко-вишня, чи я в тебе лишня,
Що віддала в чужі краї, де я непривична.
Ой матінко-зірко, як у строці[1] гірко,
Куда хилять, то й хилюся, бо я всіх боюся.

[1] *Строк* — робота в поміщика за наймом протягом певного встановленого часу.

Бо я всіх боюся,
Як піду я в чисте поле, постійний епітет то й не ворон кряче.
То й не ворон кряче,
А то ж моя рідна ненька та й за мною плаче. паралелізм
Та й за мною плаче,
Як піду я понад лісом, щось у лісі туже.
Щось у лісі туже,
Ой то ж моя рідна ненька робити не здужа.
Робити не здужа,
Ой хіба ж ти, моя ненько, води не носила?
Води не носила,
Чом ти мене маленькою та й не притопила? риторичне питання
……
Як піду я понад яром та й гляну в провалля.
Та й гляну в провалля,
Чужим діткам життя гарне, а мені горювання.

3. Поясніть, чому текст пісні в підручнику не збігається з текстом, поданим за QR-кодом (с. 19). Чим зумовлена варіативність народних пісень?
4. Чому наймити були безправними? Якою зараз є наймана праця? Чи захищені законом, на ваш погляд, працівники? Як змінилося життя українців?
5. Сформулюйте провідний мотив пісні.
6. Який настрій твору? Назвіть художні засоби, які створюють його.

7. У тексті частково виокремлено художні засоби. Випишіть їх у зошит та доберіть ще приклади.
8. Яка особливість строфи в пісні «Ой матінко-вишня»?
9. Створіть ілюстрацію до пісні. Яких кольорів у ній більше? Чому?
10. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Паспорт твору

Автор	Народ
Твір	«Ой матінко-вишня»
Рід	Лірика
Жанр	Соціально-побутова пісня; наймитська пісня
Мотив	Відображення страждань через важку наймитську долю
Художні засоби	Риторичні звертання, риторичні питання, тавтологія, пестливі слова, художній паралелізм, постійні епітети

РЕКРУТСЬКІ, СОЛДАТСЬКІ, ЖОВНІРСЬКІ ТА СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ

Настали часи, коли славна сторінка української державності перегорнута — у XVIII столітті було зруйновано Запорозьку Січ. Україна покріпачена Московією.

Саме тоді в Україні встановлено рекрутську повинність. Слово «рекрут» запозичене з французької й означає «набраний», «завербований». Згодом це слово поступиться італійському «солдат». «Жовнір» — це солдат польської армії.

Строк служби за різних часів був різний: спочатку — довічна служба. Відтак її скоротили до 25 років у війську; згодом — 15, 12 і 10 років.

Рекрутські, солдатські, жовнірські пісні — різновид суспільно-побутових пісень про життя та побут вояків.

Провідним мотивом цих пісень є примусовий набір до війська. Першочергово віддавали до війська сиріт і тих, хто встиг чимось провинитися, не минали непокірних, бунтівних хлопців. Не зважали ні на вдовиченків, ні на одружених. Хто мав досить грошей чи землі, міг відкупитися чи найняти замість себе когось іншого. Тому військо формувалося з найбідніших верств населення.

Автопортрет. Худ. Тарас Шевченко

Розгляньте репродукцію.

Знайдіть в інтернеті інформацію про військову службу Тараса Шевченка.

Що вас найбільше вражає в біографії геніального митця? Чому?

Зозуля — образ-символ суму і вдівства, весни і водночас нещастя, туги за минулим і страждань матері.

Чому саме такий образ виник у народній пісні?

1. Прочитайте виразно текст пісні «В суботу пізненько», потому послухайте її у виконанні Волинського народного хору, перейшовши за QR-кодом або за покликанням (с. 19).

В СУБОТУ ПІЗНЕНЬКО

В суботу пізненько,
В неділю раненько
Кувала зозуля
Та й все жалібненько. — пестливі слова

Ой то ж не **зозуля**,
То рідная мати. — паралелізм
Вона виряджала
Сина у солдати.

Іди, іди, синку,
Іди не барися,[анафора]
На третій годочок
Додому вернися.

Якби ж ти, мати, знала,
Яке мені горе,
То б ти переплила
Все Чорнеє море.[гіпербола]

Якби ж ти, мати, знала,
Яка мені біда,
То б ти переслала
Горобчиком хліба.

Горобчиком хліба,
Синичкою солі,
Ой Боже ж мій, Боже,
В якій я неволі!

2. Виконайте пісню хором у класі.
3. Сформулюйте провідний мотив твору.
4. Який настрій пісні? Назвіть художні засоби, які створюють настрій твору.
5. У тексті частково виокремлено художні засоби. Випишіть їх у зошит і доберіть ще приклади.
6. Який вид строфи в пісні «В суботу пізненько»?
7. Створіть ілюстрацію до пісні. Які кольори в ній переважатимуть? Чому?
8. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Паспорт твору

Автор	Народ
Твір	«В суботу пізненько»
Рід	Лірика
Жанр	Соціально-побутова пісня; солдатська пісня
Мотив	Відображення страждань через важку солдатську долю
Художні засоби	Риторичні звертання, тавтологія, пестливі слова, художній паралелізм, постійні епітети, гіпербола

9. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 19) і прослухайте пісню «Ой хмариться-туманиться». Прочитайте її текст. Сформулюйте мотив і визначте, до якого різновиду соціально-побутових пісень вона належить. За потреби скористайтеся паспортом твору.

Після зруйнування Запорозької Січі Україна не мала жодних державних військових формувань. Наші землі належали імперіям — Російській та Австро-Угорській.

На початку XX століття на території Австро-Угорщини, до якої належала й Галичина, заохочувалося створення фізкультурних і пожежних товариств. Це було загальноєвропейською модою. Членами таких товариств ставала насамперед студентська молодь.

На початку Першої світової війни всі фізкультурні товариства стали авангардом австрійських військ.

Також важливим напрямом у народженні українського стрілецтва став «Пласт», створений за зразком англійського скавтингу. Його діяльність зводилася до підготовки розвідувальної служби.

На початок Першої світової війни ця організація стала одним із підрозділів українських січових стрільців (УСС). Першу легальну організацію січовиків утворено 1913 р.

Охоче вступили до війська УСС, створили окремі військові угрупування представники понад тисячу українських Січей. Це були освічені й загартовані люди. За мету січові стрільці поставили національну ідею — незалежність України.

Що вам відомо про організацію «Пласт»?

Чи є у вашому населеному пункті «Пласт»?

Петро Франко, син Івана Франка, також був січовиком.

Довідайтеся з доступних вам інформаційних джерел (зокрема з інтернету) про спілкування Івана Франка із січовими стрільцями.

Іван Франко та Українські січові стрільці

Січовики створили чимало пісень. Установити їхнє авторство неможливо — так вони стали народними.

Стрілецькі пісні — різновид соціально-побутових пісень про боротьбу за українську державність українських січових стрільців.

1. Прочитайте виразно текст пісні «Розпрощався стрілець». Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 19) і прослухайте пісню у виконанні хорової капели «Дударик». Який настрій пісня викликала у вас. Чому?

РОЗПРОЩАВСЯ СТРІЛЕЦЬ...

Розпрощався стрілець із своєю ріднею
І поїхав в далеку дорогу —
За свій рідний край, за козацький звичай, постійні епітети
Йшов у бій за свою перемогу.

А вітер колише високу траву,
Молодий дуб додолу схилився,
Листям шелестить, вбитий стрілець лежить,
Його коник над ним зажурився. паралелізм

Ой, ти коню, мій коню, не стій наді мною, риторичне звертання
Я полежу на землі невкритий.
Ти біжи, коню мій, скажи неньці рідній,
Що я за Україну убитий.

Нехай батько і мати, і сестри, і брати —
Нехай вони за мною не плачуть. анафора
Я у степу лежу, по Вкраїні тужу,
Чорний крук наді мною все кряче.

Ряди ж за рядами стрільці йдуть полками,
До походу гармати їм грають.
А за їхню честь лиш березовий хрест,
Дрібні сльози на землю спадають.

Розпрощався стрілець із своєюріднею
Та й поїхав в далеку дорогу —
За свій рідний край, за козацький звичай,
Йшов у бій за свою перемогу.

Запишіть у зошит третю строфу та підкресліть голосні й приголосні, які повторюються.

Пригадайте, що повторення однакових голосних звуків у рядку чи строфі — це **асонанс**, а повторення однакових приголосних — **алітерація**.

Який настрій тут створено?

2. Чи вважаєте ви стрілецькі пісні актуальними нині, у часи російсько-української війни? Чому?
3. Виконайте пісню хором у класі.
4. Сформулюйте провідний мотив твору.
5. Чи можна в стрілецьких піснях виокремити мотиви, спільні з козацькими піснями? Якщо так, то які саме?
6. У тексті частково виокремлено художні засоби. Випишіть їх у зошит та доберіть приклади.
7. Який вид строфи в пісні?
8. Створіть відео до пісні. Для цього доберіть відео чи світлини, де герої — воїни ЗСУ *(для безпеки обличчя військових не показувати!)*.
9. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

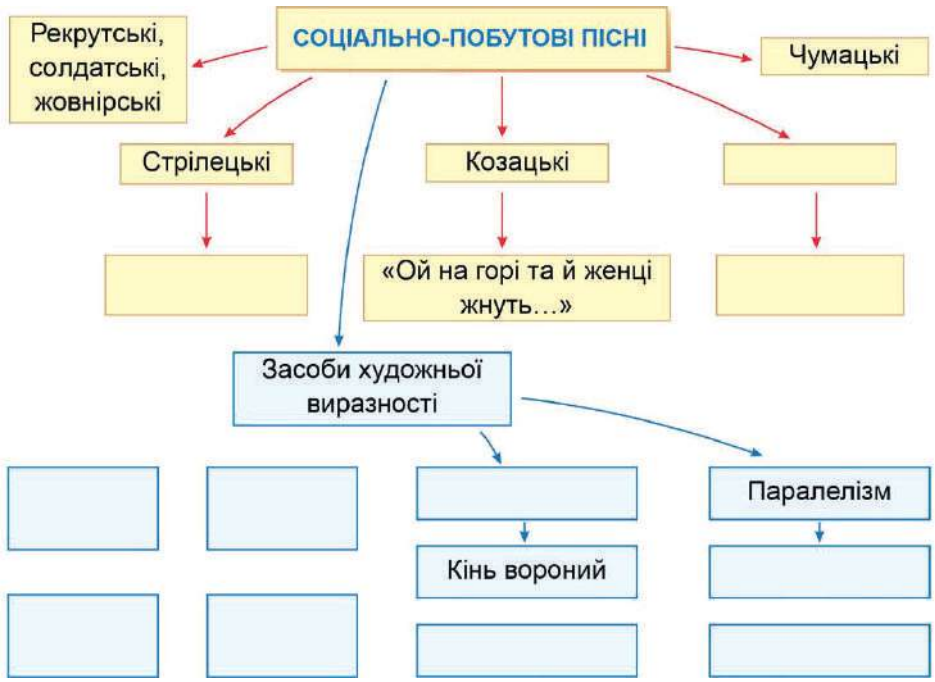
Автор	Народ
Твір	«Розпрощався стрілець…»
Рід	Лірика
Жанр	Соціально-побутова пісня; стрілецька пісня
Мотив	Відображення боротьби стрільців за волю України, їхнього героїзму
Художні засоби	Риторичні звертання, тавтологія, художній паралелізм, постійні епітети, анафора, алітерація, асонанс

10. Виконайте підсумкову роботу за темою «Соціально-побутові пісні». Завдання в ній запропоновано на вибір.

I. Фольклорний проєкт (індивідуальний або груповий — на вибір).

1) Зверніться по допомогу до старших родичів, сусідів чи знайомих. Попросіть їх пригадати соціально-побутові пісні.
2) Запишіть пісні з уст виконавців.
3) Укладіть збірку пісень, структурувавши її за різновидами чи спільними мотивами.
4) Обов'язково вкажіть, від кого записана пісня і в якому місті чи селі.
5) Ілюструйте збірку й дайте їй назву.
6) Презентуйте книжку в класі.

II. Доповніть схему «Соціально-побутові пісні», відтворивши її в зошиті.

III. Дослідження. Відображення в піснях героїчної боротьби українських січових стрільців.

1) Що вам відомо про українських січових стрільців? Відшукайте в доступних вам джерелах цікаві факти про січових стрільців.

2) Що вас найбільше вражає з фактів про січових стрільців? Чому?

3) Пригадайте, які пісні називають стрілецькими.

4) Щоб дізнатися більше про українських січових стрільців, перегляньте документальний фільм «Легіон. Хроніка Української Галицької Армії 1918–1919» (режисер — Тарас Химич), перейшовши за покликанням чи QR-кодом (с. 19).

ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

БОГДАН ЛЕПКИЙ (1872 – 1941)

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля...
Богдан Лепкий

Богдан Лепкий народився в селі Крогулець на Тернопільщині в сім'ї священника. Крім Богдана, у родині було ще семеро дітей.

Батько навчив хлопчика писати, читати, рахувати; нянька — співати, а дідусь за материнською лінією розповідав про козацькі часи.

Як ви ставитеся до сімейного навчання? А до дистанційної форми навчання? Думку прокоментуйте.

Прокладіть на google-мапі маршрут від населеного пункту, де ви навчаєтеся, до Бережан. Яка відстань до міста, де навчався в школі письменник?

Ви коли-небудь писали твори? Якщо так, яка їхня доля? Ви їх пишете лише для себе чи маєте читачів / слухачів? Хто вони?

Був у малого Богдана й домашній учитель, який навчав основ шкільних предметів і читав твори української літератури.

У шість років Богдана віддали до бережанської школи з польською мовою навчання одразу в другий клас. Тоді ж батько із сім'єю переїжджає в село Поручин, а малий Богдан залишається в Бережанах у діда — священника та посадовця Михайла Глібовицького. У діда була розкішна бібліотека. Саме тут Богдан перечитав велику кількість книжок з української літератури та історії України.

Богдан Лепкий ріс талановитим хлопчиком. У дитинстві опанував гру на скрипці, чудово співав, знав безліч народних пісень. Але перевагу віддав малярству, де також виявив неабиякі здібності.

Письменницький хист виявив у Бережанській гімназії. Там хлопець написав поему про русалок, яка, на жаль, не збереглася.

Після закінчення гімназії здобув освіту у Віденському, а згодом у Львівському університеті. Працював учителем у Бережанській гімназії. У 1899 році переїхав до Кракова, де викладав українську мову та літературу. У Кракові митець і похований.

Тема чужини для Богдана Лепкого знайома не з розповідей. Митець був змушений покинути Україну через політичні переслідування. Пісню «Журавлі» (відома під назвами «Видиш, брате мій...», «Чуєш, брате мій...») Богдан Лепкий написав під враженням від перегляду драми.

Про історію створення митець згадував: «Я вертав з театру, з драми Виспянського "Ніч листопадова", під ногами шелестіло пожовкле листя, а над головою лунали крики відлітаючих журавлів. Вірш склався немов сам із себе, без мого відома і праці».

До слів написав музику брат Левко Лепкий, січовий стрілець. Ця пісня була дуже популярною серед січових стрільців. Дехто навіть вважав її народною стрілецькою.

1. Пригадайте, який твір називають *літературною піснею*. Яка відмінність між літературними та народними піснями? За потреби скористайтеся словником літературознавчих термінів.
2. Прочитайте вірш виразно й послухайте пісню «Журавлі» («Чуєш, брате мій…») у виконанні різних митців за покликанням https://cutt.ly/LwPbYs8m чи QR-кодом.
3. Під час прослуховування створюйте в зошиті малюнки-асоціації. Які кольори переважають на ваших малюнках? Чому?

ЖУРАВЛІ

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,[риторичне звертання]
Відлітають сірим шнуром
Журавлі в вирій.[символ]

Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру,[асонанс, алітерація]
Заки море перелечу,
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,[епітет]
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.[метафора]

Центральним образом поезії є журавлі. Вони асоціюються з емігрантами, які змушені тікати на чужину в невідомість. Вислів «відлетіти у вирій» означає смерть людини: значну кількість українців під час еміграції чекали важкі випробування і навіть загибель.

Уперше текст «Журавлів» побачив світ у жовтні 1912 р. у літературно-мистецькому часописі «Неділя» у Львові. Під ним стояв літературний псевдонім Богдана Лепкого — Нестор.

«Візьміть мене, лелеченьки, на свої крилята». Худ. Олег Шупляк

Поміркуйте, що можуть символізувати образи моря, журавлиних крил, безконечного шляху. Намалюйте ілюстрації до образів-символів.

4. Перепишіть у зошит останню строфу та підкресліть у ній *асонанс*. Які звуки переважають? Який настрій створює цей художній засіб?

5. Яким ви уявляєте ліричного героя? Які почуття він висловлює? Як ви розумієте звертання до брата-товариша? Про кого насправді йдеться?

6. Сформулюйте провідний мотив твору.

7. Чому пісню «Журавлі» вважають стрілецькою? Чи погоджуєтеся з такою думкою? Чому?

8. У тексті частково виокремлено художні засоби. Випишіть їх у зошит і доберіть можливі приклади з твору.

9. Який вид строфи в пісні?

10. Створіть сенкан «Журавлі».

11. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Паспорт твору

Автор	Богдан Лепкий
Твір	«Журавлі»
Рід	Лірика
Жанр	Ліричний вірш, що став піснею
Мотив	Відображення долі емігрантів через образ-символ журавлів
Художні засоби	Символи, епітети, метафори

СТЕПАН ЧАРНЕЦЬКИЙ (1881 – 1944)

Степан Чарнецький — шляхтич і козак в одній особі. Поезію вбачає в тихій мовчанці вечірнього села і в бурхливім шумі міського полудня.

Богдан Лепкий

Степан Чарнецький народився у сім'ї священника в селі Шманківці, що на Тернопільщині, й був наймолодшим із тринадцяти дітей. Рано залишився без батька.

Початкову освіту здобув у Станіславі, потім навчався в гімназії у Львові. Закінчив інженерний (шляхо-будівельний) факультет цісарсько-королівської Вищої політехнічної школи (нині Національний університет «Львівська політехніка»).

Був активним театральним діячем. Степан Чарнецький відомий як режисер і художній керівник театру товариства «Руська бесіда», член поетичного угруповання «Молода муза».

До дванадцяти років Степан говорив польською мовою, але пізніше почав навіть робити зауваження студентам-українцям, які в побуті не спілкувалися українською.

Творче життя поета розпочалося в місті Лева, де він писав літературно-мистецькі статті та нариси, видав збірки поезій. Служив в австрійській армії та мав звання старшого стрільця.

1. Перейдіть за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/ywPbYELg, щоб дізнатися більше про Степана Чарнецького, зокрема й про його знайомство з Іваном Франком.

Помер поет 2 жовтня 1944 року у Львові, де й похований на Личаківському цвинтарі.

Пам'ятник Степанові Чарнецькому в с. Шманьківці. Фото Максима Огородника

* * *

Під час повітряних тривог через ракетні обстріли (російсько-українська війна!) зі шкільних укриттів лунають патріотичні пісні.

Серед них і твір, який ви точно знаєте напам'ять, — пісня «Ой у лузі червона калина...». Вона настільки популярна, що її вважають народною. Проте в неї є автор — Степан Чарнецький.

2. Послухайте пісню «Ой у лузі червона калина…», перейшовши за покликанням чи QR-кодом (с. 29). Виконайте її разом зі співаком.

Твір надзвичайно актуальний, хоча йому вже понад сто років. Пісня з'явилася ще в 1914 році, коли Степан Чарнецький як театральний діяч працював над постановкою трагедії Василя Пачовського[1] «Сонце руїни» про гетьмана Петра Дорошенка.

Замість фінальної пісні-скарги «Чи я в лузі не калина була» поет вирішив подати оптимістичніший фінал. Саме тому він завершив драму народною піснею «Розлилися круті бережечки». Митець переробив у ній слова так, щоб текст краще вписувався у зміст вистави, а останній куплет залишив без змін.

У серпні 1914 р. «Червону калину» вперше почув Григорій Трух — чотар (командир взводу) УСС. Він написав музику, трохи доповнив текст і навчив співати пісню стрільців своєї чоти. Так перша стрілецька пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» ширилася Україною.

У лютому 2022 р. ця пісня зазвучала з новою силою і стала символом незалежності українців.

Її виконав співак Андрій Хливнюк (лідер гурту «Бумбокс») на тлі дзвіниці Софії Київської.

Пісню підхопили й співали на всіх українських теренах дорослі й діти.

3. Прочитайте текст пісні виразно.

[1] *Василь Пачовський* — український поет, історіософ і мислитель. Доктор філософії з історії мистецтва.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА...

Ой у лузі червона калина[постійний епітет] похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.[паралелізм]
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми [анафора] нашу славну Україну, гей-гей, розveселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.[епітет]
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан[1],[алегорія;]
Визволяти наших українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розveселимо!

[1] *Тан* — танок.

Гей, у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан,
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розveселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців.
А ми тую стрілецькую славу збережемо,
А ми нашу славну Україну,
гей, гей, розveселимо!

Калина над ріллею. Худ. Олег Шупляк

Центральним у творі є образ калини, яка символізує Україну, народ, вроду, пошану...

4. Дізнайтеся більше про символіку калини за QR-кодом (с. 29) або покликанням. Занотуйте найцікавіші для вас відомості.

5. Перейдіть за покликанням або QR-кодом (с. 29), щоб прочитати текст пісні «Розлилися круті бережечки». Порівняйте тексти народної пісні «Розлилися круті бережечки» та літературної пісні «Ой у лузі червона калина…», заповнивши в зошиті таблицю.

	«Розлилися круті бережечки»	«Ой у лузі червона калина…»
Мотив		
Художні засоби		

Хранителька.
Худ. Олег Шупляк

6. Випишіть з пісень по дві останні строфи та виокремте в них метафори, епітети, анафору, паралелізм.
Чи є в обох творах спільні засоби художньої виразності?
Доведіть свою думку.

7. Яким ви уявляєте ліричного героя? Створіть його словесний портрет.

8. Розкажіть про пісню «Ой у лузі червона калина…» як про гімн січових стрільців.

9. Що вам відомо про сучасних виконавців цього славня? Складіть список різних виконавців.

10. Який вид строфи в пісні?

11. Розгляньте репродукцію картини Олега Шупляка «Хранителька».
Чи є спільні мотиви в цій картині та пісні «Ой у лузі червона калина…»
Якщо є, то назвіть їх.

12. Створіть сенкан «Україна».

13. Виконайте завдання на вибір.

I. Створіть відео власного читання чи співу пісні «Ой у лузі червона калина…» і презентуйте його в класі.

II. Створіть презентацію «Мотиви народних пісень у сучасному українському музичному просторі».

14. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Паспорт твору

Автор	Степан Чарнецький
Твір	«Ой у лузі червона калина…»
Рід	Лірика
Жанр	Громадянська лірика. Вірш, що став піснею; гімн, славень українських січових стрільців
Мотив	Уславлення українських січових стрільців та патріотизму
Художні засоби	Тавтологія, епітети, метафора, символи

15. Розгадайте ребус. Розкажіть, що вам відомо про відгадку.

ПІСЕННІ ТВОРИ ПРО БОРОТЬБУ УПА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

УПА — військово-політичне формування, що діяло на території України в 1942–1956 роках

В УПА об'єдналися розрізнені збройні групи націоналістів за ініціативи ОУН (Організація українських націоналістів).

Головне мета УПА — повстання після того, як комуністичний СРСР і нацистська Німеччина виснажать одне одного в кровопролитній війні. Отож УПА воювала на два фронти: проти нацистської Німеччини і проти комуністичного СРСР. УПА мала тільки трофейне (завойоване) озброєння.

УПА виступала за створення самостійної соборної Української держави, у складі якої були б усі етнічні українські землі.

Гімн ОУН, славень українських націоналістів, гімн ЗСУ — пісня «Зродились ми великої години…».

Музика — Остап Нижанківський (хоча авторство однозначно зараз довести неможливо), текст — Олесь Бабій.

Колаж Вікторії Желєзної

ОЛЕСЬ БАБІЙ (1897 – 1975)

Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець, той здобуває світ.

Олесь Бабій

Олесь Бабій народився на Івано-Франківщині. Він — доктор літературознавства, професор, воїн УСС, політв'язень, автор понад десятка поетичних збірок; працював викладачем у Чиказькому університеті. Крім української, знав англійську, німецьку, грецьку мови, латину і всі слов'янські мови. Помер 1975 року, похований у Чикаго (США).

За політичні погляди Олег Бабій опинився у в'язниці й відбув 4 роки ув'язнення. І саме в дрогобицьких казематах написав текст «Зродились ми великої години...».

А згодом *Провід українських націоналістів*[1] оголосив конкурс на гімн Організації. Перемогу здобув Олесь Бабій.

Символи ОУН було затверджено у 1932 р. Але в тексті положень не додивилися, чи вказано всіх авторів. Аж от гімн ОУН був надрукований без автора музики. Відтак науковці дослідили, що автором музики міг бути композитор, піаніст і органіст Омелян Нижанківський.

Радянська влада переслідувала Олеся Бабія — він змушений був емігрувати (у СРСР його вважали мертвим), а гімн ОУН заборонили.

Зараз «Зродились ми великої години...» — один із найцитованіших творів в історії української музики.

1. Перегляньте відео виконання гімну ОУН (виконує хорова капела «Дударик») «Зродились ми великої години…», перейшовши за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/fwPbYZKl

[1] *Провід українських націоналістів* — керівний орган Організації українських націоналістів (ОУН).

2. Прочитайте вірш виразно.

ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ...

Зродились ми великої години, епітет
з пожеж війни і з полум'я вогнів — метафора
плекав нас біль по втраті України,
кормив нас гніт і гнів на ворогів.

І ось ідемо в бо́ю життєво́му, епітет
тверді, міцні, **незламні, мов граніт**, порівняння
бо плач не дав свободи ще нікому,
а хто борець — той здобуває світ. ідея твору

Не хочемо ні слави, ні заплати —
заплатою нам розкіш боротьби:
солодше нам у бо́ю умирати,
як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди —
не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи епітет
з'єднаєм весь великий на́рід свій. ідея твору

Велику правду, для усіх єдину,
наш гордий клич народові несе:
«Вітчизні ти будь вірний до загину —
нам Україна вище понад все!»

Веде нас в бій борців упавших слава —
для нас закон найвищий — то наказ:
Соборна Українськая Держава —
вільна, міцна, від Сяну по Кавказ. епітети

Дереворит[1] *«22 січня — День Української Державності». Худ. Ніл Хасевич*[2]

[1] *Дереворит* — техніка гравюри на дошці з дерева.

[2] *Ніл Хасевич* — найвідоміший художник УПА.

Прокоментуйте, як ви розумієте метафори в першій строфі.

Розгляньте дереворит. Які історичні епохи на ній зображено?

Чи можна вважати дереворит ілюстрацією до тексту пісні? Чому?

Пісня «Зродились ми великої години...» звучить і на шкільному подвір'ї, адже вона є елементом гри «Сокіл» («Джура»). Це всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра. У ній ви можете набути важливих умінь:

① вчитися на практиці самостійно ухвалювати рішення й утілювати їх у життя;

② аналізувати: що і для чого зроблено вами; чи ефективні були ваші рішення; чи досягли мети...

3. Що вам відомо про гру «Сокіл» («Джура»)? Чи доводилося бути учасниками гри? Якщо так, то як і коли саме?

4. Гімн звучить і з уст ветеранів, і в дитячому виконанні, і в рок-версії, і акапельно (без супроводу музичних інструментів), і в жіночому варіанті. У 2018 році модернізований текст став маршем ЗСУ. Перейдіть за QR-кодом або за покликанням (с. 34), прослухайте марш і дізнайтеся цікаві факти про пісню, її творців і виконавців.

5. Пригадайте, що називають *пафосом твору*. За потреби зверніться до словника літературознавчих термінів наприкінці підручника. Який пафос гімну «Зродились ми великої години…»?

6. Випишіть афористичні вислови з тексту пісні Олеся Бабія «Зродились ми великої години…».

7. Побудуйте у зошиті таблицю за зразком. Заповніть її, порівнявши пісні Олеся Бабія і Степана Чарнецького.

	«Зродились ми великої години…»	«Ой у лузі червона калина…»
Жанр		
Історична доба		
Мотив		
Художні засоби		

8. Кого уособлює ліричний герой? Створіть його словесний портрет.

9. Сформулюйте провідний мотив твору.

10. Розкажіть історію створення гімну.

11. Що вам відомо про сучасних виконавців славня? Складіть список-рекомендацію різних виконавців гімну ОУН.

12. Яка особливість строфи в пісні?

13. Складіть сенкан «Воля».

14. Виконайте гімн ОУН, марш ЗСУ «Зродились ми великої години…» у класі.

15. Створіть відео власного читання чи співу пісні «Зродились ми великої години…» та презентуйте його в класі.

16. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Автор	Олесь Бабій
Твір	«Зродились ми великої години…»
Рід	Лірика
Жанр	Громадянська лірика; гімн / славень ОУН, марш сучасної української армії — ЗСУ
Мотив	Уславлення збройної боротьби українців за свою незалежність
Художні засоби	Порівняння, епітети, метафора, символи

17. Які географічні назви згадані в тексті пісні «Зродились ми великої години…»? Що вони означають? Знайдіть їх на карті.

18. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 34) та ознайомтеся зі стислою інформацією про поета Миколу Матолу та текстом пісні «Мій друже Ковалю…». Прослухайте її у виконанні різних співаків.

СУЧАСНІ ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ

СВЯТОСЛАВ ВАКАРЧУК (народився 1975 року)

Воюють не зброя і руки,
воює серце, а решта підпорядковані.
Святослав Вакарчук

Святослав Вакарчук — музикант, лідер гурту «Океан Ельзи», громадський діяч, колишній політичний діяч та очільник партії «Голос», композитор, автор пісень, лейтенант ЗСУ.

Народився в місті Мукачево на Закарпатті. Дитинство та юність провів у Львові. Святослав закінчив львівську школу № 4 з поглибленим вивченням англійської мови (тепер Львівська лінгвістична гімназія) зі срібною медаллю. У музичній школі навчався грати на скрипці й опановував гру на баяні. У школі грав у КВК, долучався до створення театру, грав у баскетбол.

Фронтмен гурту «Океан Ельзи» Святослав Вакарчук активно їздить містами України, виступає в найгарячіших точках, проводить волонтерську діяльність

Святослав навчався на фізичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Здобув всеукраїнське та міжнародне визнання як музикант, вокаліст, лідер рок-гурту «Океан Ельзи», композитор. Заслужений артист України, кавалер Ордену Свободи.

У перші дні повномасштабного вторгнення російських агресорів в Україну пішов до територіального центру укомплектування і вступив в лави ЗСУ.

1. Чи слухаєте ви пісні Святослава Вакарчука? Якщо так, які саме? Що вам відомо про рок-гурт «Океан Ельзи»?
2. Прочитайте виразно текст пісні «Квіти мінних зон». Яким є її настрій?

КВІТИ МІННИХ ЗОН

Речитатив[1]*:*
— Малі як там? А Маруська?
Зубна фея приходила, так?
І передні вилізли?
Кинь фотку!
Ну, добре, все, давай.
Кохаю тебе!
І я тебе кохаю!
— Командир! Командир, давай!

[1] *Речитатив* — напівспів, напівпроказування.

Про що йдеться у першій строфі? Як ви уявляєте діалог?

Поверталися додому,
Як надовго, — невідомо.
Ще залишилась невзята висота!..
Поверталися додому,
Розійшлися по одному,
А тебе не відпускає пустота…

Приспів:
Вона рве твої думки,
Бо на відстані руки
Тремтять сльози і бетон,
Цвітуть квіти мінних зон,
Дихає війна…
— Мамо, це не сон!..

Не кажи мені: Я знаю.
Мамо, ти не уявляєш,
Як удав, не відпускає пустота,
Поки спокою не має,
Кожен метр твого краю
І невзята кожна твоя висота!..

Приспів.
По дорозі до вокзалу
Тебе дівчина чекала
І в обіймах рятувала сірий
день.
Як надовго, — невідомо,
І чи повернешся додому,
Чи залишишся у пам'яті
лишень?..

Вона рве твої думки…
Вона — пам'ять навпаки… метафора
Вона — сльози і бетон…
Вона — квіти мінних зон… символ, анафора
Дихає війна… персоніфікація
— Ні, мамо, це не сон! риторичне звертання

3. Порівняйте емоції, викликані текстом, із почуттями від перегляду відео. Для цього перейдіть за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/lwPbUwY5

4. Перепишіть останню строфу твору «Квіти мінних зон» у зошит і створіть ритмічний малюнок за зразком. Для цього використайте такі позначки:
/ — наголошений склад; ⌣ — ненаголошений склад.

Зразок

По вер та ли ся до до му,

⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ ⏑ / ⏑

Як на дов го, — не ві до мо.

⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ ⏑ / ⏑

……

Ще за ли ши лась не взя та ви со та!..

⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ ⏑ / ⏑ ⏑ ⏑ /

5. Доведіть, що наголошені й ненаголошені склади чергуються послідовно.

6. Пригадайте, що називають *віршовим ритмом.* За потреби скористайтеся словником наприкінці підручника. Отже, запам'ятайте визначення.

Ритм — це гармонійне чергування звукових елементів у фразах.

7. Визначте провідний мотив твору «Квіти мінних зон».

8. Назвіть риси характеру ліричного героя. Доведіть, що ліричний герой твору — людина високих моральних цінностей.

9. Створіть асоціативний кущ за образами твору.

10. *Робота в парах.* Розподіліть ролі й прочитайте «Квіти мінних зон». Чи змінюються змістові акценти за такого прочитання? Думку прокоментуйте.

11. За творами Святослава Вакарчука змонтуйте власний відеокліп. Для кадрів візьміть світлини чи відео зі шкільної волонтерської діяльності, зустрічі з військовими тощо.

12. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Паспорт твору

Автор	Святослав Вакарчук
Твір	«Квіти мінних зон»
Рід	Лірика
Жанр	Пісня
Мотив	Зображення звитяжних буднів українських воїнів-захисників й уславлення їхньої мужності й героїзму в протистоянні з ворогом
Художні засоби	Риторичні звертання, епітети, метафори, символи, анафора

13. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 38) й ознайомтеся з відомостями про сучасні патріотичні пісні. Виконайте завдання, подані до них.

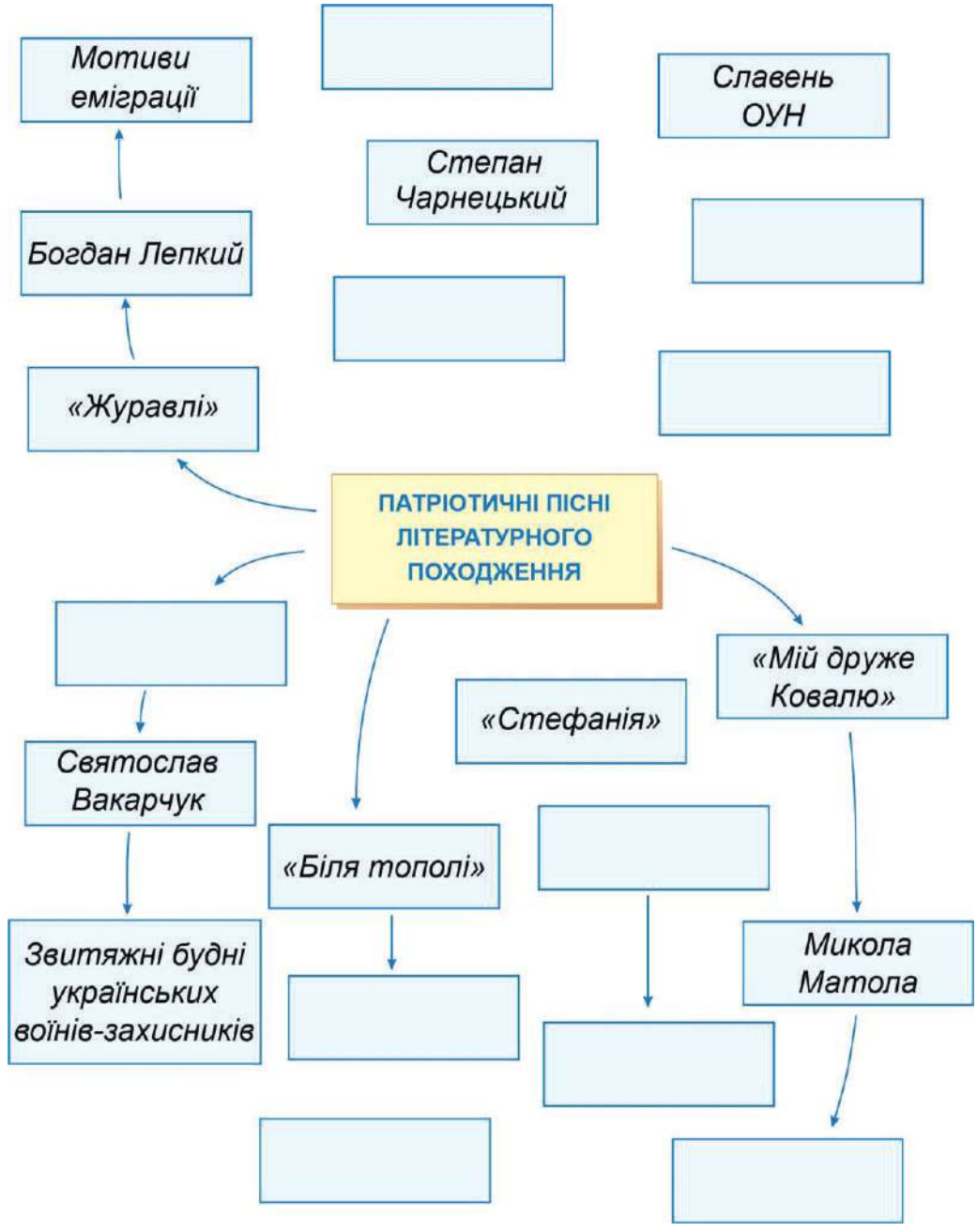
① «Місто Марії» Святослава Вакарчука;

② «Біля тополі» Петра Солодухи;

③ «Стефанія» Олега Псюка та Івана Клименка.

14. Створіть презентацію «Мій топ-лист сучасних українських пісень».

15. Створіть у зошиті ментальну карту на тему «Патріотичні пісні». Для цього відтворіть опорну мапу, заповніть у ній порожні комірки та поставте потрібні стрілки.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ

♦ *Тарас Шевченко* «Розрита могила»

♦ *Іван Франко* «Захар Беркут» (скорочено)

♦ *Андрій Чайковський* «За сестрою» (скорочено)

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

♦ *Андріан Кащенко* «З Дніпра на Дунай»
♦ *Надія Гуменюк* «Білий вовк на чорному шляху»
♦ *Ярослав Яріш* «Самійло»

«Журавчин дім». Полотно, акрил, лак.
Художниця Марія Голуб

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814 – 1861)

...Шевченкова поезія невичерпна, і кожне нове покоління відкриватиме в ній свої культурні коди.

Григорій Клочек

1. Пригадайте біографію Тараса Шевченка. Що вам відомо про його дитинство? Чому Тарасові довелося виїхати спочатку до Вільно, а потім до Санкт-Петербурга? Звірте свої міркування з текстом, поданим нижче.

П'ятнадцятирічним кріпаком, що був власністю пана Енгельгардта, Тарас Шевченко покидає Україну й опиняється аж на півночі Російської імперії — у Санкт-Петербурзі.

У травні 1843 року поет уперше після багаторічного перебування на чужині приїхав в Україну.

У якому році Тарас Шевченко виїхав з України? Скільки йому було років, коли повернувся? Скільки років Тарас не був удома?

Як, на вашу думку, змінився світогляд митця?

Пригадайте, яка визначна подія трапилась у житті Тараса 1838 року.

Де навчався поет і художник?

Тепер Тарас Шевченко не тільки вільна людина, а й відомий поет, художник, автор «Кобзаря», що згодом став безсмертним, як і автор.

Його твори легко запам'ятовували, вони ставали піснями — мандрівні кобзарі поширювали їх Україною.

Тарас Григорович гостював у маєтках поміщиків, де зустрічався з лідерами громадської думки, інтелігенцією, кріпаками.

Митець бачив пишність панських палаців, розкіш маєтків і водночас тяжку неволю, безправність, злидні простолюду... І він писав... Проте твори, народжені під враженням побаченого, з'являться не відразу...

В Україні поет заводив нові знайомства, активно спілкувався з людьми, багато малював. Мандрівка завершилася поверненням до Санкт-Петербурга.

Але це вже був інший Шевченко. Який? Про це ви дізнаєтеся згодом...

Мандруючи Україною у середині XIX ст., поет бачив краєвиди майже такими, які вони є нині — на початку III тисячоліття: численні високі загадкові кургани[2], насипані за прадавніх часів. Це могили наших предків. Звісно, у часи Тараса Шевченка їх було набагато більше, аніж сьогодні.

Куди ж поділися давні поховання? Їх розкопують археологи з науковою метою. До речі, Тарас Шевченко шанував науку, а тому казав: «Археологія — таємнича мати історії».

Проте є й темна сторона археологічних розкопок могил — їх часто грабували. Знайдені експонати за часів царизму зазвичай в Україні не залишали...

2. Перейдіть за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/rwPbUmXY і дізнайтеся про всі подорожі Тараса Шевченка в Україну.

3. Якою ж була Україна під час першої подорожі Тараса Шевченка на Батьківщину?

Курган в українському степу. Фото з вікіпедії

Кобзар. Худ. Олег Шупляк

[2]*Курган* — насип над давньою могилою.

Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, які подано на цій сторінці, і прослухайте пісню на слова Тараса Шевченка «Світе тихий, краю милий…». Пісню виконує гурт «Кому Вниз»).

Які почуття викликає твір?

4. Прочитайте виразно вірш Тараса Шевченка «Розрита могила».

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий,
краю милий, риторичні звертання, епітети
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила? риторичні питання
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,
Панувала… Ой Богдане! риторичне звертання
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.

Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває… асонанс

Опишіть, яким ви уявляєте образ України-матері. Відтворіть його графічно.

Українка. Худ. Михайло Бойчук. 1910 р.

Чому Тарас Шевченко картає Богдана Хмельницького?

Поет обвинувачує гетьмана в негараздах України, бо той допустив помилку. Яку ж саме?

1648 рік. Гетьманщина в результаті війни стає автономною. Водночас свобода під час війни затиснута між:
① *Річчю Посполитою;*
② *Османською імперією;*
③ *Московією.*
Спочатку Хмельницький у боротьбі проти поляків домовився про союз із кримськими татарами, але ті його зрадили. Гетьман мав вирішити, із ким будувати союз, щоб вберегти автономію, тому довелося укласти союз з Московією, яка дуже швидко загарбала й сплюндрувала наші землі.

Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні[1]
Нехай підростають
Та поможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану епітет
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.

[1] *Перевертень — тут:* людина, що зрадила свої переконання.

Чому поет зрадників називає саме так?

Перейдіть за покликанням або QR-кодом (с. 43) *і послухайте вірш «Розрита могила» у виконанні Богдана Ступки.*

Проаналізуйте твір, змалювавши почуття ліричного героя. За потреби скористайтеся підказкою, яку знайдете за покликанням або QR-кодом (с. 43).

Що саме надихнуло Тараса Шевченка до написання вірша «Розрита могила? Перебуваючи в Україні, Тарас побачив, як неподалік шляху відряджені царською владою люди розкопували давню могилу. Він раптом усвідомив, що Україна, потрапивши під владу московитів, стала подібною до величезної могили, у якій поховані народні сподівання на кращу долю.

В українській традиції могили-кургани — символ слави предків, історичної пам'яті, заклику повернути втрачену волю.

5. Прочитайте твір виразно за ролями *(син* і *мати)*.

6. Перегляньте відеочитання поезії за мотивами російсько-української війни у виконанні Федора Стригуна (за QR-кодом на с. 43). Доведіть, що твір «Розрита могила» актуальний і нині.

7. Сформулюйте провідний мотив вірша «Розрита могила».

8. Назвіть твори, у яких Україна змальована в образі матері.

9. Пригадайте визначення метафори. Доведіть, що розрита могила — це метафоричний образ незнище́нності українського народу.

10. Пригадайте, який засіб художньої виразності називають *асонансом*. Випишіть рядки з поезії, у яких є асонанс, підкресліть літери, що позначають голосні звуки. Чи можна стверджувати, що асонанс наближає рядки вірша до звуків плачу? Чому?

11. Намалюйте зорові образи твору: *мати, розрита могила, Дніпро* …

12. *Робота в групах.* Виконайте завдання «Банк тестових завдань» за алгоритмом, який подано за QR-кодом або покликанням (с. 43).

13. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору», який подано за QR-кодом.

ІВАН ФРАНКО
(1856 – 1916)

Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас.

Іван Франко. «Захар Беркут»

Калина перед батьківською хатою І. Франка в с. Нагуєвичі на Львівщині (нині тут музей)

Як приклад працелюбності, завжди було охайне батьківське обійстя (подвір'я).

Іван Франко — перший український письменник, який почав заробляти на життя літературною працею.

А ви любите конкурси?

Які риси формуються, коли ви берете участь у конкурсах чи змаганнях?

1. Назвіть по п'ять:

а) *слів-асоціацій* до постаті Франка;

б) *назв місцевості*, пов'язаних з ім'ям митця;

в) *назв творів* Івана Франка.

Напевно, немає в Галичині міста / села, де б не бував Іван Франко.

Часто письменник відвідував Тухлю, село на Львівщині, і від мешканців чув легенди про поразку монголів і про Захара Беркута, якого поховали над селом на горі, яку так і назвали іменем ватажка-старійшини.

Село Тухля славне тим, що під час монгольського нашестя тут, у долині, були зупинені полчища ворогів. Тухольці — волелюбні герої твору великого Каменяра — збагнули, що в єдності сила народу.

Львівський часопис «Зоря» 1882 року оголосив конкурс на кращий історичний твір. Іван Франко з повістю «Захар Беркут» переміг. Цей твір згодом переклали іншими мовами світу.

У селі Тухля є пам'ятник авторові твору та його героям, зокрема Захарові Беркуту з його побратимам. Також там є уламок скелі, яким загатили ріку й втопили монголів.

ЗАХАР БЕРКУТ[1]

Історична повість

Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці

І

Події відбуваються в селі Тухля, яке розташоване в одній із долин Карпат і оточене стрімкими скелями.

Колись тут щасливо жили люди. Проте «лиха доля довгі віки знущалася над тим народом. Тяжкі удари підкопали його добробит, нужда зломала його свобідну, здорову вдачу, і нині тільки неясні, давні спомини нагадують правнукам щасливіше життя предків. І коли часом стара бабуся, сидячи в запічку та прядучи грубу вовну, почне розповідати дрібним унукам про давню давнину, про напади монголів-песиголовців і про тухольського ватажка Беркута, — діти слухають тривожно, в їх сивих оченятах блискотять сльози. А коли скінчиться дивовижна повість, то малі й старі, зітхаючи, шепчуть: “Ах, яка ж то красна байка!”»...

Криниця, з якої пив воду Іван Франко, перебуваючи в селі Тухля. Фото Світлани Дячок

Захар Беркут — реальна історична особа, а не вигадка Івана Франка, хоча, можливо, герой мав інше ім’я.

Перейдіть за QR-кодом чи за покликанням https://cutt.ly/7eewJrkW і дізнайтеся, звідки походить назва села Тухля.

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Казкою видається повість про давні часи і давніх людей...

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах.

Одної прегарної днини лунали лісисті пригірки[1] Зелененя голосами стрілецьких рогів і криками стрільців.

...Новий тухольський боярин, Тугар Вовк, справляв великі лови на грубу звірину. Він святкував почин нового життя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини і ціле одно пригір’я Зелененя;

[1] *Пригірок* — невеликий горб, *пагорб.*

[1] У підручнику текст скорочено. Повну версію повісті «Захар Беркут» подано (як звичайного тексту та в аудіовиконанні) за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/GwPbIvAD

Тугар Вовк і його дочка Мирослава. Худ. Мар'яна Дячинська

недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату і оце першу учту[2] справляє, знайомиться з довколичними боярами. По учті рушили на лови в тухольські ліси.

Лови на грубого[3] звіра — то не забавка, то боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть...

...Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом з гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лиця і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських ведмедів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її уроду й красу, ані про її добре серце — в тім згляді багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, в незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що виросли в ненастанній боротьбі з супротивними обставинами. Зараз з першого разу видно було, що Мирослава виросла на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженню

[2] *Учта* — урочистий обід, сніданок або вечеря, яку влаштовують на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події; багатолюдний банкет.

[3] *Грубий* — великий.

За сюжетом твору Івана Франка знято український кінофільм (режисер — Леонід Осика; 1971 р.).

А у 2019 році побачив світ американсько-український художній фільм (режисери — Ахтем Сеїтаблаєв і Джон Вінн). Гасло фільму: «У свободі моя сутність».

Якою змальовано доньку боярина Мирославу?

Чи вдало, на вашу думку, автор використав порівняння дівчини з тополею? Відповідь аргументуйте.

втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли підросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди з собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невигоди і сміло стояти в небезпеках. І чим більші трудності їй приходилось поборювати, тим охітніше бралась вона за діло, тим краще проявлялася сила її тіла й її рішучого, прямого характеру.

Але попри все те Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, з живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось в ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, — той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу, — тому вони пригадувалися живо і виразно в найкращих хвилях його життя, так, як весна навіть старому старцеві пригадує його молоду любов.

Вже третій день тривали лови...

...На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями[4], порослім густо величезними буками та смереками, покритими ломами й обвалищами дерев, було віддавна головне леговище ведмедів. Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася ведмедяча матка. Відси дикі звірі розносили пострах на цілу околицю і на всі полонини... То й не диво, що, коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на ведмедів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удальця на всю тухольську верховину, Максима Беркута, сина тухольського бесідника Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців[5] з луками й ратищами для помочі зібраним боярам. Ціла та громада мала обступити ведмедяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра.

Максим Беркут який аж нині, супроти найважнішого і найтяжчого діла, почув себе вповні самим собою, вповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував

Випишіть у зошит чи на окремий аркуш характеристики та складники формування характеру Мирослави. Проаналізуйте їх.

Поміркуйте, якими порадами скористалися б ви.

[4] *Дебрі* — зарослі густим непрохідним лісом, чагарником місця.

[5] *Па́семець* — парубок.

Максим Беркут, син тухольського бесідника Захара, на ловах. Худ. Мар'яна Дячинська

з правдиво начальницькою вважливістю й повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Все у нього виходило в свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки; всюди він був, де його потрібно, всюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами, Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свобідний в рухах і словах, мов рівний серед рівних...

Максим Беркут був провідником для Тугара Вовка та Мирослави в горах під час ловів.

Почалися лови. На Мирославу напала ведмедиця...

— Рятунку! — скрикнула у смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвилі понад її головою блиснуло ратище, і пхнута в горло ведмедиця, мов колода, впала з каменя.

В щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини проняв Максима наскрізь. Але слова не було між ними ані одного. На те не було часу...

Тим часом і Максим, продершися крізь навалені ломи, станув обік Мирослави. В очах дівчини заблисли дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стиснула руку свого порятівника. Максим чогось немов змішався, почервонів, спустив очі і, зупиняючись, проговорив:

— Я чув твій тривожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!..

Мирослава та Максим. Худ. Мар'яна Дячинська

Яким одним словом можна назвати описане почуття?

...Максим перший отямився. В його серці, смілім і чистім, як щире золото, відразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінилася в незломне рішення. Се вернуло йому всю сміліть і певність поступування. Приложивши ріг до уст, він затрубив радісно на знак побіди. Тут же, за стіною вивертів, обізвалися роги Тугара й інших бояр.

Звинна, як вивірка[7], Мирослава швидко видряпалась назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду і поміч, якої дізнала від Максима.

[7] *Вивірка* — білка.

З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним і інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

— І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз по разу обнімав доньку, немов боячись утратити її...

— О, ні, — сказала сміючись Мирослава, — без помочі отсього чесного молодця була б я тепер лежала так, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки. Хоч і як він любив її, хоч і як радувався її вибавленням із великої небезпеки, але все-таки він волів би був, якби вибавив його доньку боярський син, а не сей простий тухольський мужик, не сей «смерд», хоч і як зрештою той смерд умів подобатися Тугарові.

Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівському дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки мужикові.

Пригадайте, які ще лицарські обов'язки вам відомі.

Як у творах зарубіжної літератури представлено лицарство?

Можливо, ви читали роман «Айвенго» Вальтера Скотта? Чим схожі твори? А чим різняться?

Якими словами ви б охарактеризували лицарів?

Але ніщо було діяти... Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений у наших рицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виломатися. Він узяв Максима за руку і випровадив його наперед.

— Молодче, — сказав він, —донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову. Прийми ж за своє чесне діло подяку вітця, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині.

Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се діло, але будь певний, що скоро се коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує...

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моїм місці зробив би, — за що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив...

II

Пам'ятник героям твору «Захар Беркут» у с. Тухля

Стародавнє село Тухля — се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками, всього коло півтора тисячі душ. Село й присілки лежали не там, де лежить теперішня Тухля, але геть вище серед гір, у просторій подовжній долині, що тепер поросла лісом і зоветься Запалою долиною... Чималий гірський потік впадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водопадом, прориваючи собі дорогу поміж тісні, тверді скали, і, обкрутившися вужакою по долині, випливав на захід у таку ж саму тісну браму, розбиваючись поміж гладкі кам'яні стіни і гуркотячи ще кількома водопадами, поки чверть милі понижче не впав до Опора. Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом... Так, справді, се була величезна гірська криївка, з усіх боків тільки з великим трудом доступна, — але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свобідне, староруське громадське життя, яке деінде силувалися чимраз більше підірвати горді, війнами збагачені бояри.

Тухольський народ жив головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших порічин, не покритих лісом, надавалися до хліборобства і видавали щороку багаті збори вівса, ячменю і проса. Зате в полонинах, що були, так само, як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одежу й страву, омасту й м'ясо.

В лісах довкола села паслися корови і воли; але сама місцевість, гориста, скалиста й неприступна, забороняла держати багато тяжкої рогатої худоби. Другим головним джерелом достатку тухольців були ліси. Не говорячи вже про дрова, котрих мали безплатно і на топливо, і на всякі будинки, — ліси достачали тухольцям звірини, лісових овочів і меду.

Тугар Вовк оглядає Тухлю, вивідує в Максима Беркута про село, його мешканців...

— Ось мого батька двір, — сказав Максим, показуючи на один двір, нічим не відмінний від інших. Перед домом не було нікого, але двері від сіней були відчинені, а в стіні до полудня прорубані були два невеличкі квадратові отвори, які вліті оставались або створені, або закладались тонкими і напівпрозірчастими гіпсовими плитками, а на зиму ще й забивались дощаними віконницями. Се були тодішні вікна.

Мирослава цікаво позирнула на те гніздо Беркутів, над котрого ворітьми справді висів недавно вбитий величезний беркут, ще й по смерті немов грозячи своїми могутніми, залізними пазурами і своїм чорним, у каблук закривленим дзюбом. Затишно, супокійне і ясно було на тім обійстю; потік відділював його від гостинця, перекинений широкою кладкою, і журчав стиха та плескав кришталевою хвилею о кам'яну загату...

...Минули вже село і зближалися до того місця, де тухольська кітловина замикалася, пропускаючи тільки вузькою скалистою брамою потік у долину...

— Яке страшне місце! — сказала Мирослава, зупиняючись у самій тіснині і озираючись кругом та догори. І справді, місце було незвичайне, дике. Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучою гірською водою в лупаковій скалі, що незнающий був би міг присягнути, що се людських рук робота. А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп, у споду геть підмитий водою і для того тонший, а вгорі немов головатий, оброслий папороттю та карлуватими берізками. Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упасти на кождого, хто в ворожій цілі вдирався б до сього тихого, щасливого закутка. Сам Тугар Вовк почув якийсь холод за плечима, зирнувши на того страшного Сторожа.

«Захар і беркут». Худ. Олег Шупляк. Серія «Двовзори» (картини з подвійним змістом). Олія, полотно. 2012 р.

Поміркуйте, чи випадково над ворітьми Беркутів висить беркут. Що він може символізувати?

Розгляньте картину Олега Шупляка «Захар і беркут». Чи передано на ній зміст твору Івана Франка?

Із чого можна робити відповідні висновки?

Як ви розумієте слова Максима про любов до рідного краю?

Яке з відомих вам прислів'їв чи приказок характеризує ставлення Максима та тухольців до рідного краю?

А чи відомо вам, чим славиться край, у якому ви живете?

— Тьфу, яка небезпечна каменюка! — сказав він. — Так нависла над самим проходом, що, бачиться, ось-ось упаде!

— Се святий камінь, боярине, — сказав поважно Максим, — йому щовесни складають вінки з червоного огнику, — се наш тухольський Сторож.

— Ех, все у вас ваше, все у вас святе, все у вас тухольське, — аж слухати обридло! — скрикнув Тугар Вовк. — Немов-то поза вашою Тухольщиною вже й світа нема!

— Для нас і справді нема світа, — відмовив Максим. — ***Ми над усе любимо свій кутик, — коли б так кождий інший любив свій кутик, то, певно, всі люди жили б на світі спокійно й щасливо.***

Максим у своїй невинній щирості й не розумів, як чутко вколов він у серце боярина тими словами. Він не завважав також, якими злобними очима позирнув на нього Тугар Вовк. Звертаючися до Мирослави, Максим мовив далі спокійним, теплим голосом:

— А про той камінь, про нашого Сторожа, я вам оповім, що чув від батька. Давно то, дуже давно діялось, ще коли велетні жили в наших горах. То тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро; сеся кітловина була ще зовсім замкнена, і тілько через верх текла вода. Озеро се було закляте: в нім не було нічого живого, ні рибки, ні хробачка; а котра звірина напилася з нього, мусила згинути; а пташина, що хотіла перелетіти понад нього, мусила впасти в воду і втопитися. Озеро було під опікою Морани, богині смерті.

Але раз сталося, що цар велетнів посварився з Мораною і, щоб зробити їй наперекір, ударив своїм чародійським молотом о скалу і розвалив стіну, так що вся вода з заклятого озера виплила і стратила свою дивну силу. Ціла околиця раптом ожила; дно озера зробилося плодючою долиною і зазеленілося буйними травами та цвітами; в потоці завелися риби, поміж камінням усяка гадь, у лісах звірина, в повітрі птиця. За те розлютилася Морана, бо вона не любить нічого живого, і закляла царя велетнів у отсей камінь. Але долині самій не могла нічого зробити, бо не могла назад вернути мертвящої води, що виплила з озера; якби була вернула назад усю воду до краплини і заткала отсей в скалі вибитий прохід, то була би знов царицею наших гір. А так, то хоч

цар велетнів і не жиє, та проте й Морана не має вже тут власти. Але цар не зовсім погиб. Він триває в тім камені і пильнує сеї долини. Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей заклятий Сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою.

З дивним чуттям слухала Мирослава тої повісті: вона глибоко щеміла її в серці, — їй так бажалося стати під рукою того доброго і животворного царя велетнів до бою з силою Морани; кров живіше заграла в її молодім серці. Як сильно, як гаряче любила вона в тій хвилі Максима!..

Максим Беркут попросив руки Мирослави в Тугара Вовка...

...Грім з ясного неба не був би так перелякав Тугара Вовка, як ті гарячі, а при тім прості слова парубка. Він відступив два кроки і прошибаючим, з гнівом і погордою змішаним поглядом мірив Максима від ніг до голови. Лице його було недобре, аж синє, зуби йому заціпило, губи дрожали.

— Смерде! — скрикнув він нараз, аж дооколичні гори залунали тим проклятим окликом. — Що се за слова смієш ти говорити до мене? Повтори ще раз, бо се не може бути, щоб я справді чув те, що мені причулося...

...Мирослава відвернулася, щоб скрити від батька і від Максима здержувані сльози, що тепер бризнули з її очей. Але Тугар Вовк не зважав на те і говорив дальше:

— І ти, підлий хамів роде, смієш рівняти себе зо мною?.. Ні, ні, йди геть, бідний хлопче, ти не сповна розуму, ти сказав свої слова в нападі божевільства!

Максим бачив тепер, що його надії розбиті, що боярин надто високо міряє, надто гордо глядить на нього. Хоч і як тяжко приходилось йому, але ніщо було робити.

— Боярине, боярине, — сказав він сумним, теплим голосом, — занадто ти піднявся на крилах гордости, — але уважай! ***Доля звичайно тих найвище підносить, кого думає найнижче зіпхнути. Не гордуй бідними, не гордуй низькими, не гордуй робучими, боярине, бо хто ще знає, до котрої хто криниці прийде воду пити!..***

Із яким жанром літератури перегукується історія про Сторожа?
За якими ознаками ви зробили такий висновок?

Сторож — добрий чи злий бог?

Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 47) *і дізнайтеся більше про Сторожа.*

Які настанови можна виділити зі слів Максима? Чи слушні вони? Поясніть один із висловів.

Захар Беркут.
Худ. Олена Турська

III

Під величезною старою липою, яка оберігала село, тухольці зібралися на раду, разом зі старійшиною Захаром Беркутом.

Захар Беркут — се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді.

Батько вісьмох синів, із яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший Максим, мов здоровий дубчак між яворіною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя й знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Невважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний. Правда, він не робив уже коло поля, не гонив овець у полонину, ані не ловив звіра в лісових нетрях, — та проте працювати він не переставав. Сад, пасіка й ліки — се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут уже в своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, але радо навчав кождого, показував і заохочував. Пасіка його була в лісі, і кождої погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоч дорога була утяжлива і досить далека...

...Але не в тім усім покладав Захар Беркут головну вагу свого старечого життя. *«**Життя лиш доти має вартість**, — говорив він частенько, — **доки чоловік може помагати іншим**. Коли він став для інших тягарем, а хісна не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене боже, щоб я коли-небудь мав статися тягарем для інших і їсти ласкавий, хоч і як заслужений хліб!»*

Ті слова — то була провідна, золота нитка в життю Захара Беркута. Все, що він робив, що говорив, що думав, те робив, говорив і думав він з поглядом на добро і хосен інших, а поперед усього громади. Громада — то був його світ, то була ціль його життя...

Чи можна на підставі характеристики Захара Беркута стверджувати, що він — мудрий керівник?

Відповідь обґрунтуйте цитатами з тексту.

Мав вплив Захар Беркут не лише на руський, а й на угорський нарід. Не забував і про сусідні громади...

Щаслива була Тухольщина, бо досі якось обминали її неситі очі князів і бояр. Чи то для того, що лежала так віддалік від світа, між горами та скалами, чи, може, для того, що надто великого багатства в ній не було. Досить того, що бояри якось не мали охоти затісуватися в той закуток. Але і се щастя не було вічне. Нараз одної гарної днини заїхав у тухольські гори боярин Тугар Вовк і, не кажучи нікому ані слова, почав на горбі над Опором, віддалік від Тухлі, але на тухольськім ґрунті, будувати собі дім. Тухольці з зачудування зразу мовчали і не спиняли нового гостя, далі почали допитуватися його, хто він, відки і за чим приходить сюди?

— Я боярин князя Данила, — гордо відповідав їм Тугар Вовк. — За мої заслуги князь надгородив мене землями й лісами в Тухольщині.

— Але ж се землі й ліси громадські! — відповідали йому тухольці.

— Се мене нічого не обходить, — відказував боярин, — ідіть і в князя допоминайтеся. Я маю його грамоту і більше нічого знати не хочу!..

— За що, боярине, кривдиш громаду?

— Я беру тільки те, що мені мій князь дарував.

— Але ж се не княжі, а громадські землі! Князь не міг дарувати того, що до нього не належить.

— Ну, то йдіть на князя жалуйтеся, — відказав їм боярин і відвернувся від них.

Від тої пори почалася правдива війна між боярином і тухольцями...

— Я досі не говорив вам про се нічого, — говорив Захар дальше, — бо часи були спокійні. Але сьогодні пора се зробити. Глядіть на нього, на се знамено наше! З одного здорового пня вироблений весь той суцільний ланцюг, сильний і немов замкнутий у собі, а пречінь свобідний в кождім поєдинчім колісці, готовий приняти всякі зв'язки. Сей ланцюг — то наш руський рід, такий, який вийшов з рук добрих, творчих духів. Кожне колісце в тім ланцюзі — то одна громада, нерозривно, з самої природи зв'язана з усіма іншими, а проте свобідна сама в собі, немов замкнена

Що вам відомо про таку науку, як ***геральдика****?*

Які гербові зображення вам відомі?

Як ви вважаєте, яке їхнє значення у військових походах?

сама в собі, живе своїм власним життям і вдоволяє свої потреби. Тілько така суцільність і свобода кождої поодинокої громади робить усю цілість суцільною й свобідною. Нехай тілько одно колісце трісне, розпадеться само в собі, то й цілий ланцюг розпадеться, одноцілий його зв'язок розірветься. От так і упадок вольних громадських порядків у одній громаді стає раною, котра приносить недугу, а то й заразу для цілого тіла нашої святої Русі. Горе громаді, котра добровільно станеться тою раною, котра не ужиє всіх сил і способів, щоб удержати себе при здоров'ю! Ліпше би було такій громаді щезнути з лиця землі, запастися в безодню!..

— Ні, ми не попустимо їм того! — крикнула разом однодушно громада. — Станемо в обороні своєї свободи, хоч би прийшлося нам і остатню краплю крови пролити!

— Добре, діти! — сказав зворушений Захар Беркут, — так воно й треба! Вірте мені, се дух нашого великого Сторожа пророк із вас! Ви його силою вгадали значіння тої хоругви, що повіває на нашім знамені. Чому вона червона? Бо значить кров! ***До остатньої краплі крови повинна боронити громада своєї свободи, свого святого ладу!*** І вірте мені, недалеко та хвиля, котра справді запотребує від нас крови! Будьмо готові й її пролити в своїй обороні!

В тій хвилі очі всіх громадян, немов на даний знак, звернулися в сторону села.

Там, на шляху, що вів від села попри водоспад у гори, показалася невеличка громада пишно построєних, оружних людей. Се йшов у всій своїй пишноті на тухольську раду боярин Тугар Вовк зі своєю дружиною...

...Хвилю стояла мовчанка на майдані, поки Тугар Вовк не наблизився до ради.

Тугар Вовк наголошує на тому, що за наказом князя Данила Романовича саме він, Тугар Вовк, є сторожем тухольських земель та начальником Тухольщини. На що Захар Беркут відповідає, що громаді не потрібний начальник. Зараз треба об'єднуватися проти спільного ворога — монголів, а не ділити землі для власної наживи. Про те, що Тугар Вовк прийшов із поганими намірами, свідчить випадок із калікою Митьком Вояком, який колись служив у дружині боярина і був у битві над Калкою. На очах усієї тухольської громади Тугар Вовк зарубав свідка, який хотів сказати правду. На сільському вічі було вирішено прогнати Тугара Вовка із громади.

Посланці від сусідських карпатських громад розповідали про небезпеку: монголи вже дуже близько.
Посланці просили захисту в тухольської громади

...Тоді Захар Беркут сказав:

— Чесна громадо і ви, чесні посли сусідські! Всі мя тут чули, яка страшна хмара йде на нашу країну. Воєнні сили виступали проти них і погибли. Сила їх велика, а нещасні порядки на наших долах дозволили їм зайти аж у серце нашого краю, перед поріг нашої хати. Князі й бояри потратили голови або зраджують край свій очевидячки. Що нам тут зробити? Як нам боронитися? Я думав би, що нам поза границі нашої Тухольщини удаватися не можна. Шлях наш при вашій помочі, чесні загірні громадяни, ми чень оборонимо. Але інших шляхів ми оборонити не можемо. Се буде ваше діло, чесні тустанські громадяни, а коли б нам удалося наше діло, то ми й вам радо підемо допомагати.

На те сказали тустанські посланці:

— Знаємо ми, батьку Захаре, що вам ніяк іти нас боронити і що в тій тяжкій годині треба, щоб кождий поперед усього за себе стояв. Але зважте лише, що наші громади не такі щасливі, як ваша, що бояри забрали нас у руки і вони держать сторожу над засіками й проходами. А як вони схотять видати їх монголам, то що ж ми порадимо? Лиш одного ми надіємось, і се може ще спасти нас: що монголи не підуть на ваш шлях і що в такім разі ви, забезпечивши свій шлях вартою, будете могли рушити нам на поміч.

Яку новину повідомили посланці?

Як відреагував ватажок Захар Беркут? У чому виявляється його мудрість?

Як ви вважаєте, який ворог страшніший: зовнішній чи внутрішній? Чому?

— Ей, громадяни, громадяни, — сумовито, але і з докором сказав Захар... Пора вам не дрімати, але вдарити в дзвони і громадами поскидати з себе ті пута, в які обпутала вас боярська неситість і княжа сваволя. Поки сього не буде, поти й ми не зможемо допомогти вам...

Сонце геть-геть уже схилилося з полудня, коли тухольська громада по скінченій раді вертала до села. Без радісних співів і викриків, сумно, повагом ішли старі й молоді, повні важких дум. Що то принесуть їм будущі дні?

IV

Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самім корені підтяти її силу, розбити її народне життя...

Смерком їхало двоє подорожніх: один із їздців — мужчина, другий — гарна дівчина. Це були Тугар Вовк і його дочка Мирослава... Дорогою вони розмовляли про почуття Мирослави до Максима. Тугар Вовк сказав доньці, що в цей край вони вже ніколи не повернуться...

Що вам відомо про описаний період в історії?

Яка була мета походів монголів на Карпати?

Як опинилися подорожні в цих краях?

Про що чи про кого вони розмовляють?

— Не вернемось? А се для чого?

— Для того, — сказав боярин з силуваним супокоєм, — що ті твої добрі люди, а поперед усіх той старий чорт, батько твого укоханого Максима, ухвалили на раді вигнати нас із свого села, розвалити наш дім і зрівняти його з землею! Але постійте ви, хамове плем'я, пізнаєте ви, з ким маєте діло! Тугар Вовк — се не тухольський вовк, він і тухольським медведям зуміє показати зуби!

Болюче тьохнуло в серці Мирослави, коли почула ті слова.

— Вигнали нас, таточку? І за що ж нас вигнали? Певно, за того лісничого, що ти казав так немилосердно бити, хоч я з слізьми благала тебе пустити його на волю?

— Як ти все те тямиш! — підхопив злісно Тугар, хоч у серці глибоко вкололо його те скарження з уст доньки. — О, я знаю, що коли б ти була на тій раді, то й ти була б стала за ними против свого батька! Що ж діяти, — батько старий, понурий, не вміє блискати очима, ані зітхати, а тобі хочеться не такого товариша!..

Мирослава не витерпіла тих їдких докорів, — гарячі сльози бризнули з її очей...

Боярин роздумує вголос, куди йому податися після вигнання з Тухлі.

— А видиш, — сказав боярин, небагато зважаючи на остатні слова доньки. — Ну, а може, вертати нам до Тухлі, до тих проклятих хлопів, до того чорта Беркута, і просити у них ласки, піддатися їх карі, зректися свого боярства і благати їх, щоб нас приняли до своєї громади, як рівні рівних, і жити з ними так, як вони, з вівцями вкупі, між вівсом і гноєм?

Постава Мирослави незамітно, мимоволі простувалася, лице її прояснювалось при тих словах.

— А як гадаєш, таточку, чи вони приймили б нас? — спитала вона живо.

— Хто знає! — сказав гризько боярин. — Се ще якби ласкаві були їх хамські величества й їх надвеличество Захар Беркут!

— Таточку, а чому ж нам не спробувати сього? Тухольці не люблять неправди; вони хоч і засудили нас, то, може, по свойому праву. А може... може й ти, таточку, дечим... своїм острим поступуванням причинився до того? А коли б лагідно, по-людськи з ними...

Як про тухольців відгукується Тугар Вовк? Як характеризує їх Мирослава?

Чия думка правдивіша?

Чим була подивована Мирослава?

Раптом Мирослава вдалині побачила шатра й величезну кількість людей.

— Тату, про бога, се що таке? — скрикнула Мирослава.

— Наші союзники, — сказав понуро Тугар Вовк.

— Ах, се мусять бути монголи, про котрих прихід говорив народ з такою тривогою?

— Так, се вони!

— Нищителі руської землі!

— Наші союзники проти тих проклятих смердів і їх громадівства.

— Тату, се загибель наша! Як не стане хлопів, то хто буде кормити бояр?

— Не бійся, не вродилась іще та буря, що здужала б до кореня знищити те підле насіння!

— Але ж, таточку, монголи не щадять ні хати, ні двора, ні князівської палати! Сам же ти не раз оповідав, як вони подушили князів під дошками.

— І се добре! Нехай їх душать, тих хитрих круків! Але боярина не задушили ніякого. Ще раз кажу: се наші союзники!

— Але ж, таточку, ти хотів би входити в союз із дикунами, обагреними кров'ю нашого народа?

— Що мене се обходить, хто вони і які вони? Крім них ми не маємо виходу. А нехай вони собі будуть і самі злі духи, щоб тільки помогли мені!..

— Таточку, таточку! — говорила з слізьми Мирослава. — Гнів проти тухольців засліпив тебе і пхає до загибелі. Нехай і так, що ми нещасливі — а чи для того мусимо бути зрадниками свого краю? Ні, радше згинути з голоду під плотом!

Монголи.
Худ. Мар'яна Дячинська

Порівняйте ставлення Мирослави до монголів і до тухольців. Хто їй ближчий по духу? Чому?

Чи важко робити вибір? Чому?

Що потрібно, щоб вибір було зроблено правильно?

— Молода ти ще, доню, горяча, палка, і не знаєш, як смакує голод, як смакує нужда. Я зазнав їх і хочу оберегти тебе від них. Не переч же мені! Ходи, їдьмо до цілі! Що буде, те буде, долі своєї не об'їдемо!

І він скочив на свого коня і шпигнув його острогами...

Мирослава почала благати батька повернутися до Тухлі, але той навідріз відмовився.
Він спілкувався з монголами: «Хто веде вашу силу?»

— Внуки великого Чінгісхана: Пета-бегадир і Бурунда-бегадир.

— Іди ж і скажи їм, що «Калка-ріка по болоті тече і в Дон упадає». А ми на твій поворот пождемо коло огнища.

З рабським ушануванням розступилися монголи перед незнайомим приїжджим, що говорив їх мовою та ще й таким певним тоном, до якого вони привикли від своїх ханів та бегадирів. В одній хвилі начальник варти здав своє місце на другого, а сам, допавши коня, погнав до табору, якої, може, чверть милі віддаленого від вартового огнища...

Мирослава зрозуміла, що її батько — зрадник.
Це він уже зрадив руських князів на річці Калці.
Дівчина почувалася круглою сиротою.
У шатрі монголи повідомляють Тугарові Вовку про свої плани.

— Ну, а який же ваш другий шлях? — спитав дальше Пета.

— Другий шлях тухольський, — відповів боярин, — хоч вужчий і не так рівний, але зате ближчий і рівно безпечний. На тім шляху засіків нема, ані княжих бояр нема. Самі хлопи пильнують його.

— Хлопів ваших ми не боїмося! — сказав з погордою Пета.

— І ніщо їх боятися, — підхопив боярин. — Вони ж без оружжя і без умілости воєнної. Тим шляхом я сам можу вам бути провідником...

Кровожерний войовник, Бурунда-бегадир, просить дозволу в Пети йти на Тухлю. Тугар Вовк просить Петy, щоб визначив для нього відділ смілих мужів, а сам йде до шатра покріпитися і попрощатися з донькою.

Чи можна стверджувати, що з усіх персонажів найважче Мирославі? Чому?

В темнім шатрі на ліжку, покритім м'якими перинами, сиділа Мирослава і гірко плакала. По всіх страшних і несподіваних враженнях сього вечора вона аж тепер мала час зібрати свої думки, розглянути добре своє теперішнє положення, в яке втягнув її батько. Положення те було справді страшне, бачилось навіть — безвихідне. Батько її — зрадник, монгольський слуга; вона — в монгольськім таборі, напівгість, напівбранка, а на всякий спосіб кругла сирота. Бо навіть остання її підпора — непохитна віра в свій пророчий сон, у благословенство матері і в своє любовне щастя з Максимом, — і та віра тепер, при холодній розвазі, зачала похитуватись, кровавлячи її серце. Бо яким лицем стане вона перед Максимом? Якими словами розповість йому про свій — добровільний чи недобровільний? — побут у монгольськім таборі? Мов гадюки, вертіли її серце ті питання, і вона дала сльозам волю і плакала, мов з життям своїм прощалася.

Батько тихими кроками приступив до неї, положив руку на її плече, — вона не рушалась, не переставала плакати...

— Ні, ні, ні, не вірю тобі! Скажи мені, що ви урадили з монголами?

— Говорили про те, куди їхати на Угри.

— І ти їм хочеш видати тухольський шлях, щоби помститися на тухольцях!

— Дурна дівчино, що мені мститися на них! Задрібні вони для моєї мести. Я хочу перепровадити монголів на Угри, бо, що скорше підуть із нашого краю, то менше руїни нароблять.

— О, певно, певно! — скрикнула Мирослава. — Але з поворотом доруйнують, що тепер лишать ціле! І ти ведеш їх на Тухлю, тепер, зараз?.. Ти спокійно замордуєш того, хто дорожчий мені над життя моє!..

— Ні! Коли вже таке твоє над ним милосердя, то ще раз кленусь тобі, що ані я, ані ніхто з моєї дружини не ткне його, хоч би він не знати як нападав на нас! Досить тобі сього!

...Мирослава стояла, шарпана страшною сердечною тривогою, і не могла нічого більше сказати... Батько її взяв свою зброю і, виходячи з шатра, сказав:

— Доню, ще раз кажу тобі і заклинаю тебе: лишись у таборі, поки я не вернусь, а тоді роби собі, що твоя воля буде. А тепер прощай.

Він вийшов, і заслона з войлока, що була замість дверей, неспокійно захиталася за ним. З заломаними руками, образ найтяжчого горя і найстрашнішої тривоги, стояла Мирослава насеред шатра, німа, перехилена наперед, зі створеними устами, ухом ловлячи останній стук кінських копит, який віддалявся на полудне відділ монголів, ведений її батьком на загибіль Тухольщини.

Що вирішує Мирослава? Яким було б ваше рішення в такій ситуації?

2. Де відбуваються події твору? Чи можна говорити про їх реальність? Як сучасні жителі бережуть пам'ять про той період національного спротиву?

3. У які дві групи можна об'єднати героїв твору? Назвіть їх. За якими критеріями ви це зробили? Оформте свою відповідь у зошиті.

4. Схарактеризуйте, добираючи відповідні цитати, кожного / кожну з персонажів. Ким ви захоплюєтеся, а на кого не хотіли б бути схожим / схожою? Чому?

5. Яку роль відіграє у творі давня легенда про добрих і злих богів? Хто такий Сторож?

6. Яке значення загальних зборів у громаді? Чи доречний такий спосіб розв'язання питання? Відповідь обґрунтуйте.

7. Чого варто повчитися в тухольців?

8. У розділі III наявні о́брази-символи. Випишіть їх у зошит і поясніть значення й трактування.

9. Якою була мета приїзду Тугара Вовка до ворогів?

10. Чому Мирослава, коли зрозуміла, що батько зрадник, не покинула його відразу?

11. Щоб відтворити історичний колорит доби, Іван Франко часто вживав застарілі слова (архаїзми та історизми). А для кращого зображення карпатського побуту митець використав діалектні слова. Укладіть, читаючи твір, словник архаїзмів, історизмів, діалектних слів. Поясніть їхні значення. Оформте роботу креативно.

V

З важким серцем ішов Максим Беркут посеред невеличкої ватаги тухольських молодців на сповнення громадської волі...

...Боярина і Мирослави нема дома, слуг боярин повідправляв, худобу велів перегнати до череди сусіднього, корчинського осадника; тільки лучники й топірники лишилися, та й ті якісь невеселі, не гомонять, не жартують, ані пісень не співають. Мабуть, важніше якесь жде їх діло, бо беруть луки і стріли, топори й списи, а все те мовчки, сумовито, мов на смерть готуються. Що се такого?

Дружинники Тугара Вовка повідомили, що боярина немає, а вони готові скласти зброю і служити тухольській громаді.
Усі зраділи, Максим теж, хоча згодом, оглядаючи маєток Тугара Вовка, почав запідозрювати щось неладне. І не випадково, адже за кілька хвилин на них напали монголи...
У нерівному бою з монголами тухольців розбили, а Максим Беркут потрапив у полон...

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалось йому, немов нині їх дорічне свято Сторожа, і вся громада зібрана довкола каменя при вході тухольської тіснини: дівчата з вінками, молодці з музикою, всі в празничних чистих строях.

Оце він, найстарший віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якісь таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви; щось щемить у нього в глибині душі — і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох-трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх, звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме.

Але слова не перестають плисти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять і облітають увесь небозвід осліпляючим огнем, земля здригається — і разом, звільна перехиляючись, святий камінь рушається з місця і з страшенним лускотом валиться на нього.

— Що се може значити? — питав сам себе Захар, роздумуючи над своїм сном.— Щастя чи нещастя? радість чи горе? — Але він сам не міг знайти

Як би ви потрактували сон? Із чим пов'язані події, які наснилися Захарові Беркуту?

відповіді на те питання, тільки сон лишив по собі важке прочуття, якусь хмару суму на чолі.

Швидко справдилось це прочуття! Саме пополудні настигли страшні, несподівані вісті до Тухлі. Пастухи з полонини прибігли без духу, голосячи, що бачили якусь бійку коло боярського дому, якусь громаду незвісних чорних людей і чули незрозумілі, роздираючі крики. Майже вся тухольська молодіж, уоружившись у що хто міг, побігла на місце бою, але зупинилась оподалік, побачивши кроваве і трупами вкрите побоєвище, а боярський дім окружений хмарою монголів. Не було сумніву, всі молодці погибли в нерівній боротьбі з тими наїзниками. Не знаючи, що діяти, молодіж вернулася, розносячи страшну вість. Почувши її, затремтів старий Захар, і гірка сльоза покотилася по його старім лиці.

Чому така реакція старого Беркута на погані звістки?

Чи можна стверджувати, що Захар Беркут володів ораторськими здібностями? Якими словами він переконує й водночас підбадьорює жителів громади?

Чому важливо вміти добре володіти словом, уміти переконувати?

— От і сповнився мій сон! — прошептав він. — В обороні свого села поляг мій Максим. Так воно й треба. Раз умирати кождому, але славно вмирати — се не кождому лучається. Не сумувати мені за ним, але радуватись його долею.

Так потішав себе старий Захар, але серце його скимідо глибоко: надто сильно, всею силою своєї душі він любив свого наймолодшого сина. Але швидко він скріпився духом. Громада кликала його, потребувала його ради...

— Що діяти? що починати? як боронитися? — гуло в народі. Одна думка переважала: вийти громадою перед тіснину і боронитися до остатньої краплі крові. Особливо молодіж наставала на те...

...Коли гамір трохи втишився, заговорив Захар Беркут.

— Хоч то воєнне діло — не моє діло і не мені, старому, радити про те, до чого не можу приложити своїх рук, — але все-таки я думав би, що не велика наша заслуга буде, коли відіб'ємо монголів, особливо зваживши, що се нам не так-то й трудно зробити... Не відбити, але розбити їх — се повинна бути наша мета!

Громада з увагою слухала слів свого бесідника, і молодіж, податлива на все нове та несподіване, готова вже була пристати на ту раду, хоч і не знала, як можна її виконати. Але многі голоси старців обізвалися против неї.

Тим часом почала збиратися й озброєна молодь із сусідніх громад... Ще не встигли тухольці розпочати нараду, як побачили наближення вершника — це була Мирослава.

— Мирослава, дочка нашого боярина! — закричали тухольські молодці, не можучи відвести очей від прегарної, смілої дівчини. Та вона, очевидячки, й не дивилась на них, але, лишивши свого коня там, де з нього злізла, живо почала озиратися за стежкою, куди можна би спуститися в долину. Швидко її бистрі очі відкрили таку стежку, майже зовсім укриту серед широкого, чепіргатого листя папороті та колючих ожин. Певним кроком, мов відроду до того привикла, зійшла стежкою в долину і наблизилася до громади.

— Здорові були, чесна громадо, — сказала вона, злегка паленіючи. — Я спішила звістити, що монголи надходять, перед вечером будуть тут, то щоб ви приготовилися їх приняти.

Мирослава звернулася до Захара Беркута.

— Позволь, чесний батьку, — заговорила Мирослава тремтячим з внутрішнього зворушення голосом, — сказати поперед усього, що син твій живий і здоров.

— Мій син! — скрикнув Захар. — Здоров і живий! О боже! Де ж він? Що з ним діється?

— Не лякайся, батьку, тої вісти, котру скажу тобі. Твій син у монгольській неволі.

— В неволі? — скрикнув мов громом прошиблений Захар. — Ні, то не може бути! Мій син радше дасть на кусні порубати себе, аніж узяти себе в неволю. Се не може бути! Ти хочеш налякати мене, недобра дівчино!

Виразно процитуйте, із якою метою Мирослава прибула до тухольців.

Як ви оцінюєте її вчинок?

Мирослава розповідає, що Максим живий і придумав, як урятуватися від монголів...

— Він радив тухольській громаді не спиняти монголів перед тісниною, але впустити їх у кітловину. Тут можна обступити і вирубати до остатнього, а коли ні, то виморити голодом. Треба тілько поробити засіки в вивозі при водопаді і повиносити з села все добро громадське, збіжжя, хліб, худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків. «Тут, — казав Максим, — побідите їх, або ніде інде!» Так радив Максим.

Як Мирославі вдалося переконати Захара Беркута й тухольців?
Яку пораду від Максима передає громаді дівчина?

Уся громада з напруженою увагою слухала Мирославиної бесіди. Глибока мовчанка залягла над усіми, коли стихли її слова. Тільки Захар гордо випростувався, а далі наблизився до Мирослави.

— Доню моя! — сказав він. — Тепер я бачу, що ти варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдиві слова мойого сина, — з них віє його смілий дух! Тими словами ти здобула моє батьківське серце! Тепер я легше віджалую сина, коли небо післало мені замість нього таку доньку!

Тугар Вовк повів монгольську орду на мирне село і цим вчинком остаточно зрадив своїх земляків, а в очах Мирослави підтвердив чутки про те, що він зраджував неодноразово. Людей у селі монголи не застали, тож були розлючені ще більше, коли захотіли вийти за його межі, а тухольці перекрили всі шляхи до відступу. Оточені монголи змушені були заночувати в спаленому селі...

...І понад усім тим пеклом напівзакритим заслоною ночі, вирівається вгору радісний оклик тухольців, жалібне виття монголів і страшні прокляття Бурунди-бегадира. Той скакав по майдані мов скажений, рвучи собі волосся з голови, а вкінці, не тямлячись з лютості, з голою шаблею прискочив до Тугара Вовка.

— Псе блідолиций! — кричав він, скрегочучи зубами. — Подвійний зраднику — се твоя вина! Ти запровадив нас у сесю западню, відки ми вийти не можемо!

Тугар Вовк полум'ям спалахнув на таку мову, якої він ще не чув відроду. Рука його мимоволі вхопила за меча, але в тій хвилі щось так глибоко, так важко заболіло його в серці, що рука ослабла, впала, мов глиняна, і він, похиливши лице й затиснувши зуби, сказав придушеним голосом:

— Великий бегадире, несправедливий твій гнів на вірного слугу Чінгісхана. Я не винен тому, що ті смерди опираються нам. Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру...

— Добре, боярине, — сказав Тугар Вовк вкінці, — я зроблю потвойому, але завтра все-таки мусиш створити нам дорогу з сеї западні, а ні, то горе тобі! Се моє останнє слово. Жду діл, а не слів від тебе!..

...Але де ж був Максим? Як жилось йому в неволі?

Максим сидів насеред тухольської вулиці, закований у тяжкі ланцюги, якраз проти своєї батьківської хати, лицем обернений до того подвір'я, на котрім він гуляв хлопчиною і ходив ще вчора вільний, занятий щоденною працею, а по котрім нині снувалися купи гидких монголів. Його привезли сюди на коні, а коли прийшов наказ тут зупинитися і спалити село, його скинули з коня на вулицю. Ніхто до нього не турався, не пильнував його, але про втечу не було й мови, бо купи монголів снувалися довкола, кричачи, руйнуючи, шукаючи за добичею. Максим не знав, що діється, і сидів непорушне на дорозі, мов кам'яний милевий знак...

Максим бачив, як здалеку горіла його Тухля.

...Мов мертвий, глядів Максим на пожежу: йому здавалось, що в його грудях щось обривається, щось палахкоче й ниє; а коли грянуло пожарище, повалилася покрівля, розсілися угла його рідної хати і бухнуло з розжеврілої огняної маси ціле море іскор під небо, — Максим скрикнув і зірвався на рівні ноги, щоб бігти кудись, рятувати щось, — але безсильний, мов підкошений, упав на землю й зомлів...

Від чого Максим зомлів? Чому Тугар Вовк злякався?

Аж коли бризнули на нього водою, обмили його лице і дали напитися, він позирнув довкола себе.

— Живий! живий! — зраділи монголи і нетямного, ослабленого підхопили попід руки і помчали до шатра боярина.

Аж злякався Тугар Вовк, побачивши ненависного собі парубка в такім страшнім і оплаканім стані... І за що він так зненавидів сього бідного хлопця?..

— Максиме? — сказав Тугар Вовк лагідно.— Що се сталося з тобою?

— Пусти мене! — простогнав слабим голосом Максим.— Дай мені вмерти в спокою!

— Максиме, хлопче, відки тобі думки про смерть? Я міркую, як би то його зробити вільним, а він про смерть! Устань, сядь ось тут, покріпись, я маю з тобою поговорити.

Хоча Максим наполовину не розумів, а наполовину не вірив словам і доброті боярина, то все ж таки ослаблення його, голод і втома надто голосно домагалися для його тіла покріплення, щоб він міг відкинути боярську гостинність. Кубок огнистого вина відразу освіжив його, немов розбудив його живу силу до нового життя; кусень печеного м'яса втишив його голод. Поки він їв, боярин сидів

проти нього, додаючи йому ласкавими словами відваги й охоти до життя.

Що запропонував Максимові боярин?

Чому хлопець категорично не повівся на таку угоду?

— Дурний хлопче, — говорив він, — ***таким, як ти, треба жити, а не про смерть думати. Життя — дорога річ, і за ніякі скарби його не купиш.***

— ***Життя в неволі нічого не варте,*** — відказав Максим, — ***краща смерть!***

— Ну… так… розуміється, — мовив боярин, — але ж я кажу тобі, що можеш бути вільний.

— Зраджуючи свій нарід, ведучи монголів через гори… Ні, краще вмерти, ніж так зробляти на вільність!..

Тугар Вовк почав просити Максима поради, як звернутися до тухольців, щоб ті показали монголам прохід через гори. Але Максим був непохитний.

...В тій хвилі відхилилася запона намета, і швидким кроком ввійшла до намета Мирослава. Вона бистро зиркнула довкола і, не звертаючи уваги на батька, кинулася до Максима.

— Ах, ось він, ось він! — скрикнула вона. — Мене мов тягло щось сюди! Соколе мій, Максиме! Що з тобою діється?

Максим сидів, мов остовпілий, не зводячи очей із Мирослави. Його руку держала вона в своїй, її слова були мов великодній дзвін для нього, мов оживляюча роса для зів'ялої квітки...

— Мирославе, — сказав він відвертаючись, — чого ти прийшла сюди, щоб дужчої муки завдати мені? Я вже готов був на смерть, — ти знов збудила в мені любов до життя!

— Милий мій! — сказала Мирослава. — Не трать надії. Я задля того йшла сюди, в ворожий табір, через усякі небезпеки, щоб сказати тобі: ***не трать надії!..*** Слухай лишень: сотні сокир цюкають у лісі — хвиля ще, а сотні огнищ запалають довкола долини, а при кождім огнищу робити будуть ваші майстри машини, котрими можна буде кидати каміння аж до середини монгольського табору.

— І хто ж се таке вигадав? хто навчив наших майстрів?

Які радісні звістки повідомляє полоненому Мирослава? Зацитуйте їх.

— Я, серце моє. Я придивлялася не раз таким машинам, що стоять на мурах Галича. Заким іще сонічко вийде з-за Зеленя, п'ятдесят таких машин буде кидати каміння на голови монголів.

Максим радісно обняв Мирославу і кріпко притиснув її до серця.

— Життя моє! — сказав він. — Ти будеш спасителькою нашої Тухольщини!

— Ні, Максиме! — сказала Мирослава.— Я не буду спасителькою Тухольщини, але твій батько. Що мої мізерні машини проти такої ворожої сили? Твій батько не таку силу виведе проти них, а таку, проти котрої ніяке військо не встоїть.

— Яку силу? — спитав Максим.

— Слухай! — сказала Мирослава. Тихо стало довкола, тільки десь далеко в горах покотився глухий гуркіт грому.

— Гримить, — сказав Максим, — ну, і що ж з того?

— Що з того? — живо сказала Мирослава, — се смерть монголів! Се більший нищитель, ніж вони, і такий нищитель, що буде з нами держати руку… Слухай лишень!

І вона озирнулася, хоч усюди було пусто, а потім, мов не довіряючи тій тиші й пустоті, нахилилася до Максимового лиця і шепнула йому кілька слів. Мов могучою рукою шарпнений, зірвався Максим, аж забряжчали на нім ланцюги…

— Дівчино! чародійська появо!.. Ти, певно, дух того Сторожа, котрого звуть опікуном Тухлі.

— Ні, Максиме, ні, милий мій… Се я сама, та сама Мирослава, що тебе так дуже любить, що радо віддала б життя своє, щоб зробити тебе щасливим!

Мирослава пропонує Максимові втекти, треба тільки перевдягнутися в її вбрання. Проте він навідріз відмовляється…

…Бурунда показався ще неласкавішим до нього, стрітив раду Тугара Вовка про виміну Максима докорами і ледве-ледве згодився на неї. Боярин чимраз виразніше зачинав почувати якусь тісноту, немов ось-ось довкола нього стояли і чимраз тісніше зступалися штаби залізної клітки.

— А що? — сказав він різко, не дивлячись ні на доньку, ні на Максима.

Щаслива думка блиснула в голові у Мирослави.

— Все добре, тату, — сказала вона, — тільки…

— Тільки що?

— Максимове слово таке, що воно не має сили в устах іншого; тільки як він сам може сказати його, воно має силу.

— Ну, то чорт його бери! — відворкнув гнівно боярин.

— Ні, тату, постій, що я тобі скажу. Вели розкувати його з ланцюгів і йди з ним до тухольців. Ось перстінь від Пети: з тим перстенем варта пропустить його.

— О, дякую тобі, донечко, за добру раду! «Заведи його до тухольців», а то значить — сам собі вирви з рук останню поруку вдачі. Тухольці полоняника візьмуть, а мене проженуть! Ні, сього не буде. Я йду сам і без його слова.

Засумувалася Мирослава, її ясні очі покрилися сльозами.

— Соколе мій! — сказала вона, знов припадаючи до Максима. — Зроби так, як я тобі раджу: візьми сей перстінь!

Чому план Мирослави щодо батька й коханого не спрацював?

Якими були відповіді чоловіків? Чим вони різняться?

— Ні, Мирославо, не бійся за мене! — сказав Максим. — Я вже придумав, що маю робити. Іди й помагай нашим, і нехай наш Сторож помагає вам.

Важке було прощання Мирослави з Максимом. Адже вона лишала його майже на певну загибіль...

12. Чи подобається вам Мирослава? Чим саме?

13. Поміркуйте, яка роль сну Захара Беркута на початку частини VI.

14. Як Мирославі вдалося переконати Захара Беркута у своїх чистих намірах? Що саме змусило його повірити доньці ворога?

15. Чи мав Захар Беркут рацію, коли на раді наполягав, що ворога треба розбити вщент? Чому ви так вважаєте?

16. Як ви ставитеся до вчинків Тугара Вовка? Чому Бурунда-бегадир назвав Тугара Вовка подвійним зрадником?

17. Чи є надія, що Тугар Вовк зміниться?

18. Як ви оцінюєте вчинок Мирослави, яка проникла в табір монголів і окрім доброї вісті, запропонувала Максимові план втечі?

19. Чому Максим не захотів перевдягатися в одяг Мирослави і втечею врятувати своє життя?

20. Обґрунтуйте слова Максима: «Що моє життя! Я не стою о життя! Хто хоч хвилю зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть».

21. Об'єднавшись у групи, підготуйтеся до виразного читання за ролями найцікавішого для вас уривка VI частини повісті й візьміть участь у конкурсі на найкращого читця.

22. Об'єднайтеся в групи і виконайте одне із завдань на вибір.

За допомогою улюбленого комп'ютерного додатка спробуйте:

а) відтворити момент появи Мирослави серед тухольців (зобразити її одяг, поставу тощо);

б) зобразити сучасного Захара Беркута;

в) схематично чи у вигляді колажу відобразити історію, культуру та побут історичного періоду, описаного у творі.

VII

Мирослава навчила тухольців робити зброю — метавки. Тим часом Тугар Вовк запропонував Захару Беркуту обміняти Максима.

...Прикликано боярина, і Захар устав, щоб оголосити йому відповідь громади. З смертельною тривогою в серці гляділа на нього Мирослава: вона, бідна, все ще надіялася, що тухольці схотять викупити її Максима.

Чому в життєвих ситуаціях варто розуміти, коли прислухатися до розуму, а коли — до серця?

Як ти оцінюєш рішення Захара Беркута?

— Розумно, — звісна річ: по-своєму розумно — захвалював ти нам, боярине, згоду зі своїм начальником. Ми й не дивуємось тобі: твій обов'язок був так говорити, у всім сповняти волю того, кому ти служиш. Послухай же тепер, що на те каже наш хлопський, громадський розум. Коли б діло йшло тільки між мною а твоїм бегадиром, то я радо віддав би йому все, що маю, навіть свою власну стару голову, за увільнення сина. Але ти радиш нам нерівну заміну, при якій скористати можу тільки я сам і мій рід, але стратити мусить не тільки одна громада, а всі ті громади, через які мусить іти ваш похід. Чи можна ж так мінятися? Яка користь верховинським і загірним громадам із мого сина? А випустивши вас із сеї долини, ми випустимо згубу на ті сусідні, з нами сполучені громади. Ми зобов'язалися боронити їх від вашого нападу, і на таке наше слово вони прислали нам свою поміч — п'ятсот добірних молодців. Обов'язок наш витривати на своїм становищі до остатньої хвилини, — і так ми зробимо. Може бути, що бог судив вам побіду над нами, і в такім разі ми не спинимо вас; тільки ж знайте, що лише по трупі остатнього тухольця ви зможете вийти з сеї долини. Та хто знає, може, побіда судилася нам, а тоді знайте й ви, що, ввійшовши в нашу долину, ви всі ввійшли в могилу, що навіть трупи ваші з неї ніколи вже не видобудуться. Або ми всі погинемо, або ви всі — іншого вибору нема. Се наша відповідь.

Тугар Вовк повертається до монгольського табору, незважаючи на благання дочки залишитися з тухольцями...

...Захар зупинився перед Сторожем і пильно почав дивитися на нього. Тихо було довкола.

Захар Беркут молився до Сторожа й просив допомоги.

Тухольці повалили камінь на землю так, щоб він перегородив гірський потік. Тепер вода, прибуваючи, буде затоплювати це місце.

Величний Сторож. Худ. Мар'яна Дячинська

До речі, один із віршів Івана Франка має назву «Каменярі».

Митець прагне розбити скелю, яка заступила шлях до вільного життя українців. Звідси й друге ім'я Івана Франка — **Каменяр**.

Тому митець «поселив» своїх героїв серед могутніх скель у Тухлі, які приворожили його.

— Живо, діти, живо! — заохочував Захар, стоячи над потоком і допомагаючи то своєю радою, то руками до роботи. — Затикайте, замуровуйте потік, поки ще вода не прибула. В горах, мабуть, дощі впали великі, живо прибуде повінь, а тоді трудне було би наше діло. А стіну вивести треба рівно з отсими обривами заввишки, — побачимо, що вдіє сила Чінгісхана проти сили води.

Робота йшла прудко. Незабаром потік був зовсім замурований...

...Радісно глядів Захар на їх роботу і на їх діло, в його очах світилася певність побіди.

А втім, на сході, над монгольським табором, кровавою загравою розжеврілися хмари. Світало. Рожеве світло облило високий шпиль Зелеменя і сипалося іскрами чимраз нижче. Далі хмари проступилися, і звільна, мов боязко, викотилося сонце на небо і глипнуло на занятих своєю роботою тухольців. Повен щирої радості, глянув Захар на схід і, простягши руки, проговорив піднесеним голосом:

— Сонце, великий преясний володарю світа! відвічний опікуне всіх добрих і чистих душею! Згляньсся на нас!.. Дай нам дружністю, і згодою, і розумом побідити нищителів! Сонце, я поклоняюсь тобі, як діди наші тобі поклонялися, і молюсь до тебе всім серцем: дай нам побідити!

Він замовк. Слова його, горячі, могучі, тремтіли у свіжім раннім повітрі. Слухали їх не тільки тухольці. Слухали їх гори і подавали собі їх відгомін від плаю до плаю. Слухала їх сперта хвиля потока і, мов надумавшись, покинула бити собою в кам'яну гать, а повернулася взад.

VIII

У шатрі Тугар Вовк розмовляв з Максимом Беркутом. Юнак відповідав бояринові з гідністю.

— Поки що ти все-таки в монгольських руках, так само, як я. Мусиш волити їх волю.

— Але що ж я їм удію?

— Я, може, міг би тобі стати в пригоді, боярине. Я вдячний тобі за твоє нинішнє милосердя наді мною. Коли хочеш, то я послужу тобі сьогодні.

— Ти? Мені? — скрикнув здивований боярин. — Що ж ти можеш зробити для мене?

— Я знаю стежку з сеї кітловини, безпечну, а скриту, про яку не знає ніхто в Тухлі, окрім мойого батька й мене. Стежки тої не пильнують. Туди можна вивести відділ монголів наверх і обсадити ними вивіз, а тоді легка річ буде розвалити засіки і вийти з сеї долини...

Як ви вважаєте, із якою метою вступає Максим у діалог із Тугаром Вовком і розповідає йому про вихід з котловини?

Чи повірили ви в зраду Максима? Відповідь обґрунтуйте.

Із якою метою Максим вдає зрадника?

— Але ти, ти, що недавно ще присягався, що «волю, мовляв, умерти, ніж податися на зраду»?

— Що діяти, — сказав знов так само Максим, — як не можна додержати присяги, то не можна!

— І ти, з такою податливою натурою, смієш думати, що моя дочка буде любити тебе? — скрикнув гнівно боярин.

— Боярине, — відказав терпко Максим, — не згадуй про неї!

— А видиш, як тебе се вкололо! — сказав боярин. — Видно, що я правду кажу.

— Хто знає, боярине, хто знає! ***У нас воєнний час, війна вчить усякої штуки.*** А що, якби..?

— Якби що? Чому не договорюєш? — скрикнув Тугар Вовк.

Максим каже Тугарові Вовку, щоб той ішов до Бурунди і просив, аби йому розкували кайдани.
У цей момент здригнулася земля, і Максим зрозумів, що це тухольці працюють.
Повернувшись, боярин повідомляє, що монголи пристали на план Максима, тож справу не варто відкладати. Два монгольські ковалі швидко розкували Максима і зняли з нього тяжкі ланцюги.

У городі батька Максим показує те місце, яке стане нібито порятунком для монголів. А сам розуміє, що з кожною хвилиною вода розливалася чимраз ширше на рівнині. Бурунда наказує монголам копати.

Тимчасом копання йшло поволі, хоч монголи трудилися з усеї сили. Аж ось і справді рискалі задудніли о щось тверде. Плита! Але плита показалася широка, ширша, ніж викопана монголами яма. Приходилось розкопувати яму ширше, щоб виняти її, або розбивати плиту. Максим тривожними очима слідив зріст води. Ціла часть долини понижче села була вже залита. Валом котилася вода горі долиною, якраз у противнім напрямі від того, в якім плила відвіку. Аж ось у монгольськім таборі залунали страшні крики. Вода виступила з берегів і тисячними потоками розливалася по таборі.

— Рабе, що се значить? — скрикнув на Максима Бурунда.

— Що ж, бегадире, — відмовив Максим, — видно, велика туча впала в горах, наш потічок дужче виливає, ніж звичайно. Але невже ж вам боятися води, що сягає по кістки? Розбивайте плиту! — скрикнув він до монголів, — нехай побачить великий бегадир, що я не обдурював його!

Загримали монгольські топори о плиту, але плита була груба і міцна, годі було її розбити.

— Гримайте ліпше! — кричав Бурунда, не можучи вже тепер опанувати своєї тривоги на вид тої води, що заливала одностайним озером велику часть тухольської долини і валом котилася просто до них. Але плита була тухольської вдачі і опиралася до остатньої змоги. Та ось вона луснула; ще один дружний удар, і вона, розбита на кусні, впала додолу, а разом з нею впали й ті монголи, що стояли на ній. Темне гирло підземного хідника показалося очам згромаджених.

— Видиш, бегадире! — сказав Максим.— Скажи сам, чи обдурював я тебе?

Але Бурунда якось не радувався відкритим хідником. Валом набігла вода і заплюскотіла при ногах монголів. Ще хвиля, і з веселим плюскотом полилася вода в нововідкриту яму.

— Спиніть воду, спиніть воду! — кричав Бурунда, і кинулись монголи гатити воду довкола ями. Але й се вже було запізно. Вода покрила землю, глина розм'якла і розпливалася болотом у руках монголів — така гать не могла спинити води, яка чимраз сильніше, з усіх боків валилася в яму, довго плюскотіла і щезала в ній, поки вкінці не наповнила її зовсім. Мов остовпілі стояли монголи над ямою і дивилися, як вода заливала остатній їх вихід із долини!

— Рабе! — сказав Бурунда до Максима. — Чи се твій вихід?

— Бегадире, чи можу ж я розказувати водам? — відповів Максим.

Бурунда нічого не відповів, а лише дивився кругом на воду, що чимраз грубшою верствою покривала долину. Вже гладким дзеркалом іскрилася вода по цілій долині, тільки де-де визирали, мов невеличкі острови, кусники сухої землі. В монгольськім таборі був крик і замішання, хоч вода доходила монголам ледве до кісток.

— Бегадире, — сказав Максим до Бурунди, бачучи, що той забирається вертати до свойого намету, — пригадую тобі твоє слово. Ти сказав, що як покажу тобі вихід, буду вільний. Я показав тобі вихід.

— І вихід одурив мене. Тоді будеш вільний, як усі вийдемо з сеї долини, не борше[11]!

Чи вдалося Максимові обдурити монголів?

Які риси характеру Максима виявляються в цьому епізоді?

[11] *Борше* — (діал.) швидше

І Бурунда пішов робити порядок у своїм змішанім війську, а за ним пішла і його дружина.

Монгольське військо стояло довгими рядами, по кістки в воді, сумне, безрадне...

— Що ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води? Чи такі ж то ріки перебували ми? Що сей потік проти Яїка, і Волги, і Дону, і Дніпра? Не бійтеся, вода по кістки не здужає затопити вас! Далі до вивозу! Нападемо всі збитою масою! Не дбаймо на страти! Побіда мусить бути наша!

Так кричав Бурунда і пішов передом. Двигнулась за ним монгольська сила, бродячи в воді з голосним плюскотом, від якого лунали гори і стогнали ліси. Але на сто кроків від вивозу стрінув їх убійчий град каміння, киданого метавками... Тугар Вовк зирнув пильно на ворожі становища і побачив, що при найбільшій метавці, яка ненастанно кидала то тяжкі брили, то цілі кірці дрібного каміння на монголів, стояла його донька Мирослава серед кількох вікових уже тухольців і кермувала всіми рухами страшної машини. Максим давно вже побачив її й не зводив із неї очей. Як рад би був він тепер стояти коло неї і слухати її смілих, розумних розказів і поражати ворога по її показу! Та ба, не так йому судилося! Ось він стоїть сам серед тих ворогів,

Чому Тугар Вовк хоче смерті? За чим жалкує?

У чому мудрість Максима? Як ви розумієте виокремлені слова?

Чи погоджуєтесь ви з Максимом Беркутом?

правда, без кайданів, та все-таки безоружний, невольник, і бажає, щоб хоть камінь, кинений її рукою, закінчив його життя і його муку.

Максим каже Тугарові Вовку, що до вечора вода заповнить котловину.

— Але до того часу вони можуть розсікти нас.

— Не бійся, боярине. ***Чоловік у небезпеці дуже смирний, дбає про себе, а не про смерть іншого.*** Стараймось тільки винайти для себе безпечне місце, де би нас вода не затопила, як прибуде повінь.

У цей час Бурунда наказує стріляти в тухольців затроєними стрілами.

Вода доходила вже до пояса... Тухольці покинули становище. Втішно бродили монголи по воді, зносячи каміння на купу. Вкінці каміння зовсім не стало.

— Годі вам, хлопці, тягати каміння, — сказав до своїх вояків Бурунда. — Стрільці з луками, ставайте на купу і стріляйте на тих хлопів! Решта за мною! Мусимо здобути се становище, видряпатися горі сею стіною, хоч нехай тут і небо валиться! Ви, раби, також зі мною! Показуйте дорогу!

— Бегадире, — сказав Максим через уста Тугара Вовка, — туди дарма нам дертися, туди нема стежки вгору.

— Мусить бути! — скрикнув Бурунда і кинувся в воду... Тільки ж під самою скалою вода була ще глибша, майже по пахи, а стежки горі скалою не було ніякої. Зате з сусідніх тухольських становищ летіло каміння на смільчаків, і хоч більша його частина даремно гримала о скалу або падала в воду, то все ж становище Бурунди в тім місці було дуже невигідне й некорисне.

Вода прибувала дуже швидко...

IX

— Як думаєш, боярине? — спитав нараз Бурунда Тугара Вовка.— Що буде з нами?

— Всі погинемо, — відповів Тугар Вовк спокійно.

— І я так думаю, — потвердив Бурунда. — І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!..

...Вся тухольська громада зібралася тепер перед тим остатнім ворожим становищем... Високо на скалі стояв старий Захар, не зводячи очей із свого сина, що стояв між ворогами і зручними рухами обминав густі стріли та каміння. А віддалік, серед тих, що стріляли, стояла

Мирослава, а погляди її летіли бистріше, ніж її стріли, в ворожу купу, серед якої тепер стояло все, що було найдорожче їй у житті: батько й Максим. За кождою пущеною з тухольських луків стрілою завмирало її серце...

— Бегадире, — сказав до Бурунди Тугар Вовк, — чи не можна нам як-небудь спасти своє життя?

— Нащо? — сказав понуро Бурунда.

— ***Все ж таки життя краще, ніж смерть!***

— Правду кажеш, — сказав Бурунда, і очі його заблищали не жадобою життя, але радше жадобою пімсти. — Але що ж нам діяти? як рятуватися?

— Може, схочуть тепер за свого полоняника дарувати нам життя і вольний вихід?

— Спробуймо! — сказав Бурунда і, вхопивши рукою за груди Максима, витяг його перед себе. Біля нього став Тугар Вовк і почав махати білою хусткою.

— Тухольці! — закричав він, звертаючись до берега.

Тихо стало довкола.

— Кажи їм, що, коли хотять мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свобідно! Коли ж ні, то ми зуміємо загинути, але й йому, тут-таки перед їх очима, смерть буде.

— Тухольці! — кричав Тугар Вовк. — Начальник монголів обіцює вам віддати вашого полоняника живого й здорового і жадає, щоб ви за те нас, кілько нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини! В противнім разі жде вашого сина несхибна смерть.

Немов хотячи доочне показати їм усю правдивість тої погрози, Бурунда підняв свій страшний топір над головою безоружного Максима.

Вся громада стала мов без духа. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

— Захаре, — сказали старі тухольці, обступаючи його. — Ми думаємо, що можна приняти се предложення. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

— Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їх найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі

Порівняйте поведінку Бурунди-бегадира та його війська під час потопу, використавши цитати з тексту.

Як характеризує Бурунду така його репліка: «І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!»?

Який художній прийом використав Іван Франко в наведеному реченні? Із якою метою?

свойого війська. Він наведе нову силу на наші гори, і хто знає, чи ми тоді другий раз розіб'ємо її.

— Але твій син, Захаре, твій син! Уважай, що його жде загибіль! Глянь, сокира над його головою!

— Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має уйти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона. — Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина, я присягла з ним жити і йому служити! Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино, — сказав Захар, — що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюсь на добро всіх. Тут нема вибору, доню!

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — всі ми уважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа вломана, і громада не бажає смерти остатніх. У твої руки складаємо долю їх і твого сина. Змилуйся над своєю кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде свобідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар, — се було б нечесно. ***Беркути додержують слова навіть ворогові і зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролитою кров'ю***! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою!

І, відвернувши своє лице, він пішов до варехи, на якої лежав величезний камінь, і недрожачою рукою взяв за ужовку, що придержувала тоту вареху в плоскім положенню.

— Батьку, батьку! — кричала Мирослава, рвучись до нього. — Що ти хочеш робити?

Але Захар, мов не чув її крику, спокійно намірював вареху на ворогів.

Тимчасом Бурунда і Тугар Вовк дармо ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на все можливе, стояв Максим під піднесеною сокирою Бурунди. Тільки Тугар Вовк, не знати чого, тремтів цілим тілом.

— Е, що нам так довго ждати! — скрикнув наостанку Бурунда. — Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганий!

І він із страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову. Але тут блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою... Убійча рука Бурунди, відтята одним замахом, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, упала в воду.

Ревнув з лютості і з болю Бурунда і лівою рукою стис Максима за груди, а його очі з виразом пекельної ненависті звернулися на зрадливого боярина.

Але в тій самій хвилі Максим похилився і з цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу і покотився в воду, потягнувши за собою й Максима.

А в слідуючій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений з тухольської метавки руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі, — і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундової дружини не було ані сліду.

Загибель Бурунди-бегадира. Худ. Мар'яна Дячинська

Як Захар Беркут пояснив свій вибір щодо можливості врятувати сина в обмін на життя Бурунди-бегадира, Тугара Вовка та залишків монгольської сили?

Чи по-батьківськи, на вашу думку, він учинив?

Як ви вважаєте, чому зрадник Тугар Вовк останньої миті вирішив урятувати Максима?

Мов мертва, без духа стояла над берегом тухольська громада.

Старий Захар, досі такий сильний і незломний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав іздолу. Молодці, що плавали на плотах, наблизившись до того місця, де потонув Максим з Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість їх живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що потратили своїх синів, братів та мужів, і ті радувалися Максимом, немов з його поворотом повертали всі дорогі серцю, стрчені в бою.

— Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! — залунали громові окрики і понеслися широко по лісах і горах. — Батьку Захаре! твій син живий! твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, з сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

— Де він? де мій син? — спитав він слабим голосом.

Весь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плоті на беріг і кинувся до ніг батькові.

— Батьку мій!

— Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

— Батьку мій, що тобі такого? — скрикнув Максим, бачучи смертельну блідість на його лиці і чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

— Нічого, синку, нічого, — сказав потихо, з усміхом Захар. — Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!»...

...Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Вже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, створила очі і знов зажмурила їх.

— Мирославо! Мирославо! серце моє! — кликав Максим, цілуючи її руки, — прокинься!..

— А де мій батько? — спитала по хвилі Мирослава. Максим відвернув лице.

— Не згадуй про нього... Той, що важить правду й неправду, важить його добрі і злі діла... Молімося...

Мирослава обтерла сльози з своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

— Але ходи, Мирославе, — сказав Максим, — ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

— Клякніть коло мене, діти, — сказав він потихо, слабим уже голосом. — Доню Мирославе, твій батько поляг, — не судім, чи винен, чи не винен, — поляг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата...

— І мужа! — додав Максим, стискаючи її руку в своїй.

— Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! У тяжких днях звела вас доля докупи і злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок в нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде злигодні і не розірве свого сердечного зв'язку з чеснотою й людяним норовом!

І Захар холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

— А тепер, діти, встаньте і підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття!

нинішня наша побіда — велике діло для нас. Чим ми побідили? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. ***Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадськім порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас.*** Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші і вкінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари і роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірного слугу своїх забагів і робу-чого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ощадить йому ціле море сліз і крови, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Не плакали за ним ні сини, ні сусіди, ні громадяни, бо добре знали, що за щасливим гріх плакати.

Але з радісними співами обмили його тіло і занесли його на Ясну поляну, до стародавнього житла прадідівських богів, і, зложивши його в кам'яній контині, лицем до золотого образа сонця, вміщеного на стелі, потім привалили вхід величезною плитою і замурували.

Знайдіть і прочитайте слова Захара Беркута, які є ідеєю повісті.

Виразно й емоційно перечитайте віщування Захара Беркута.
Зверніть увагу на мовні особливості цієї промови: частотність уживання сполучників і питальних та окличних речень, старослов'янізмів («грядущий»), фразеологізмів («всі за одного, а один за всіх»; «відчужиться брат від брата») тощо.

Якого ефекту досягає автор, використовуючи ці мовні засоби?

«Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю...».
Худ. Мар'яна Дячинська

Багато змінилося від того часу... Давне громадство забуте і, здавалось би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилось відновити його? Чи не ми се живемо в тій добі відродження, про яку, вмираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?

Іван Нечуй-Левицький, прочитавши «Захара Беркута», писав Франкові: «Талант Ваш міцний, і він ще далі буде розвиватися. Повість читається з великою охотою і приємністю...»

23. Чи погоджуєтеся ви зі словами Івана Нечуя-Левицького? З якими почуттями читали повість ви? Чому?

Героїко-романтична історична повість — це епічний твір на історичну тематику про героїчні події, зображені в романтичному ракурсі.

Історичну повість побудовано на історичному сюжеті, у якому відтворюють певну епоху, характеризують її діячів. Такі твори мають *історичний колорит* — наявність прикмет історичного минулого: імена людей (Тугар Вовк, Бурунда та ін.), історичних постатей (Чингісхан, Батий та ін.), описи тогочасних звичаїв, згадки про історичні події тощо.

24. Ще раз прочитайте віщування Захара Беркута наприкінці повісті. Знайдіть у відповідній літературі чи в інтернеті історичні факти, які підтверджують передбачення головного героя.

25. Визначте тему й ідею твору «Захар Беркут». Поясніть, як ви розумієте основну думку твору — «Сила народу в єдності». Чи актуальна вона нині?

26. Дайте назву кожній частині твору одним словом або словосполученням. Запишіть план у зошит. Чому, на вашу думку, Іван Франко саме так назвав свій твір?

27. Розгляньте мем із соцмереж. Чи доречним й актуальним є запитання Івана Франка? Відповідь обґрунтуйте.

28. «Що? Де? Коли?» Дайте відповідь на запитання, продовжуючи речення: «Іван Франко описав події, які …»

29. Які дві сюжетні лінії можна виокремити у творі? Зобразіть їх схематично.

30. Доведіть цитатами з тексту, що такою людиною, як Захар Беркут, варто захоплюватися та шанувати її.

31. Пригадайте й перекажіть епізод, де виявилася Мирославина мудрість у веденні бойових дій. Які ще епізоди свідчать про меткий розум дівчини?

32. Чи правильно вчинила Мирослава щодо батька? Чи мала донька право на такі рішення?

33. У чому полягав план Максима? Доведіть, що юнак кмітливий.

34. Проаналізуйте подану таблицю і дайте відповідь на запитання «Чи вдалося героям зробити свій життєвий вибір?»

Герой	*У чому полягав життєвий вибір?*
Мирослава	• між любов'ю до батька та коханням до Максима; • між почуттям поваги до тухольської громади та почуттям любові до краю, у якому народилася
Максим	• між життям і смертю
Тугар Вовк	• між славою й владою та чесним ім'ям і любов'ю до доньки
Захар Беркут	• між життям сина та життям багатьох людей

35. Хто з героїв твору є явним лідером? Чому ти так уважаєш?

36. Укладіть записник порад лідера, скориставшись цитатами з твору.

37. Виберіть одне із завдань і виконайте його.

А. Уявіть, що вам довелося писати музику до кінофільму за повістю «Захар Беркут». Поміркуйте, який за настроєм, темпом, ритмом музичний супровід ви написали б до кожного розділу. Які музичні інструменти використали б?

Б. Уявіть, що учням вашого класу поталанило взяти участь у створенні фільму за повістю Івана Франка «Захар Беркут». Поміркуйте, хто з ваших однокласників / однокласниць і яку роль змогли б зіграти в ньому найкраще. Обґрунтуйте свій вибір.

38. Перейдіть за QR-кодом або покликанням, що подані на *с. 47,* і дізнайтеся більше про митця, зокрема й у проєкті «Франко від А до Я». Запишіть три найцікавіші, на ваш погляд, факти з життя Івана Франка.

39. Відобразіть злети і падіння (успіхи й невдачі) письменника у вигляді графіка чи діаграми.

40. Літературна гра «*Іван Франко. "Захар Беркут"»* допоможе підготуватися до діагностувальної роботи.
Пограйте в неї з однокласниками.

ЛІТЕРАТУРНА ГРА «Іван Франко. “Захар Беркут”»

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ (1857 – 1935)

Історія — свідок минулого,
приклад для сьогодення,
застереження для майбутнього.
Міґель де Сервантес

Читати й писати Андрія Чайковського навчила бабуся, бо він утратив батьків дуже рано. Навчався спочатку в дяка, відтак вступив до Самбірської гімназії.

Згодом Андрій вивчав філософію і право, склав суддівський іспит працював у рідному Самборі на Львівщині.

Відтак започаткував адвокатуру в Бережанах (Тернопілля). Ніхто так впевнено не вів справи в судах українською мовою, як Андрій Якович.

Водночас знаний адвокат Чайковський писав літературні твори. Якось вони потрапили до рук Івана Франка, який їх схвалив. Зав'язалася дружба.

Повість «За сестрою» створена на основі ґрунтовного вивчення історичних матеріалів про страшні часи нападів татарських орд на українські землі.

У центрі — історія юного Павлуся, молодшого сина з козацького роду Судаків, якому вдалося врятувати від татарського полону свою сестру Ганнусю.

Щоб краще сприймати події, які розгортаються у творі, пропонуємо родовідне дерево Павлуся — головного героя повісті.

Вілла Чайковських і пам'ятник письменникові в Бережанах

У родині Чайковських розвивали в дітей музичні здібності — часто співали й грали на гітарі.

Які улюблені заняття у твоїй родині? Чи любите ви співати? Які пісні співаєте?

Чи досліджували ви свій рід? Чи змогли б розповісти про своє родовідне дерево?

Поміркуйте, чому важливо знати своє коріння.

ЗА СЕСТРОЮ

(Скорочено)

Оповідання з козацької старовини

І

На правому березі ріки Самари, яких десять миль від Дніпра, лежало українське село Спасівка. Даремно шукав би хто його в теперішню пору. Воно пропало. Зруйноване, поросле травою, як багато-багато інших тогочасних українських осель.

Спасівка не відрізнялася своєю долею від інших осель. Так само була подібна своїм зверхнім виглядом до інших осель: такі самі хати з дерева та глини, вкриті соломою або очеретом.

Хати стояли рядком віконцями на південь, оточені огородами та садками. Посередині села великий майдан, де стояла невеличка дерев'яна церква, а побіч неї вбоге попівство.

Не було тут видко якоїсь заможності. Кожний клав таку хатку, щоб легше перед холодом і спекою захиститися, а більш нічого. Нікому не снилося будувати гарних домів з хоромами, бо ніхто не знав, що завтра станеться, чи його праця відразу не спопеліє. То були страшні часи татарських набігів на Україну.

В тих часах вибирали люди під свої оселі такі місця, які, на їх гадку, давали б найпевніший захист перед ворогом та в яких можна б знайти найвигідніші умовини до життя: отож недалеко води або над водою, а відтак близько лісу або очерету, де б на випадок татарського набігу найбезпечніше скритися та втекти від поганської неволі...

Спасівчани зайшли сюди з-за Дніпра, також по татарськім погромі, а що станули на тому місці на самого Спаса, то й прозвали своє село Спасівкою.

У той час, як починається наше оповідання, спасівчани жили тут, наче в якій фортеці. Були вони козацького роду, то й розуміли вагу небезпеки й були настільки обережні, що на кожну ніч ставили чергою вартових при обох воротах, щоб їх ворог не напав зненацька.

За якими критеріями люди колись обирали місця для домівок?

Чим це було зумовлено? Відшукайте у тексті аргументи, які підтверджують вашу відповідь?

До того вони ще умовились із сусідніми селами, щоб у кожному були на поготівлі бочки із смолою, які на випадок татарського набігу треба запалити й так остерегти інших перед небезпекою.

Такий лад завів у селі старий досвідчений козак, що прийшов сюди з першими поселенцями. Та хоча старий Охрім уже давно лежав у сирій землі, то спасівчани й дальше придержувались тих звичаїв...

...В Спасівці жив славний козацький рід Судаків. Вони славились тим, що не було між ними одного, який не бував би на Січі між низовим товариством. Із цього виходило, що було їх мало. Багато з них полягло в боях, багато пішло в неволю, а жіноцтво переходило до інших родів.

Тому то ці Судаки, що остались живими, багатіли на ціле село і з того були в усіх у великій пошані.

Рідня Судаків у той час складалася з старого діда Андрія — яких 70 років, його сина Степана, жінки Палажки, двох синів Петра й Павла та дочки Ганни.

Властиво, Петра тоді вже не було дома. Пішов на Запоріжжя.

Другому синові Павлові було п'ятнадцять, а дочці Ганні тринадцять років. Поки діти були молодші, цілим господарством клопоталися Степан із жінкою. Дід Андрій пильнував пасіки, наглядав хати й дітей. Уважав за свій обов'язок привчити Павлуся до лицарського ремесла. Отже, вчив його їздити на коні, кидати списом та арканом, стріляти з рушниці та з лука й орудувати шаблею. В інших хвилинах розповідав йому про Запоріжжя, про козаків, їх звичаї та про походи й пригоди із свого життя...

Як онуків виховував дід Андрій?

Чи такими як у Павлуся і Ганни мали б бути стосунки між братом і сестрою? Чому ви так вважаєте?

...Було це одної літньої неділі в червні.

Після служби божої люди відпочивали, а додому повернулися пізно ввечері. А вночі набігли зненацька на село Спасівку татари. На очах Павлуся вони вбили діда і матір, яка обороняла дітей до останнього. Батька й сестру вороги взяли в ясир (полон). Павлусеві пощастило втекти на викраденому татарському коні. Та хлопця під час втечі було поранено. Тож він, знесилений, упав з коня і зомлів.

II

Із просторого степу пожежу побачив козак Семен Непорадний.

Семен Непорадний — так він звався — був кремезний козак літ тридцяти. Одягнений у широчезні червоні штани, які підперізував широким шовковим поясом. На ногах добрі шкапові чоботи. Сорочка подерта й замащена, на грудях широко розхристана, звідки визирали широкі косматі та сонцем опалені груди. Миючись, засукав рукави вгору поза лікті і показав жилаєті руки, закінчені п'ястуками, мов довбеньки.

Непорадний уходив на Січі за неабиякого силача. Згинав залізні штаби, а коня підносив, мов барана.

А мимо його лицарської справности його прозвали на Січі Непорадним за те, що в якійсь зустрічі не вмів собі з татарином дати ради, аж товариші його визволили.

Та він цим не ображався. На Січі не питали нікого, як зветься; там зараз причіпали кожному ймення, з яким не розставався вже до смерті. Хоч би як козака негарно назвати, він цього не соромиться. Козаки говорили: «Не ймення тебе красить, а ти його краси»...

Які засоби виразності використовує автор у портретній характеристиці козака Семена Непорадного? Яка їхня роль?

Звідки в Непорадного таке прізвисько? Чи відповідає воно реальним діям і вчинкам козака?

Чи можна схарактеризувати Семена Непорадного прислів'ям: «Не ім'я людину красить, а добрі справи»?

Кого тобі нагадує силач Непорадний? Чому?

...«От, заки заварю кашу, то й товариші прийдуть; — думав собі Непорадний. — Та цього добра досить і на п'ять ротів».

Непорадний вийняв люльку й гаманець з тютюном і почав набивати. Поклав відтак вуглика і став пихкати, поправляючи ціпком ватру, в яку з любістю вдивлявся.

В тій хвилині його вороний форкнув два рази, підвів голову і насторчив вуха.

Козак уже стояв на ногах. Кінь оглядався на пана і звертався головою в той бік, де рано видко було пожежу. Непорадний підбіг до свого леговища, вхопив рушницю і став на могилі...

Нараз у траві щось забіліло. Козак побачив мале хлоп'я в білій свитині на чорному татарському коні. Воно держалося обіруч гриви, а кінь садив просто до могили. Прийшовши над річку, кінь одним скоком перескочив на другий бік. Такого отрясення не видержав хлопчина і впав з коня в траву.

Кінь побіг просто до вороного і почав з ним обнюхуватись, наче б із старим знайомим вітався.

Хлоп'я лежало обімліле горі спиною на траві. Це був Павлусь. З плечей текла йому кров.

Козак Непорадний промив хлопцеві рану. Опритомнівши, Павлусь розповів, що сталося, та й розплакався.

— Еге ж, хлопче! Козакові соромно плакати: Виростеш, козаком станеш, тоді й засоромишся. Ти заспокійся, проспись… Кажу тобі, ти в мене безпечний, як у Бога за пазухою. Не я сам тут, інші прийдуть, буде нас більше, безпечніше. Цить-бо!

Непорадний почав своїми грубими руками загортати хлопця кожухом з усіх боків.

Павлусь знову заспокоївся і став засипляти… Непорадний підвівся потихеньку з землі й пішов до ватри. Каша вже кипіла. Він підмішав її і вкинув добрий кусник сала…

Він задумався… Тож саме тоді, як він отут спав, татарва різала народ хрещений. Боже, Боже! Як воно буває на світі; одному добре, весело, а іншому біда та смерть… Тепер нагадав Непорадний про Павлусевого коня. Кінь стояв біля вороного і хрупав траву. Непорадний прийняв його і здійняв сідло.

Хоч який Непорадний був сильний, воно видалось йому заважке.

Він став його обмацувати та й усміхнувся…

«Далебі червінці!.. о! і таляри… ну дав Бог сироті долю… доброго коня собі вибрав… Ото поганець награбував, а як поховав штудерно… я бачу, що в татарів вартніше сідло, ніж сам кінь з татарином».

Заніс сідло до своєї лежанки й поклав біля Павлуся, що тепер спав, аж хропів.

Поки Павлусь спав, до Непорадного прибула ватага козаків на чолі з Остапом Тріскою. Серед них був і Петро Судак, брат Павлуся. Брати зраділи несподіваній зустрічі.

Тепер стали козаки підходити тихо до Павлуся і придивлятися до нього. Між тими козаками був січовий дід Панас.

Йому було 80 літ. Хоч час було йому спочити у якомусь зимовику, він «не давався старості» і волочився з козаками… лікувати рани зіллям і через те радо його приймали до гурту. Його знала вся Україна як характерника, цебто, такого, що його куля не береться.

Бо й справді! Дід Панас був у походах на Крим, у Польщу, в турецьку та волоську землю, був у не одній біді, а ніколи жадна

куля, ні шабля його не дряпнула. Мимо своєї старости він голив чисто лоб й бороду та заплітав по-молодецьки свого сивого чуба. А довгий на аршин вус двома мітлами звисав аж на груди…

III

Уночі, коли всі вже спали, Семен Непорадний, сторожуючи табір, помітив татарина, який шукав у степу Павлуся, коня і сідло із червінцями.

Завдяки мистецтву закида́ти на ворогів аркан, козакові вдалося взяти татарина в полон.

До козаків приєдналася ще одна ватага побратимів на чолі із сотником Андрієм Недолею. Об'єднавшись, козаки ухвалили наздогнати татар і визволити з ясиру спасівчан.

1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/lwPbOqj1 або QR-кодом. Переглядаючи відео, прослухайте пісню «Козаки» у виконанні гурту «Тінь Сонця». Дайте відповіді на запитання:

а) Чи є підстави хвилюватися малому Павлусеві, який вирушає з козаками в похід?

б) Чи про таких козаків, які оспівані в пісні, розповідав дід Андрій Павлусеві?

IV

У Павлуся забилося серце, коли почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, про що від дідуся стільки наслухався. Побачить, як козацтво зустрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували у Спасівці. Його напав страх. Чи козаки дадуть раду тим чортам?

Павлусь дрижав усім тілом, хоч надворі була спека, і дивувався, що козакам було все байдуже, наче б на празник ішли. До нього наблизився Петро.

— Ти, братчику, вважай, щоб де в купу не попав. Держися сотника, або діда Панаса. Держи добре коня… Пожди, я тобі стремена до ноги приладжу.

Петро осідлав татарського коня, на якім Павлусь утік, прикоротив стремена і, поцілувавши брата, посадив на коня.

Петро був відважний козак і не жалів себе. Тепер йому стало ніяково, як погадав, що його можуть вбити, а тоді Павлусь

лишиться круглим сиротою. Хлопцеві саме тепер треба опіки, а йому честь козацька не дозволяє лишитись позаду та й пильнувати брата.

Петро ще раз погладив хлопця й хотів сідлати свого коня.

Павлусь вийняв щось із кишені.

— Петре, братику, на тобі…

— Що це?

— Ще вчора мама бублики з медом пекла. Я заховав у кишені та з цим і втік; на тобі, Петре, це мама пекла! — Його лице скривилось і він став хлипати. Петрові теж сльози з очей капнули. Він узяв бублика й розділив надвоє.

— На, брате, разом з'їмо.

Держачи отак бублика в руках, обидва брати обнялись. Побачив це сотник Недоля і під'їхав ближче. Він відразу зрозумів, у чому справа…

— Ти, Петре, лишишся при мені між посильними козаками, хлопець теж…

Петро аж зрадів. Сталося, як хотів. І ніхто йому докоряти не буде; бо це наказ старшини.

А поки що, Тріска із своєю ватагою поїхав вперед. З ними їхав Непорадний і вів татарина на мотузі із зв'язаними позаду руками.

Татарин показував дорогу…

Козак побачив татарський кіш.

Фрагмент картини «Козаки в степу». Худ. Юзеф Брандт

...Козак знав, що коли б тепер скочити в татарський кіш, ні один не втік би живцем. Та, заки зсунувся з могили, щоб під'їхати до своїх, він побачив, як із шатра вийшло двох татар і, розмовляючи щось, показували на могилу, де сидів козак. Вони почали туди простувати...

На могилі були татари й побачили козаків. Тепер вони стали приглядатися до крови. Один зараз завернув у татарський обоз.

Козаки завернули коней і пігнали вихром до своїх. Козак, що зарізав татарина, розповів усе Трісці...

...Козаки рушили спочатку ходом, а відтак підбігцем...

Татарин, що прибіг у кіш, засвистав на тривогу. В коші заворушилось, як у муравлищі. Молодий Мустафа-аґа вже сидів на коні й порядкував.

Татари кинулись до коней, миттю посідлали їх і виступили перед кіш та уставились по-татарському звичаю півмісяцем. Вони хотіли лиш оборонятися, а не нападати. На те не було в них ні охоти, ні спроможності.

Не знаючи, яка в козаків сила, Мустафа наказав запрягти вози, звивати шатра й готовитися в похід.

Коли Тріска наблизився, застав татар готових до бою. їх середина стояла не рушаючись, щоб так замкнути козакам дорогу назад.

Це зміркував Тріска відразу. Він підвів шаблю вгору і скомандував:

— Завертай!

Мустафа не хотів пустити їх. Козаків так мало, що можна їх на аркан половити... Йому здавалося, що це вся козацька сила, бо більше нікого й не було видко.

Тепер з усіх боків засвистали по татарській стороні боєві свиставки, й татари з пекельним криком «Аллах! Аллах!» кинулись наздогін за козаками. Татарські коні, витягнувши шиї, як гуси в лету, з створеними широко ніздрями, гнали так, що животами мало не доставали землі. На них сиділи поганці в сторчатих шапках та вивернених кожухах, похилившись уперед. У кожного блищала в руках шабля. Вони доганяли козаків. Віддаль між ними меншала.

Позаду ватаги їхав Тріска. Нараз Тріска завернув півкругом коня і став проти татар. Підчас погоні татари поміщалися трохи. Деякі коні висунулись наперед.

Тріска першому стрічному татаринові відрубав голову... Він рубав на всі боки. Частина татарської сили здержалася.

Козаки зміркували, що щось сталося. Один оглянувся й крикнув:

— Хлопці, ватажок між татарвою... Хто в Бога вірує, не даймо!

Понад десяток козаків завернули коней і пустилися виручати Тріску...

...Погром татар повний.

Непорадний впіймав ще одного татарина. Кінь шарпнув, а татарин впав на землю. Татарин успів розсилити петлю, щоб його не задушила. Над ним стояв уже Непорадний з піднятою шаблею.

— Не забивала мене, козак... Татарин дасть гроші, много золота син Девлет-ґірей, — лепетав татарин, заслонюючи себе руками.

Непорадний задержався. Це був татарський ватажок. На те вказувала його багата одежа.

— Уставай! — гукнув Непорадний.

Татарин підвівся, а козак зв'язав йому руки і повів між своїх.

Битва скінчилася... Козаки... пігнались з арканами по степу ловити налякані коні без їздців...

Поміж козаками їздив на своєму коні Недоля, опершись рукою під боки і порядкував.

— Де Тріска? — питає.

— Він поліг перший, — відповіли козаки. — Він стрима на собі цілу татарську навалу.

— Треба його відшукати...

Та його вже знайшли. Лежав на дорозі, куди гналась татарва, та ледве дихав. Дід Панас уже порався біля нього. У Тріски була порубана голова та поламані ребра й ноги.

Сюди приїхав Недоля і зліз з коня. Тріска ще дихав. Він розплющив очі... Побачивши козаків, він сказав, тільки:

— Прощавайте, братці, та й молітесь за мою грішну душу.

Він сконав...

Коли вже смерклося, робота йшла при ватрі довго вночі. В козацькому обозі гомоніло ще. Козаки, розставивши вартових з усіх боків, кінчали свою роботу. До Недолі приблизився Непорадний.

— Пане сотнику, в мене татарський бранець...

— Чи цей з розбитим носом? Чорт його візьми, невеликий тепер з нього хосен.

— Ба ні! Я йому обіцяв пощаду, коли правду скаже — обзивається дід Панас.

— Та візьми собі його…

— Та в мене ще другий бранець — каже Непорадний.

— Якого біса тобі з бранцями воловодитись?

— То якийсь визначний, обіцяв окуп…

— Давай його сюди!

За хвилину привели молодого татарина перед сотника.

Це був молодий і гарний татарин. Одежа на ньому багата.

— Як тебе звуть? — питає Недоля по-татарськи.

— Я Мустафа-аґа, син Ібрагіма, ханського Девлет-ґірея, — сказав гордо татарин…

…До сотника приступив молодий гарний козак.

— Як засвітає, візьмеш десяток козаків і. поведеш оцього бранця в Лубни та віддаси його панові полковникові. Розкажеш усе, що було, та не забудь поклонитися гарненько. Гляди, щоб не втік та щоб його приставили живого і цілого.

— Ба, а мій окуп? — каже Непорадний. — Це мій бранець…

— Добре! Скажи, Тихоне, панові полковникові, що винагорода прийде козакові Семенові Непорадному… Тобі, Семене, так краще буде, як возитися з татарином, мов циганові з ведмедем…

— Цей татарин для нас важніший, як сьогоднішня перемога, — говорив Недоля півголосом до діда Панаса. — Полковник наказав мені дістати якогось визначного татарина. Від нього гадає полковник дізнатися про наміри орди…

Чому так важливо взяти в полон ворога?

Як можна пояснити поривання Павлуся визволити Ганнусю?

На те все дивився Павлусь. Він перший раз дивився очима на битву з татарами. Він побачив те, що дідусь йому розказував, і це показалося правдою. Тепер татари не видавалися йому такі страшні, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуся й маму, не взяли б сестри в полон…

З цієї битви добули козаки чимало користі. У татар знайшли багато червінців, талярів, піймали більш сотні добрих коней і забрали татарську зброю.

А Непорадний водився із своїм татарином, що ледве лазив. Мотуз в'їдався йому в тіло.

Побачив це Недоля.

— Семене, та пусти його до чортової мами. Не маєш кращого діла, як його пильнувати. На базарі його не продаси, бо ми людьми не торгуємо.

Непорадний розв'язав йому руки:

— Йди собі, куди хочеш!

Татарин кинувся тепер на останки їди і повилизував усі казанки. Він був знову веселий, як дитина.

— Я лишився б з вами, — каже татарин до Недолі.

— Про мене, лишайся! А чи приймеш християнську віру і відречешся свого Магомеда?

— Хоч би й зараз! — каже татарин: — Бог один…

— Дайте йому, хлопці, зброю і коня татарського.

Татарин радів дуже. Він не надіявся такого кінця і почувався дуже щасливо. Скочив між татарські коні і відшукав зараз свого. Обняв його за, шию і став пестити. Кінь пізнав зараз свого пана...

V

Татарські бранці почули бойові окрики і зрозуміли, що це козаки наближаються, щоб відбити їх.

Бідні бранці були страх помучені і мали велику спрагу. Коли татари розклалися кошем, кожен бранець приліг на траві; де стояв. Між тими, що йшли пішки, був і Степан Судак, Павлусів тато. Без шапки, босий, в одній свитині, із зв'язаними руками.

Він приліг на траві. Татари кинули їм, як собакам, якоїсь паляниці, і кожен пішов до шатра. Степан не знав, що сталося з Ганною та Палажкою; не знав, чи вони живі, чи в неволі. Він волів би, щоб їх убили. На згадку про неволю в нього завмирало серце. Неволя гірша смерті. А він лежав тут безпорадний.

Лежачи так, він сіпав з усієї сили мотуза, та тим більше; затягав вузол. Даремна праця. Степан обернувся боком, відтак горі спиною і, ніби то жуючи паляницю, почав зубами розмотувати мотуза. На його радість вузол попускав щораз більше. Степан оглядався на вартового й розмотував зубами вузол. Вкінці почув свої руки свобідними.

Не встаючи із землі, він вийняв обережно з кишені ножа і найближчому товаришеві розрізав мотуза. Ніж пішов по руках, а вартовий татарин і не догадувався нічого. Поглянувши на бранців, що лежали вкупі, не рухаючись, він пішов далі. Та в тій хвилині пригнало в кіш кілька татар і стали щось балакати. Від того в коші наче запалило. Татари сідали на вози і почали рушати з місця.

Бранці посхопювалися і гуртом скочили над берег ріки, у комиш. За ними побігло багато й таких, що не встигли розв'язати рук. Татари бачили це, та не було часу їх ловити. Вони втікали з тим, що їм лишилося...

...Настала темна ніч. Довкруги було тихо. Аж тепер рушилися втікачі...

Кожний, сперши голову на коліна, задрімав. Вже було рано, як втікачі почули якийсь гамір. Усі прокинулись. Один підвів голову з комишу і крикнув:

— Наші!

Посхоплювалися. На те місце, де стояв татарський кіш, приїхали козаки Недолі.

— Гей, козаки братчики, не дайте пропасти!

Втікачі гнали прожогом до козаків, хапали їх за стремена і плакали з радощів.

— Хлопці, — гукав Недоля: — Нагодувати голодних!

Козак добував з торбини, що мав, і подавав.

— Якби вас так передучора Бог приніс, не було б тої халепи, і хрещений народ не пішов би в неволю!

— Не журіться, догонимо...

У цій хвилині скочив з коня Павлусь і прибіг до батька.

— Таточку, тату, де наша Ганна? — він обійняв батька.

— Пропала, синочку, пропала! — говорив Степан. — Татари зловили Ганну і маму...

— Маму ні — її татарин вбив, я бачив...

— А мене ж, тату, не пізнаєш? — обзивається Петро. Степан не пізнав зразу, а відтак обійняв старшого сина.

— Сини мої, соколи, ось де ми стрінулись!

— Гей, люди добрі! — гукнув сотник: — Кому воля, бери коня та зброю і приставай до нас. Нам не можна часу тратити.

Небагато спасівчан вернулося додому. Хто сподівався когось із своїх знайти, той і вертався. Інші взяли татарську зброю і пристали до козаків.

Про що свідчить той факт, що небагато спасівчан повернулося додому?

Чому Степан також вирішує бути з козаками, а не повертатися із синами додому?

До них пристав і Степан. Йому не було до кого вертатися.

Тепер Недоля залишив частину козаків при таборі, а з іншими, вибраними, погнався слідом за татарами. Слід був значний, бо татари їхали возами. Із тими козаками пішов і Степан. Він надіявся віднайти дитину.

Козаки пустилися скоком. Слід вів до берега ріки.

Вже було коло полудня, як передові козаки повідомили, що побачили татарський табір.

Недоля казав напоїти коні й відпочити. Тепер уже татарва не втече...

...Козаки налетіли на них, як яструби. Татари не вміли гаразд боронитися. Деякі стали по одному втікати, та тих половили на аркан. Цілий табір з усім награбленим добром дістався в руки козаків. Степан з Петром розглядали поміж возами, де були бранці. На кількох арбах знайшли кілька спасівських молодиць і парубків.

— А де Ганна? — кричав Павлусь, ідучи вслід за батьком.

— Нема її, синочку! — обізвалась одна молодиця. — Ще вчора забрали татари всіх дівчат і малих хлопців і поїхали наперед.

Степан лиш руками сплеснув. Павлусь посумнів. Уся надія пропала...

— Таточку, Петре, просіть пана сотника, хай накаже здоганяти... Господи, що з Ганною сталося?

Козаки не втратили в цій стрічі нікого.

Недоля загадав спочивати тут довше. Козаки розтаборилися, зарізали кілька волів і почали пекти м'ясо.

Спасівчани, що тут були, порадились і рішили з возами, кіньми і відібраним добром вертатися вранці додому. Степан випросив у сотника, щоб пустив і Петра. З цього не був радий Павлусь. Він знав з оповідань Андрія, що то є татарська неволя, в яку попала Ганна. Він знав, бо це знала кожна, дитина в Україні, що поганці виробляють із бранцями, що їх продають на базарі. І він уявляв собі, як його любу сестричку татарин веде на базар, як її поганці оглядають та торгують, а відтак везуть у турецьку землю,

геть за море, і звідти ніколи їй вже не вернутись. Йому збиралось на плач.

...Настала ніч. Козаки полягали спати. Павлусь лежав між батьком і братом, ніби спав. В обозі затихло.

Уночі Павлусь знайшов свого коня і втік на пошуки сестри.

...Коли Степан з Петром рано прокинулись, Павлуся не було. Їх аж заморозило. Вони здогадалися, що завзяте хлоп'я поїхало шукати сестри, а звідти не вернеться, пропаде.

Коли це сказали Недолі, він говорив:

— Як хлопець з цього вийде цілий, то знайте, що з нього кошовий буде.

2. Де відбуваються події твору? Який історичний період став тлом подій твору А. Чайковського «За сестрою»? Чи поодинокими були набіги татар на українські землі?

3. Чим особлива сім'я Судаків? У чому виявляється теплота родинних стосунків? Що сталося із родиною Судаків після нападу татар на село?

4. Хто такий Семен Непорадний? Чи варто з нього брати приклад? Чому?

5. Яке враження справив на вас в останньому бою Остап Тріска? Як називають таких людей?

6. Чому саме таке майбутнє напророкував Недоля Павлусеві? Із чого він робить висновок?

7. Пригадайте особливості епічного твору. Доведіть, що твір «За сестрою» епічний.

8. Розглянь родовідне дерево родини Судаків на с. 88. Спробуйте оформити своє родинне дерево. Підготуйтеся до його презентації.

VI

Хлопець за ці два дні освоївся із степом і з татарами, а тепер не лякався нічого. В нього ж була шабля й два пістолі, то не те, як він утікав із Спасівки. Тепер він вже між козаками бував у поході і бачив, як татарва б'ється...

Їхав Павлусь так, поки його не застала ніч.
Він почав оглядати берег річки і знайшов каміння, між якими можна було навіть ватру розпалити.
Павлусь ночував на березі річки. Йому вдалося зловити рибу.

Якого літературного героя нагадує в цій ситуації Павлусь?

Які риси характеру виявляє Павлусь?

Чи доводилося вам ночувати біля річки чи в лісі?

Чому так важливо вміти обрати місце на ніч, коли ви відпочиваєте на лоні природи?

Яких правил безпеки варто дотримувати?

...Павлусь не тямив, чи йому щось так смакувало, як оця риба. Тепер помолився, вкрився кожухом і заснув безжурно.

Він прокинувся вранці від того, що хтось сильно штовхнув його в бік.

Розплющив очі й побачив над собою високого чоловіка з люлькою в зубах.

Чоловік був одягнений в подерту, замазану одежу і в татарську шапку. На ногах у нього були постоли, пов'язані мотузками. Лице чорне, пожовкле та розкуйовджена чорна борода. Не було на ньому нічого, що нагадувало б козака. Вся зброя в нього — довгий ніж за поясом.

— Вставай, козаче, пора в дорогу! — гукнув і плюнув крізь зуби...

Павлусь присів на лежанці й таки налякався. Та ж це, напевно, харциз, розбишака, про яких стільки від дідуся наслухався.

Одного разу у Спасівці зловили парубки такого самісінького харциза коло коней. Він його бачив...

— А хто ви, дядьку, будете? — питає Павлусь і чує, як у ньому серце затривожилось.

— Не будь надто цікавий, а то в пекло попадеш! Роби, що велять, збирайся.

— Куди ж ви мене?

— Побачиш, візьму тебе з собою.

Павлусь вхопив миттю пістоль і натягнув курок...

Та поки встиг вистрілити, харциз копнув його ногою по руці, і пістоль випав геть з руки.

— А диви, жаба! До пістоля береться!

Харциз одною рукою придержав Павлуся, а другою зв'язав йому мотузкою руки.

— Дядечку, пустіть мене! — просився Павлусь, аж плакав. — Я так із страху, бо ви мене страх налякали... я далебі нічого... я за

сестрою шукаю... її татари в ясир взяли. Пустіть, дядечку, пустіть; Бога за вас молитиму, а то я запізнюся.

— Ну, заспокійся! Я тобі дорогу до татарів покажу, та вибач, що тебе трохи спутав, ти кусати любиш.

Розбишака осідлав коня. Він зараз зміркував, що в сідлі є гроші, бо усміхнувся. Пістолі заткнув собі за пояс, а шаблю шпурнув геть, бо йому такої малої не треба.

Павлусь мало не розплакався за своєю шаблею...

Харциз каже, що відвезе Павлуся до татар.

...Коло полудня натрапили на невеличку ватагу татарських купців, що вертались із Києва в Крим.

Було їх не більше, як двадцять людей. Вони сиділи то на конях, то на арбах, навантажених усяким крамом. Воліклися поволі. Вони зараз спостерегли харциза і пристанули.

Харциз, в'їхавши між них, став щось по-татарськи розповідати, показуючи на Павлуся. Його взяли татари з коня і стали оглядати. Мацали за руки й ноги, повертали його головою і дивились в зуби, достоту так, як роблять купці із скотом на базарі. У Павлуся зародилось лихе передчуття. Він догадувався, що харциз продає його татарам.

Впевнився у своєму почутті, коли татарин виймав, гаманець із грішми і став їх числити на руку харцизові, що не злазив з коня. Він сховав гроші в кишеню і, заговоривши ще кілька слів, завернув коня й подався в степ.

— Дядьку, дядечку, чого мене лишаєте? — кричав Павлусь. Він хотів за ними бігти.

Харциз оглянувся й каже:

— Шукай, дурню, сестри; вони тобі дорогу покажуть.

Павлуся придержав татарин за руку:

— Не втікала, бо зв'язала тебе на мотузок; твій тато спродав мені тебе...

— Який він мені у чорта тато! — кричав сердито Павлусь, а наздогін харцизові гукнув:

— Продав ти мене, Юдо. Бог тебе напевно покарає!

Харциз був дуже вдоволений. Добув без труду коня, сідло з червінцями, та ще й за хлопця гроші взяв. Тепер поїде де-небудь у город і загуляє, загуляє... Він почав співати, аж луна по степу пішла...

[3]*Потурнак* — потуречений чоловік.

Із ким асоціюється у вас харциз?

Як ви вважаєте, хто страшніший — ворог чи зрадник серед своїх? Чому?

Аж ось побачив ватагу козаків, що над'їхали з протилежного боку. З ними не радо хотів харциз стрінутися, аби часом не натрапити на якого знайомого. Про нього недобра слава ходила по Україні. Його знали, як потурнака[3], харциза, що зарізав би рідного батька. Чимало було в нього гріхів на душі. Він показував татарам дорогу в Україну, крав козацькі коні, хлопців та дівчат, де трапилося, і перепродував татарам. Тепер наткнувся він на козаків так нежданно, що нікуди було втекти. Напевно зловлять на аркан або уб'ють з рушниці, а так, то може ще вибрехатися. В Україні не був уже кілька років, змінився з лиця й може ніхто його не пізнає.

Він здійняв шапку і став вигукувати:

— Пугу, пугу!

То була ватага Недолі.

Харциз під'їхав ближче.

— Братики, козаки! Слава Богу, що я з вами стрінувся...

— Ти звідкіля?

— Я з татарської неволі втік. П'ять літ мене поганці мучили, та вдалось мені на татарському краденому коні втекти. Десять днів степом їхав та хіба сирою рибою живився, бо й кресива в мене нема, щоб вогонь розвести. Дайте, братці, що-небудь їсти.

— Ну, гарно, — каже Недоля, — будь нашим гостем. Дайте йому що-небудь їсти.

Козаки подали йому кілька сухарів та сушеної риби. Він, не злазивши з коня, заїдав, аж тріщало. Козаки почали до нього пильно приглядатись. Особливо Непорадний оглядав його на всі боки.

— Добрий у тебе кінь, небоже, звідкіля ти його взяв? — питає Непорадний.

— Татаринові вкрав, прости Боже гріха, — каже харциз, усміхаючись.

— Пане сотнику, — каже Непорадний, — він бреше, цього коня я знаю, це той, що хлопець на ньому втік, і сідло те саме. Харциз поблід.

— Про якого хлопця, — каже, — ви говорите? Я нічого не знаю.

— Ось зараз будеш знати, чортів сину, — крикнув Непорадний і вмить закинув йому петлю на голову.

Харциз став оборонятись, та відразу кинулось на нього кілька козаків. Його стягнули з коня і зв'язали...

— Я його знаю, — каже татарин до сотника. — Він потурнак, татарам служить, людей продає. Його звуть Карим. Харциз поблід ще більше, тепер йому амінь.

— Еге ж, це Карий! Його вся Задніпрянщина знає, жінки дітей ним лякають... Ось ти, небоже, знав, де охорони шукати!..

— Чи ти скажеш вже раз, де ти хлопця запропастив? — питає Недоля. — Я з тебе шкуру зняти накажу.

— Я продав його татарським крамарям.

Кариму татарин відтяв голову.

Проклін Павлусів здійснився.

Чи справедливе рішення козаків щодо Карима? Чому?

[4]*Гарба* — високий віз на двох або чотирьох колесах.

VII

Павлусь заспокоївся. Він сидів на татарській гарбі[4], підігнувши коліна під бороду і задумався, що йому тепер робити. Татарин підсунув йому кусок паляниці й кухоль молока. Павлусь був дуже голодний. Він з'їв паляницю і випив молоко...

«Може воно так ліпше, — подумав Павлусь, — що я між татар попався. Вони мене завезуть у Крим, то може й сестру легше знайду».

— А куди ви їдете? — осмілився запитати Павлусь.

— Ми їдемо в Крим, і ти їдеш з нами. Як будеш добрий, то й тобі буде добре.

Татари видавались Павлусеві якимись добрячими людьми, не такими, як ті, що Спасівку грабували. Це були крамарі, такі самі, як ті, що не раз у Спасівку заходили.

Татари полюбили Павлуся: він усьому швидко вчився, зокрема татарської мови.

Чи насправді Павлуся цікавить і віра татар, і їхній падишах?

Чому хлопець про все розпитує?

Як ти вважаєш, а чим зацікавив Павлусь татар?

Як можна пояснити поведінку Павлуся?

Чому він уважний до всього?

...Павлусь побоювався, що його теж продадуть в Криму на базарі і запитав раз про те татарина.

— Добрих хлопців ніхто не продає, а держить собі.

Павлусь не хотів з цими купцями розставатися. Він гадав, що з ними їздитиме по цілому Криму та так і сестру відшукає.

Дорога до Криму тривала дуже довго... Хлопець показувався до всього охочий і щирий і сповняв усі роботи справно...

...Татарів навіть це дивувало, коли раз стрінули в степу чумацьку валку, Павлусь розмовляв з чумаками, але не просив, щоб його викупили та взяли додому. Під час дороги Павлусь пильно придивлявся, куди їхали. Старався запам'ятати кожну річку, кожний брід і все те, по чому цю дорогу можна б пізнати. Так, заїхали аж до Перекопу. Павлусь побачив уперше море, і в нього сильніше забилось серце.

Тепер зачиналася Татарщина. Зараз за Перекопом побачив перші татарські улуси. Які ж вони неподібні до українських сіл! Чужина аж била в вічі. Павлусеві тепер стало лячно. Поки ще був степ, здавалося, що він дома. Тепер ні сліду по Україні. Його звичайна відвага пропала; стало моторошно.

...Сулейман-ефенді, той старий із сивою бородою, що купив Павлуся, був дуже багатий татарський купець. Він вів широку торгівлю між Царгородом та всіма надморськими містами й Україною. Свої головні склади мав саме в Коджамбаку. Тому оселя виглядала, як мале містечко. Стояли тут рядком кам'яні доми, звичайні і поверхові, були шопи на вози й коні, склади з крамом, а при однім боці стояв великий поверховий дім, де мешкав Сулейман. Той дім припирав до великого городу. Всі ті будівлі були оточені густим частоколом, а в ньому двоє воріт одні проти одних.

Коли Павлусь в'їхав на той майдан, то йому аж у голові закрутилося. Такого дива він ще не бачив. Ходило туди багато людей. Досі здавалося Павлусеві, що татарва то найчорніші люди на світі.

Сулейман приїхав на своїй гарбі, де й Павлусь сидів, під самий рундук[5] дому. Звідси повиходила служба і почали низько кланятися Сулеймановi. Назустріч батькові вийшов його син Мустафа…

Коли привіталися, спитав Мустафа батька, показуючи на Павлуся:

— Хто це?

— Цього хлопця привіз тобі на гостинця, я його купив. Поклонись новому панові, — сказав Сулейман до Павлуся: — Будь слухняний, як і досі, і буде тобі добре.

Павлусь здійняв шапку і вклонився по-своєму.

Мустафа сказав щось якомусь татаринові, цей взяв Павлуся за руку й повів між челядь.

Челядь мешкала нанизу. Горниця була призначена для панів. Павлусь аж тепер помітив, що всі вікна нагорі були прислонені густою дерев'яною решіткою.

Вийшовши до челядної, Павлусь не знав, що робити. Прийшов найстарший слуга і почав його з усіх боків оглядати.

— Ти звідкіля? — питає по-українському.

Павлусь відповів, та дуже дивувався, що цей татарин так добре знає його мову.

— А ви, дядечку, теж з України? — спитав Павлусь.

— Мовчи! — гукнув татарин і вийшов. До Павлуся приступив один невільник українець.

— Ти його так не питай, а то розсердиться та ще поб'є.

— Та за що має мене бити? Хіба я йому що зробив?..

— Тут б'ють, хоч і нема за що. Він бач потурнак, та хто його запитає про Україну, він дуже соромиться, бо совість гризне, шо покинув Христа і збусурманився. Тому він і злющий такий на нашого брата, як пес, гірш татарина.

— Та давно тут живете, дядьку?

— Років п'ять, небоже! — він охнув.

— Тут важко жити?

— Сказано, неволя. Та тут ще рай проти того, що в інших. Старий Сулейман добрий чоловік, та його часто нема дома, Мустафа гордий і ненавидить нашу віру, а цей потурнак Ібрагім — то сам чорт.

— Не пробували втекти?

[5] *Рундук* — те саме, що *ґанок*, тобто: прибудова з площадкою і східцями, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок.

Невільник усміхнувся сумно.

— Заки добіжиш до Перекопу, то з п'ять раз зловлять. А коли зловлять, то або повісять, або в неволю до турків продадуть, а все виб'ють так, що душа вилазить.

— А я знаю, що багато людей звідси втікає…

— Бо тут і багато є хрещеного народу, то декому й удається втекти.

— Як ви, дядьку, зветесь?

— Остап Швидкий.

Павлуся повели до Мустафи. Мустафа намагався примусити Павлуся зректися християнської віри. Він обіцяв взамін свободу. Але хлопець не погодився.

Павлусь навчився балакати з татарами просто й одверто. Та це не подобалося Мустафі. Він зморщив брови і сказав:

— Ти, хлопче, зухвалий; як ти до мене відзиваєшся?

— Хіба ж ви не людина?

Мустафа плеснув у долоні. Ввійшов потурнак наставник.

— Цього зухвалого гяура[6] випарити і до конюхів дати!

Потурнак схопив Павлуся за руку й повів униз.

[6] *Гяур — заст., зневажл.* у магометан: назва іновірця.

[7] *Мулла* — служитель релігійного культу в мусульман.

Павлуся покарали — його побили. Але на погрози хлопець не звертав уваги. Він виконував тяжку роботу й водночас придумував план втечі.

Якоїсь ночі він таки втік на краденому коні, але вирішив повернутися до Сулеймана-ефенді, бо знав, що в такому разі той принаймні залишить його живим. Про повернення повідомили Мустафі, і той наказує невільника за втечу покарати: двадцять дротянок, а потім продати.

У вирішальний момент на майдан в'їхав якийсь мулла[7] й оголосив таке:

— Слухайте, невірні джаври! Мій пан, ханський Девлет-ґірей Ібрагім і улюбленець — нехай йому Аллах дасть довгий вік, — звелів у своїй ласкавості запитати вас, невірних українських бранців, чи не

знає хто, де перебуває син його милости Девлет-ґірея, славний лицар Мустафа-ага, що того літа ходив з загоном воювати невірних на Україну для слави Аллаха і його пророка Магомеда. Хто виявить його місце, стане достойний його ласки й нагороди його милости. Хто ж би це затаїв, може готуватися вже тепер на смерть, бо його повісять.

Один татарин взявся ознайомити те саме по-українськи. Тоді Павлусь виступив перед муллу і сказав по-татарськи:

— Я знаю, де перебуває твій пан...

— Так? Ну, говори! А як збрешеш одне слово, то відріжу тобі язика.

— Не тобі скажу, а твоєму панові.

Мулла закусив губи.

— Цього невільника забираю зараз до його милости Девлет-ґірея Ібрагіма. Від тепер він під моєю рукою.

Усі невільники зітхнули. Вони раділи, що Павлуся минула кара.

— Сідай на коня і їдь зо мною.

Тоді Павлусь підступив під дворище і спитав Мустафу:

— Чи тепер велиш бити, чи аж вернуся від його милості?

Мустафа насупив брови з досади. Павлусь засміявся йому в вічі. Він знав, що тепер над ним могуча рука Девлет-ґірея і його тепер ніхто не сміє торкнути.

VIII

У часи Кримського ханства у дворі палацу був майдан, на якому проводили огляд військ. Тепер тут розбитий парк.

Велика ханська мечеть міститься на палацовому майдані. Це одна з найбільших мечетей Криму і перша з будівель ханського палацу. Мечеть збудував 1532 року.

Фото — Aleksander Kaasik

Девлет-ґірей Ібрагім мешкав у столиці кримського хана в Бахчисараї. Із Коджамбаку треба було їхати туди яких три дні. Під час дороги обдумав собі Павлусь, що йому робити далі.

...Коли наблизився до Бахчисараю, побачив щось таке, чого дотепер йому не довелось на очі бачити. Здалека від сходу сонця ясніло щось високе з білими плямами на вершку.

— Що це таке? — спитав Павлусь у мулли.

— Це гори.

Павлусь не зрозумів, бо такого татарського слова ще не чував. Він не допитувався більше. Це пояснив йому інший татарин, що знав українську мову. Павлусь з роду гір не бачив. Йому стало лячно.

— Хіба ж: ми туди поїдемо?

— Ні, Бахчисарай перед горами.

І справді перед ними лежало місто, столиця хана. Про нього він чув від дідуся і рад був, що його побачить. Дворище Девлет-ґірея лежало по тім боці міста. І випало їхати довгими вузькими вуличками. Домівки великі, оточені високим муром, вкриті червоним або зеленим череп'ям. Поміж дворищами густі садки, з яких під цю пору опадало листя.

По дорозі стрічали піших і кінних татар. Вони кланялися муллі і вступалися з дороги.

Заїхали в дворище Девлет-ґірея. Воно дуже подобало на оселю Сулеймана...

— Хай буде прославлений Аллах! Мир тобі, могутній пане! Мулла, твій вірний слуга, чолом тобі б'є. Салем алейкум!..

— Вітай, добрий мулло! Що приносиш? Алейкум салем!

— Цей молодий гяур, невільник твого слуги Сулеймана з Коджамбаку, каже, що знає, де твій син Мустафа-ага.

— Приклич сюди українського перекладача! — заговорив Девлет-ґірей до чорного слуги.

За той час Павлусь міг придивитись до Девлет-ґірея. Це був хлоп дужий та вже старший, з довгою сивою бородою.

— Не треба, пане, перекладача, — обізвався сміло Павлусь і вклонився низько по-татарськи Девлет-ґіреєві: — Я сам вмію по-татарськи розмовляти...

— Ти ж недавно між нами...

— Недавно, а ваша мова мені подобалась.

— Гарний з тебе хлопець... Тобі й віра наша сподобається, як між нами лишишся, а тоді жде тебе гарна будучність.

«Собача ваша віра!» — подумав Павлусь.

— Говори, що знаєш про мого сина, та гляди, як твої слова будуть правдиві, жде тебе велика нагорода, але як збрешеш, то хай тебе Аллах…

— Я скажу правду, лише не доповім усього, бо сам не знаю. Я бачив на вічі Мустафу-агу в бою, але що відтак з ним сталося, це знає моя сестра Ганна Судаківна. Якби її лиш знайти. Вона в Криму між бранцями, Мустафа був у Спасівці, була битва з козаками… Мустафу піймали живого. Де він тепер, це знає Ганнуся…

— Яка Ганнуся?

— Сестра моя, Ганнуся. Вели її відшукати, вона знає.

Павлусь налякався грізного погляду Девлет-ґірея і сказав усе, задержуючи собі одне, що могло спасти сестру.

Девлет-ґірей подобрів. Він казав прикликати завідувача.

— Слухай! — каже йому. — Випитай цього молодого гяура про його сестру і зараз мені її вишукай між бранцями. Якби її не було в Кримі, то спровадити її за всяку ціну, хоч би з кінця світу.

Завідувач почав випитувати Павлуся про Ганну, про її літа, зріст, волосся.

Павлусь розказав так, наче образ малював…

…Тепер жилось йому дуже добре. Йому дали повну свободу. Виходив, коли хотів, до міста, їздив на коні, стріляв з лука та з рушниці. Був веселий, і за це його всі полюбили. Девлет-ґірей казав йому видати гарну одежу, і тепер годі було в ньому пізнати того обідраного невільника, кінського пастуха.

Девлет-ґірей повірив словам Павлуся. Він знав від тих татар, що вернулись із походу, що Мустафа справді грабував Спасівку, що відтак була битва з козаками і там пропав його син одинак. Більше татари не вміли сказати.

Девлет-ґірей і Павлусь побоювалися тепер одного: а як дівчини не знайдуть?

За три тижні звістка: дівчину знайшли.

— Слава нехай буде Аллахові! — проговорив Девлет-ґірей, підносячи руки й очі вгору.

— Слава ж Тобі, Господи! — сказав Павлусь, зняв шапку і перехрестився.

Татари поглянули на нього люто, та перед очима Девлет-ґірея не посміли йому нічого казати.

— Вельможний пане! — заговорив Павлусь, низько кланяючись. — Дозволь мені поїхати назустріч сестрі. Моє серце так стужилось за нею... Дозволь мені, прошу...

— Дати йому доброго коня! Ти візьми другого, — каже до гінця, — проведи хлопця назустріч.

Зараз вивели осідлані коні. Павлусь скочив на коня, як птах і, вклонившись Девлет-ґіреєві, поїхав. В ньому *серце вискакувало* з радості.

А старий татарин, дивлячись на нього, подумав собі: «Славна й лицарська кров пливе в цьому хлопцеві! Коли б його Аллах просвітив та до нашої правовірної віри привернув, придбав би собі іслам славного лицаря й оборонця».

Павлусь так чвалував на коні, що втомлений їздою гонець ледве його здогонив.

Вже було коло полудня, як побачили здалека ватагу татар.

Як ти розумієш фразеологізм «серце вискакує»?

Чому навіть старий татарин побачив у хлопцеві славного лицаря?

— Це вони! — сказав гонець...

— Чи ця дівчина знає, що я тут є!

— Я й сам не знаю, хто ти є? Велів вельможний Девлет-ґірей вишукати й привезти таку дівчину, то ми й зробили.

— Я тобі скажу: я її рідний брат, — вимовив Павлусь, а сльози радості покотились у нього горохом. Раз лише мелькнуло йому в голову: «А може це не вона?». Та зараз відігнав від себе цю думку і почвалав щосили.

Наблизились до ватаги.

Павлусь мало очей не видивив, так шукав межи юрбою Ганнусю. Її не було видко. Вона сиділа на возі в товаристві якоїсь татарської жінки. Віз був укритий плахтою.

Павлусь став біля воза, задержав його і миттю скочив з коня. Татари побачивши так по-панськи вдягненого хлопця, не противилися.

— Ганнусю! Ганнусенько! Чи жива ти, чи здорова?

На цей клич Ганна відхилила плахту. Вона пізнала голос брата та, побачивши його в татарському вбранню, не пізнала...

— Ганнусю, сестричко! Хіба ж мене не пізнаєш? Братка свого, Павлуся?

Ганна закричала не своїм голосом, і зомліла...

Коли сестра опритомніла, Павлусь посадив її на коня і дорогою розповів про все, що сталося за цей час.

— Ще ні, та ось послухай: могутній Девлет-ґірей Ібрагім шукає свого сина Мустафу. То знаєш... той самий харциз, що зруйнував нашу Спасівку. Тоді над Самарою, де татари з бранцями спочивали, зчинилася з козаками битва. Мустафу зловив на аркан козак Семен Непорадний, та сотник Недоля велів його відвести лубенському полковникові. Пам'ятай, сестро! Ти показуй, що нічого по-татарськи не знаєш. Тоді покличуть мене на перекладача. Я тобі лиш тому кажу, щоб ти знала. Може бути, що на перекладача покличуть не мене, а когось іншого, тоді знай, що казати, бо від цього залежить наша воля...

...Ганна хотіла розповісти Павлусеві свої пригоди, та вже часу не стало. Вони побачили дворище і, полишаючи татарську ватагу, почвалували наперед...

...Девлет-ґірей стояв на ґалереї і вижидав гостей. Павлусь зняв шапку і став здалека до нього вимахувати.

— Невже ж то ця дівчина так на коні сидить? ***Справді лицарський народ ті козаки,*** — говорив ґірей до свого завідувача.

Молоді позіскакували з коней і пішли до світлиці. Вклонилися, а Павлусь заговорив так:

— Могутній лицарю Девлет-ґірею! Приносимо тобі добру вістку за твого славного сина Мустафу. Це моя рідна сестра; вона його бачила наостанку. Звели її ласкаво запитати, хай сама розповість.

Девлет-ґірей почав її випитувати по-татарськи. Ганна оглянулась на брата, що нічого не розуміє...

IX

Настала зима. Павлусь дивувався дуже, що не було тут снігу, як в Україні, що дерева все ще зеленіли, хоч деколи й холодніше було. Та він, сердешний, збився з рахунку часу й не міг зміркувати, коли буде Різдво...

...Павлусь непокоївся, чи посольство Девлет-ґірея найде ще Мустафу в живих... Ганна розповіла йому про свої пригоди...

...Нарешті! Одного дня причвалав гонець з доброю вісткою, що Мустафа вертається живий і здоровий. Девлет-ґірей велів сідлати коні й виїхав з цілим почтом назустріч.

Коли про те довідався Павлусь, не втерпів і побіг до жіночого відділу.

Сторож не хотів його пустити. Коли б це був хтось інший, сторож був би напевно штовхнув його ножем. Але цього не вільно було торкнути, бо так пан наказав усій службі.

— Та чорт з твоїм гаремом! — кричав Павлусь. — Сестру мені приклич, я її мушу зараз бачити… Викликали Ганну.

— Ганнусенько! Мустафа вертається, будемо свобідні! — Більше не говорив нічого. Казав собі осідлати коня і побіг наздогін за почтом, але завернув з дороги.

— Яке мені діло до нього! Добре, що живе, тепер хай і зараз здохне за ту кривду, яку нам заподіяв… Чорт їх бери, усіх татар. Маму вбили, дідуся… нас помучили… Пождіть, чортові сини! Вернусь я ще сюди, може й не раз, та не на посторонку, як невільник, а з козацтвом, як лицар… Пождіть, я ще вашого дідьчого хана за бороду скубну, не то що…

Так міркував Павлусь, вертаючись до дворища. На дворі вже смеркало. Пішов до своєї кімнати і ліг спати. Про вечерю забув. Але й заснути не міг. В його голові гуділо, як у млині. Думка думку переганяла, усе докупи перемішувалося…

Що буде тепер? Чи вертатися їм зараз таки, чи переждати до осені? Взимку в степу небезпечно. Можна цілу юрбу вовків зустрінути, заблукати та й замерзнути. А тут так нудно жити між татарвою. Так коли б хоч в одній хаті з Ганею! А воно й тут ті дурні звичаї не дають…

А що було б, якби татарин не вдержав слова та не схотів пустити на волю? Правда, їм цього не обіцяв, лиш говорив про велику нагороду. Та чи може бути більше добро, як свобода?..

...Вже сонце стояло високо, а Павлусь ще спав. Він прокинувся від гамору, що зчинився на подвір'ї. Пішов до вікна подивитися. Це Девлет-ґірей вернувся з сином. Павлусь пізнав Мустафу зараз. Він сидів бадьоро на гарнім коні й усміхався до батька, що аж сіяв з радості...

...В тій хвилині його прикликали до Девлет-ґірея. По дорозі стрінув Ганну, її теж туди вели.

Стали обоє перед ханом, що держав сина за руку, наче б лякався, щоб його знову не забрали.

— Ви сказали правду, тепер я хочу додержати моє слово, нагородити вас. Чого бажаєте? Коли хочете, оставайтеся з нами. Прийміть нашу віру, я вас за своїх дітей прийму.

— Спасибі, могутній пане. Нічого не бажаємо, лиш волі… Пусти нас…

Як ви вважаєте, чи дотримає Девлет-ґерей слова?

— Хіба вам зле в мене?

— Нам тут добре, та за Україною нам сумно…

— Хай буде по-вашому! Їдьте додому, та не тепер, аж весною…

— Та звели, пане, пописати нам грамоти, щоб нас по дорозі татари не чіпали.

— Авжеж, дістанете грамоти й охорону…

— Тепер, коли ти свобідний, подай мені руку, мій друже! — сказав Мустафа, простягаючи руку до Павлуся. — Мені вже розказували, який ти славний козак… Та одне скажи мені: яким чином бачила твоя сестра, як мене полонили, коли вона була в обозі?

— Ось я це й хотів сказати, — говорить Павлусь. — Тепер признаюся, що я збрехав. То я все бачив, а навмисне сказав на сестру, щоб ти її казав шукати.

— Та й хитрун бо з тебе, синку, хитрун! — каже мірза, всміхаючись. — Ну, я тобі це вибачу, подай мені свою руку!

В тій хвилині Павлусь пригадав собі щось. Від того пригаду він почервонів увесь, як буряк. Йому соромно стало.

— Вельможний Девлет-ґірею! Коли ти показав мені стільки ласки… то я ще про одне тебе прошу, не відмов цього.

— Хоч би ти просив половину мого майна, й цього б не відмовлю.

Як вчинок Павлуся щодо Остапа Швидкого характеризує хлопця?

— Ні, майна не хочу, а лиш ось що прошу: у Сулеймана-єфендія живе невільник Остап Швидкий, земляк мій… Викупи його і подаруй мені.

— Хіба він тобі родич?

— Ні, лиш земляк. Та він мені був рідним батьком, як я в неволю дістався. Він завивав рани, як мене били нагаями. Я поклявся віддячитись. Хочу йому свободу випросити.

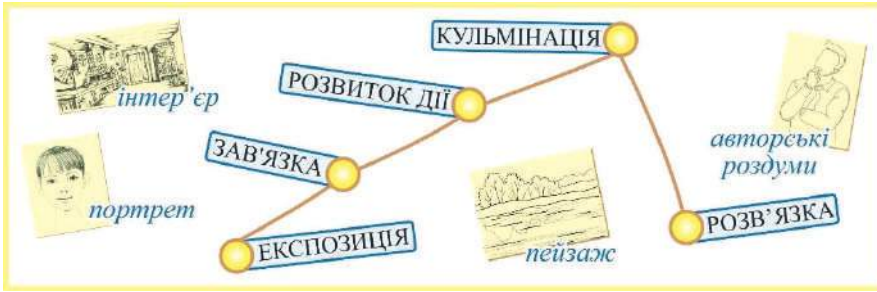
— Добре в тебе серце, мій хлопче! — сказав Девлет-ґірей. — Остап Швидкий, невільник, вернеться з тобою в Україну.

Девлет-ґірей велів написати грамоту і послав гінця в Коджамбак. Павлусеві потекли сльози з очей.

Він забув про всі злидні, про всю злість до татар. Простив їм усе відразу…

Сюжет твору — події літературного твору, подані в певній послідовності; основні елементи сюжету — *експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.*

Так, розповідь про пригоди Павлуся — сюжет твору Андрія Чайковського «За сестрою».

Композиція твору — побудова літературного твору, яка містить **сюжетні** (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) і **позасюжетні** (інтер'єр, портрет, пейзаж) елементи.

9. Визначте тему й ідею твору Андрія Чайковського «За сестрою».

10. Які проблеми автор порушує у творі? Запишіть у зошит.

11. Визначте сюжетні елементи твору. Відповідь обґрунтуйте.

12. Який епізод можна вважати кульмінаційним? Чи, можливо, їх кілька? Чому ви так вважаєте? Який із них найбільш емоційний, напружений? Обґрунтуйте свою думку.

13. Які позасюжетні елементи є у творі А. Чайковського? Чому автор так детально описує персонажів, природу, інтер'єр?

14. Яке значення віри в житті героїв? Відповідь обґрунтуйте цитатами.

15. Доведіть, що твір Андрія Чайковського «За сестрою» — героїко-романтична повість.

16. Яких славних і хоробрих козаків зобразив автор у творі? Які риси їхнього характеру варті наслідування?

17. Які героїчні вчинки персонажів твору вам запам'яталися найбільше?

18. Заповніть таблицю в зошиті.

Епізод із твору	Риси характеру Павлуся
…..	…..

19. Об'єднайтеся в групи і виконайте завдання:
а) оберіть одну з пригод Павлуся та створіть відеоролик;
б) укладіть порадник «Як стати справжнім захисником / захисницею?»; **в)** Чи погоджуєтеся ви зі словами: «Щастя в повітрі не в'ється, воно в боротьбі дістається»?
Використайте для обґрунтування як приклад події твору.
Послуговуйтеся алгоритмом написання власного висловлення, перейшовши за покликанням або QR-кодом (с. 93) або схемою на форзаці підручника.

МИ — УКРАЇНЦІ

♦ *Василь Симоненко* «Лебеді материнства»

♦ *Сучасна українська поезія про війну*
(на вибір учительки / учителя)

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

♦ *Олександр Олесь* «О слово рідне!»
♦ *Максим Рильський* «Мова»
♦ *Василь Симоненко* «Я не бував за дальніми морями»
♦ *Дмитро Білоус* «Якщо з українською мовою…»
♦ *Ірина Небеленчук* «Україно моя!»

«Як на долоні». 2022 р. Полотно, акрил, лак, глітер.
Художниця Марія Голуб

Портрет Василя Симоненка.
Худ. Василь Мирошниченко

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО (1935 – 1963)

Великі дороги в світ широкий завжди починаються від материнської пісні, співаної над колискою.

Василь Симоненко

Якою ж мала бути мотивація, щоб у 14 років ходити до школи так далеко — аж за дев'ять кілометрів? Такий шлях долав щодня Василько Симоненко, у майбутньому — поет і журналіст.

Дитинство Василя припало на роки Другої світової війни. Отож, що таке бути голодним, напівсиротою, відчув на собі. Мати важко працювала, заробляючи на шматок хліба. Їй допомагав дідусь, який і замінив Василеві батька.

В мене була лиш мати
Та був іще сивий дід, —
Нікому не мовив «тату»
І вірив, що так і слід...

Так згадував майбутній поет у вірші «З дитинства». Бабуся й дідусь дуже любили свого кмітливого внука. Їхню любов та турботу пам'ятав Василь до останніх днів свого короткого життя...

Василь Симоненко вступив на факультет журналістики Київського університету, де разом із ним навчався і відомий вам, завдяки казці «Чотири сестри», Валерій Шевчук. Студентське життя було багате на дружбу, на цікавих особистостей, творчі суперечки, мрії про майбутнє.

Заробляв поет на життя журналістикою. Був учасником Клубу творчої молоді, багато подорожував Україною, брав участь у літературних вечорах і творчих дискусіях, виступав перед сільською молоддю, прагнучи пробудити в душах ровесників жагу до національного відродження.

1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/gwPbOlm0 або QR-кодом. Послухайте читання поезії «Лебеді материнства» самим автором.

2. Виразно прочитайте поезію. Визначте жанр лірики. Відповідь обґрунтуйте.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві, епітет
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибу казка сивими очима, епітет
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо риторичне звертання, не вертай до хати,
Не пущу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії, порівняння
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні. метафора

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

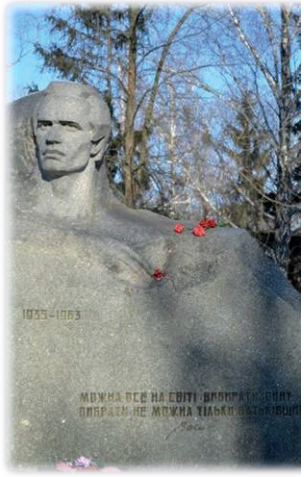
Будуть тебе кликать у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрать друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати. ідея

Лебеді материнства.
Худ. Олег Шупляк

На пам'ятнику Василеві Симоненку викарбувано слова з вірша «Лебеді материнства»:

Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Це — ***епітафія*** (надмогильний напис).

Поміркуй, чи доречно слова з поезій писати на могилі? Відповідь обґрунтуйте.

Крилатими стали останні рядки поезії. Як ти вважаєш, чому?

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата. епітет

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі, символи

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину, ідея
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Поезія, яка сповнена почуття патріотизму, любові до рідного краю, належить до **громадянської (патріотичної) лірики.**

Звичайно, кожен із нас любить той край, де народився і виріс. Але чи кожен / кожна змогли б так сильно й щиро описати цю любов до рідного краю, як поет Василь Симоненко?

Тут і любов до рідної матері, і любов до неньки-України. Україна для поета — найдорожче у світі. Він називає її «дивом», своєю «молитвою, віковою розлукою» — бо ж вічно вона знемагала в боротьбі проти сильніших ворогів, часто майже безнадійній.

3. Проаналізуйте й визначте форму вірша. Чи нагадує вам цей вірш колискову?

Вірш «Лебеді материнства» — колискова, у ній воєдино сплелися і материнська ніжність, і чоловіча мужність. До речі, цю колискову поет написав для сина.

Поміркуймо, за якими ж особливостями визначаємо, що цей вірш — колискова?

Легкості відтворення сприяє форма, а саме — дистих, тобто дворядкова строфа.

4. Визначте практично, що таке *стопа*. Для цього запишіть у зошит першу строфу вірша і позначте наголошені склади. Через скільки складів повторюється наголошений склад? Відтак об'єднайте наголошений склад із ненаголошеним. Це і є *стопа*.

ВИДИ СТОП

Хорей — це стопа, що складається з двох складів, перший із яких — наголошений (/ ‿).

Ямб — це двоскладова стопа з наголосом на другому складі (‿ /).

5. Розгляньте пам'ятну монету. Чи можна вважати слова Василя Симоненка закликом, настановою?

6. Випишіть у зошит символи, які є у вірші. Що вони означають?

7. Чому дорозі відведене важливе місце у творі?

8. Які художні засоби використано в поезії? Яке їхнє значення?

9. Хто ліричний герой вірша Василя Симоненка «Лебеді материнства»? Який він?

Пам'ятна монета НБУ номіналом дві гривні, присвячена Василеві Симоненку. Реверс

10. Опрацюйте таблицю «Аналіз поезії "Лебеді материнства"» та доповніть її.

Аналіз поезії «Лебеді материнства»

Тема	Тривога за долю сина в материнській колисковій
Мотив	Любов до Батьківщини
Жанр	Колискова
Лірика	Патріотична
Художні засоби:	
епітети	«білява хата», «лебеді рожеві», «сиві очі»
порівняння	«…лебеді, як мрії»
метафори	«мріють крилами … лебеді», «заглядає в шибку казка»

11. Перейдіть за покликанням або QR-кодом (с. 118). Перегляньте відео гурту «Біла Вежа». Поділіться враженнями з учителем / учителькою чи другом або рідними.

12. Після тривалої літературної мовчанки Василь Симоненко видав збірку «Лебеді материнства». Один із віршів ви вже читали. Відвідайте бібліотеку й прочитайте інші поезії цієї збірки. Можете скористатися електронною бібліотекою.

13. Поміркуйте й опишіть, якою б ви хотіли бачити обкладинку збірки. Якщо маєте доступ до чату GPT, то попросіть допомоги в нього. Презентуйте обкладинку. Чи до вподоби вона вам?

14. Перейдіть за покликанням або QR-кодом (с. 118). Ознайомтеся з кількома віршами Василя Симоненка зі збірки «Лебеді материнства».

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ ПРО ВІЙНУ

ПАВЛО ВИШЕБАБА

(народився 1986 року)

Читаючи вірші Павла Вишебаби, відчуваєш, що не знайома тобі, але така близька людина, кожним рядком заходить тобі в груди.
Олександр Ярмак

Реалії сьогодення спонукають нас не стояти осторонь подій, що відбуваються в Україні. У соціальних мережах ми щоденно натрапляємо на віршовані та прозові рядки про війну.

Пишуть очевидці, виливаючи свій біль, тугу, сум і щиру віру в Перемогу над кровожерливими зайдами.

До нового покоління сучасних поетів, які пишуть про війну, належить і Павло Вишебаба — активіст, музикант, військовий, письменник.

Павло — корінний донеччанин, який із 2013 року бере активну участь у захисті Вітчизни від російських загарбників. Він є посланцем із питань толерантності Програми розвитку ООН в Україні. Служить у Збройних силах України.

Павло Вишебаба сам декламує свої вірші, які набирають мільйони переглядів у соцмережах. Його поезії читають у прайм-тайм на телеканалах, їх кладуть на музику та озвучують на мітингах на підтримку України по всьому світу різними мовами.

1. Пригадайте, що таке «толерантність». Чи брали ви участь у Днях толерантності, які організовували у вашому закладі освіти? Що для вас означає «бути толерантним»?
2. У чому, на вашу думку, полягає робота посланця з питань толерантності ПРООН в Україні?

3. Доведіть, що Павло Вишебаба — посланець ПРООН в Україні, справді гідний цієї посади.
4. Прочитайте виразно вірш Павла Вишебаби. Визначте його мотив. Складіть паспорт твору.

ДОНЬЦІ

Тільки не пиши мені про війну,
Розкажи, чи є біля тебе сад,
Чи ти чуєш коників і цикад,
І чи повзають равлики по в'юну.

Як у тих далеких від нас краях
Називають люди своїх котів?
Те, чого найбільше би я хотів,
Щоб не було смутку в твоїх рядках.

Чи цвітуть там вишня та абрикос?
І якщо подарують тобі букет,
Не розказуй, як бігла ти від ракет,
Розкажи, як добре нам тут жилось.

Запроси в Україну до нас гостей,
Всіх, кого зустрінеш на чужині,
Ми покажемо кожному по війні,
Як ми вдячні за спокій своїх дітей.

Худ. Мар'яна Дячинська

Строфу з чотирьох рядків, або чотиривірш, називають ***катреном***.

4. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/7wPbOSgh або QR-кодом і ознайомтеся зі збіркою творів Павла Вишебаби.

5. Прочитайте відгуки про творчість Павла Вишебаби. З якими з них ви погоджуєтеся? Чому?

Вивчити напам'ять вірш Вишебаби — значно легше, ніж навчитися розповідати їх так, аби не зривався голос. Вони особисто про мене, про тебе, про кожного з нас нині (Антон Чапай, письменник).

* * *

Небагато поетів так стрімко вривалися в літературу, як це зробив Павло Вишебаба. Я помітив, що його стиль уже починають наслідувати інші літератори, а це дуже добре свідчить про силу його таланту (Іван Малкович, головний редактор видавництва А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА).

6. Складіть і запишіть стисле висловлювання про те, як сприймаєте ви вірші Павла Вишебаби.

7. Які поетичні твори українських поетів про війну ви читали? Які запам'ятали?

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

♦ *Володимир Винниченко* «Віють вітри, віють буйні…»

♦ *Ліна Костенко* «Кольорові миші»

♦ *Оксана Радушинська* «Метелики в крижаних панцирах» (скорочено)

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

♦ *Євген Гуцало* «Біженці», «Чорнобильська дівчина Калина»

♦ *Катерина Міхаліцина* «Квіти біля четвертого»

♦ *Ірен Роздобудько* «Арсен»

♦ *Сергій Гридін* «Не такий»

♦ *Андрій Бачинський* «140 децибелів тиші»

«Зоряні звірі», 2023 р. Полотно, акрил, лак, глітер. Художниця Марія Голуб

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

(1880 – 1951)

Найкращий спосіб зробити дітей хорошими — це зробити їх щасливими.

Оскар Вайльд

Володимир Винниченко народився 1880 р. в Єлисаветграді (тепер Кропивницький) Херсонської губернії (тепер Кіровоградська область) у селянській родині. У родині Винниченків виховували чотирьох дітей: Андрія, Марію, Василя та Володимира.

Родина Винниченків. Батько і матір Володимира по центру

Маленького Володю в родині всі обожнювали, йому завжди дозволяли більше, аніж іншим. Малий охоче користувався своїм привілейованим становищем і почувався «царем і владикою». Про це Володимир Винниченко, уже дорослим, напише в оповіданні «Віють вітри, віють буйні...»

Мати Євдокія згадувала: «Володимир грався з дітьми сусідів і тримав їх трохи в терорі, бо був дуже сильний для свого віку й вольовий, упертий! Сусіди часто жалілися на хлопця, й батьки мусили його карати або дорікати, але не дуже суворо. У кожному разі, хлопець робив так, як вважав за потрібне. Проте сусіди, батьки бачили, що дитина незвичайна». Володимир вирізнявся серед своїх ровесників: він мав чудову пам'ять і рано навчився читати. Брат Андрій працював у друкарні й приносив додому афіші. Малий Володя грався з ними — вирізав літери і клеїв на стіну, запитуючи в дорослих, що то за буква.

Володимир був здібним учнем та водночас мав бунтівну вдачу. Зрозуміло, такою ж бурхливою й неспокійною була і доля майбутнього митця. Наприклад, у старших класах гімназії Винниченко написав революційну поему, був учасником революційної організації і за це мусив тиждень просидіти в «карцері». Згодом Володимира Винниченка

виключили із закладу освіти. Проте юнак не здався: він навчався самостійно, склав іспит як стороння особа в іншій гімназії й таки отримав свідоцтво.

Далі було навчання на юридичному факультеті Київського університету Святого Володимира. Але й тут майбутнього письменника виключили з університету за революційну діяльність...

Попри всі перепони Володимир Винниченко стане не лише видатним письменником, а й відомим художником і політиком.

Відшукайте в доступних вам джерелах три цікаві факти про життя Володимира Винниченка, зачитайте їх у класі.

Пригадайте, який твір називають ***оповіданням****.*

Оповідання «Віють вітри, віють буйні...» входить до циклу «Намисто». Воно вирізняється глибиною психологічного дослідження дитячого світу. Читаючи твір, звертайте увагу на емоції, які переживають діти.

Худ. Мар'яна Дячинська

Визначте, які о́брази переважають у цьому уривку, — зорові чи нюхові? Чому?

Яким ви уявляєте інтер'єр?

На вашу думку, це приміщення належить убогим чи заможним людям? Чому?

Читайте далі й зіставте свої міркування з текстом.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...

(Скорочено)

У хаті вогко, пахне вимитою підлогою... і пиріжками з горохом... Тіні ланцюжків од лампадки за кожним кліпанням ґноту похитуються, гойдаються на стінах, а святі на іконах ворушаться й закутуються в свої сині та червоні одяги.

На печі душно... Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив з-за завісочки у той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю.

Гринь уявляє макітру, скриню живими.

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика[1], цар і бог над речами й людьми, де слово й плач його закон

для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що там є внизу... Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворушиться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зо страхом вириває́ться в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду...

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос!..

— Ну, чого галасуєш?

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає. Бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

[1]*Владика* — це церковний титул, походить від слова «влада».

Чому Гринь уважав себе «владикою»?

З якою метою автор добирає саме це слово?

Худ. Мар'яна Дячинська

Як уважаєте, Гринь любить Саньку? Чому?

Гринь боїться бути один у кімнаті, кличе наймичку Саньку.

Дівчинка навмисне не йде, дратуючи малого й пригадуючи обра́зи, які він їй заподіяв.

І Саньчина синя хустка зникає за виступом печі. Гринь уже не може бути сам, — тепер ворожі сили, знаючи, що він кликав поміч, страшенно розсердяться і кинуться на нього...

...І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім починає пригадувати всі кривди, болі, жалі. А Гринь гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіки від усякого насильства і знущання з неї...

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком...

Худ. Мар'яна Дячинська

Чи можна вважати Гриня розбещеною дитиною? Чому?

Хто винен у поведінці малого Гриня — він сам чи оточення? Чому?

Визначте принаймні ***три подробиці*** *в тексті, які свідчать, що в Саньки непросте дитинство. Ви співчуваєте дівчинці чи ні? Чому?*

Прочитайте діалог виразно за ролями.

Чи легко передавати почуття та емоції героїв?

...Гринь похапцем простяга руку за комин, де лежить його скарб, намацує монетку й показує її Саньці. Світло лампадки золотом одблискує на рівненько подзьобаному краєчку копійки.

— О! Дивись!

— А даси?

— Дам.

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'язує хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

...Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, в тому місці, де найменше пече черінь, а сам примощується на кожусі.

Гринь просить Саньку розповісти казку про кучеряву дівчинку.

— Отож так. Жив собі чоловік та жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко...

...От живуть вони собі та й живуть. Дочечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що нігде нема кращої.

— Дочечка? — пошепки питає Гринь.

— Дочечка. У самого царя нема кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером списати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна та хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

«Така, як ти?» — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати...

А казка снується все далі та далі. Зла царівна, ряба та погана, не стерпіла краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того. От і наворожила так, що перевела всю красу й розум дочечки на себе, а їй віддала своє ряботиння та закислі очі... Звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки розідрали. Але лісом їхав чоловік возом, знайшов дівчинку, узяв її із собою та зробив наймичкою в себе. І ніхто її не любить, бо вона ряба та погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі Божому.

Чи можна вважати, що сюжет казки схожий на Саньчину біографію? Чому?

Які паралелі можна провести?

Які почуття охоплюють Гриня?
Які риси характеру притаманні Гриневі?

Худ. Мар'яна Дячинська

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

А Санька відвернулась лицем до стіни і сидить мовчки. Гринь обережно тягне за рукав подертої кохтинки. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить... Щока під рукою шершава, гаряча і мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице до Саньки і, обнявши її, починає схлипувати.

Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку й кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню.

А Саня все мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

— Хочеш ще казочку? — відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені...

Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.
Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються...

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче. Цю пісню і мама співає. Але ніколи йому від неї так сумно не було, як сьогодні.

Чи можна стверджувати, що пейзаж (описаний у пісні) відтворює емоції героїв? Чому?

Перейдіть за QR-кодом чи за покликанням https://cutt.ly/TwPbO3Ix і послухайте пісню. Які почуття вона викликає?

Пісня слугує ілюстрацією психологічного стану дівчинки чи контрастом до нього? Думку обґрунтуйте.

Пригадайте визначення художньої деталі. Наведіть 2–3 приклади з тексту.

...тільки ж тоді та й полегша,
як гірко заплачу.

Сльози котяться по щоках Гриня, і йому стає легше. Стає затишно і солодко. Голос Саньки обгортається чимсь м'яким. От він потрохи відступає, тоншає і, нарешті, зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догоряє... Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.

Володимир Винниченко акцентує увагу на психологічному стані Гриня, його настрої, переживаннях, через які змінюється сприймання навколишнього світу і які є у творі засобом творення психологізму. Простежте, які емоційні стани переживають герої — від гніву до спокою й примирення.

Психологічне оповідання — невеликий за обсягом прозовий твір, у якому подія з життя одного чи двох персонажів розкривається через почуття, переживання.

Психологію характеру у творі Володимира Винниченка розкрито через діалоги, жести, міміку, авторське ставлення.

Художні деталі слугують засобами розкриття внутрішнього світу героїв.

Характер літературного героя — образ людини, у якому індивідуальні риси її відтворено глибоко та яскраво.

Характери персонажів виявляються передусім не за допомогою переліку рис, а зображенням цих персонажів у діях і вчинках. Саме через характер розкривається тип поведінки, притаманний історичному часу і суспільній свідомості. Усі образи художнього твору мають узагальнювальне значення.

Тип — образ-персонаж, який концентрує риси характеру, спосіб мислення, світогляд певної групи людей або нації.

1. Розгляньте схему. Дайте визначення композиційним елементам.

2. Який епізод твору є кульмінацією? Чому?

3. Чи є, на ваш погляд, у прочитаному оповіданні розв'язка? Чому?

4. Доведіть, що казка про донечку має сюжетну самостійність. Для цього визначте, чи має вона свою композицію.

5. Доведіть, що характери героїв розкрито в діалогах. Наведіть приклад.

6. Виконайте одне із завдань — перекажіть твір: а) родичам; б) однокласникам; в) учительці / учителю. Чи однаковими будуть перекази? Чому?

7. Виконайте завдання з напівтестами. Для цього на місці крапок упишіть завдання чи варіант відповіді так, щоб його можна було розв'язати.

1. *За жанром «Віють вітри, віють буйні…» є*
   А повістю Б …… В казкою
2. ……...
   А Санька Б Гринь В мати
3. *Елементом композиції твору є*
   А …….. Б діалог В монолог

8. Зіставте образи Гриня та Саньки, заповнивши в зошиті таблицю.

	Гринь	Санька
Соціальний стан, вік		
Характер		
Риси характеру		
Яким дорослим стане герой / героїня		

9. Оберіть один із епізодів, розподіліть ролі та розіграйте виставу в класі.

10. Напишіть продовження оповідання.

ЛІНА КОСТЕНКО (народилася 1930 року)

Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!
Ліна Костенко

Ліна Костенко з дочкою Оксаною Пахльовською та внучкою Ярославою Барб'єрі

Ліна Костенко стала свідком двох воєн: одинадцять років під час Другої світової війни написала перший вірш. А тепер її знову застала війна — російсько-українська.

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 р. в містечку Ржищеві на Київщині в родині вчителів. Через певний час родина перебралася до Києва, де дівчина закінчила школу, а згодом навчалася в Київському педінституті.

Ліна Костенко — шістдесятниця[1].

У 1960-х роках поезії Ліни Костенко друкували журнали в Чехословаччині, газети в Польщі, але в Україні її вірші з'являлися зрідка.

Радянська влада переслідувала українських митців. У 1965 р. письменниця підписала лист-протест проти арештів української інтелігенції. Через це її твори не друкували ніде. Але Ліна Костенко виявила твердість характеру: жодного слова на честь влади й компартії вона не писала.

Збірки поетеси почали друкувати аж у 1980-х роках, її твори перекладено багатьма мовами.

За роман у віршах «Маруся Чурай» і збірку поезій «Неповторність» у 1987 р. Ліну Костенко удостоєно Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

[1] *Шістдесятниками* називають тих митців та громадських діячів, які жили і творили в 60-х роках минулого століття та чинили опір радянській владі.

1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/twPbPhpo чи QR-кодом і перегляньте відео «Ліна Костенко: відповідь кожному».
2. Що вражає та захоплює в характері письменниці?
3. У доступних вам джерелах відшукайте цікаві факти про Ліну Костенко, запишіть три з них у зошит і прочитайте їх однокласникам / однокласницям.
4. Прочитайте виразно вірш «Кольорові миші».

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно,
іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму,
коли відьом палили при народі,
коли наук не знали ще ладом, —

кажу, давно, кажу, у Вишгороді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків,
Її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні.
Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила… кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.

У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жужмом і лежать.
Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Монета, присвячена давньому Вишгороду

Якою ви уявляєте зовнішність Анни? Опишіть її зріст, поставу, погляд, голос.

Якою ви уявляєте зовнішність сусіда? Опишіть його зріст, поставу, погляд, голос.

Чи справді діти захворіли?

Чому, на вашу думку, вони надають перевагу іграм з листочками, а не справжнім іграшкам?

Тоді суддя в судейській чорній мантії
сказав:
— *Життя — це справа без гарантії.*
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться швидше про моральну шкоду.

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони яскраві.
Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.

Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

Поясніть, як ви розумієте виокремлені курсивом слова.

Чому саме яскравість дратує сусіда?

Яких людей уособлено в образі сусіда?

Чому саме кольоровий кіт з'являється наприкінці твору?

Що він символізує?

Питання, порушене у творі, називають *проблемою*. Із цього твердження випливає визначення поняття «проблематика твору».

Проблематика твору — це сукупність проблем, порушених у творі.

Наприклад, у поезії «Кольорові миші» порушено проблеми буденності й неординарності, обмеженості й свободи, творчості, фантазії тощо.

Поміркуй, які ще проблеми порушує Ліна Костенко у вірші «Кольорові миші».

5. Хто у творі символізує буденність, відсутність уяви, а хто — фантазію, неординарність, неповторність?

6. Сформулюйте мотив твору.

7. Дослідіть, який засіб художньої виразності авторка використовує найчастіше. Про що це свідчить? Чи вдало цей засіб увиразнює характери героїв? Чому?

8. Розгляньте репродукцію картини Мар'яни Дячинської «Осіння мелодія». Чи є щось спільне між зображенням і твором Ліни Костенко? Думку прокоментуйте.

Осіння мелодія. Худ. Мар'яна Дячинська

9. Випишіть із тексту назви кольорів та їхніх відтінків. Про що свідчить палітра твору? Чи можна провести паралелі між характером героя і кольором? Чому?

10. Хто, на вашу думку, у творі найнещасливіший? Чому?

11. Чому, на вашу думку, твір названо «Кольорові миші», а не, скажімо, «Анна»? Доберіть свій варіант назви твору. Що змінюється у цьому разі? Чому?

12. Пригадайте вірш Ірини Жиленко «Підкова», вивчений у 6 класі. Чи звучить спільний мотив у творах Ліни Костенко «Кольорові миші» та Ірини Жиленко «Підкова»? Думку прокоментуйте.

13. Робота в парах. Заповніть у зошиті сітку Елвермана[1]. Чи правильні, на вашу думку, запитання ставив суддя?

Так	**Ні**
Висновок	

14. Виконайте одне із завдань на вибір.

1) Напишіть сценарій фільму за твором. Продумайте місце зйомки, костюми. Розподіліть ролі, зніміть відео та змонтуйте фільм. Продемонструйте його в класі.
2) Напишіть есе на тему «Світ такий, яким його хочуть бачити. Для одних він сірий і буденний, для інших — різнобарвний і цікавий».

15. Опрацюйте таблицю «Паспорт твору». За потреби доповніть її.

Автор	Ліна Костенко
Твір	«Кольорові миші»
Рід	Лірика
Мотив	Виступ проти насилля над особистістю: кожна людина неповторна
Художні засоби	Епітети, тавтологія, метафори, символи

[1] Пригадати відомості про цю освітню стратегію (сітка Елвермана) допоможе покликання або QR-код (с. 133).

ОКСАНА РАДУШИНСЬКА (народилася 1979 року)

Спасибі, Господи,
за день, який минає —
Пливе у вічність човником легким.
За те, що є. За те, чого немає.
За те, що сталось, й треба жити з тим.
Оксана Радушинська

Оксана Радушинська — письменниця, журналістка, волонтерка, голова громадської організації «Творча сотня “Рух до перемоги”». Чи не єдина в Україні людина з особливими потребами, яка здійснила 50 поїздок на передову за час АТО / ООС. Нагороджена медаллю Міноборони «За сприяння Збройним Силам України», відзнакою Президента України «За гуманітарну участь в Антитерористичній операції».

Її прозові й поетичні твори включено до шкільних програм, відзначено понад 20-ма літературними преміями, зокрема Міжнародною літературною україно-німецькою премією ім. Олеся Гончара та «Корнійчуковською премією» Всеукраїнського конкурсу на найкращий твір для дітей. Почесна громадянка міста Старокостянтинова, що на Хмельниччині. Кавалер ордену княгині Ольги III ступеня.

Пані Оксана — авторка багатьох поетичних книжок, прозових творів для дітей і дорослих.

Із легкої руки письменниці в українській літературі з’явився персонаж *Славко Хоробрик*, який не лише став офіційним дитячим символом поліції України, а й визнаний найкращим соціальним проєктом нашої держави.

Що вражає та захоплює у вдачі Оксани Радушинської?

Як ставитеся до труднощів ви? Чому?

У доступних вам джерелах відшукайте цікаві факти про життя письменниці.

Яким ви уявляєте Славка Хоробрика?

Повість «Метелики в крижаних панцирах» — твір про дівчинку-підлітка, яка втратила батьків в автомобільній катастрофі, а сама отримала складну травму.

У творі звучать автобіографічні мотиви: Оксана Радушинська через проблеми зі здоров’ям змушена послуговуватися колісним кріслом. Але, як бачите, це не заважає письменниці вести активний спосіб життя.

1. За покликанням https://cutt.ly/mwPbPYv7 можна послухати аудіокнигу повністю. Там само подано і відгук Оксани Радушинської про аудіокнигу.

МЕТЕЛИКИ В КРИЖАНИХ ПАНЦИРАХ

Ярині тринадцять, і вона прикута до візка. Такою дівчина була не завжди — це наслідок автомобільної аварії, у якій вона втратила батьків та маленького двоюрідного братика. Зараз Ярина мешкає в люблячих дядька з тіткою. Вона дуже любить життя, хоч і страждає через самотність. Проте це літо для дівчини особливе — вона знаходить нових друзів.

Розділ 4 *(скорочено)*

Спільних тем для розмов, як виявилося, не так вже й багато. Хоча Сашко із Саньком піддалися на наполегливе вмовляння Артема й познайомилися з Яриною, однак взаємного зацікавлення бракувало. А без нього яка може бути дружба? Навіть теоретично вона неможлива.

Ця Ярина якась надто тиха, мовчазна, більше слухає, ніж розповідає. І не така гостра на язик, як місцеві дівчата. Та ще її дядько… Як зміряє поглядом з голови до п'ят… Чи з п'ят до голови?.. Та яка вже різниця, якщо після цього і слова не вимовиш, а ноги так і просяться дременути подалі з їхнього подвір'я.

Ні, Ярина не нудна. Має почуття гумору, хоча й не завжди доганяє масні жарти Санька. А в комп'ютері тямить, напевне, більше за вчителя інформатики із сільської школи: і погуглити швидко вміє, і різні штучки з ґаджетом замутити, програми там усілякі встановлені, купа ігор. Словом, хоч і не надто просунута, але й не зануда.

А ось Артемові з нею аж надто цікаво. І дня не мине, щоб він не забіг.

Навіть причину вигадав: покликати Сашка. Бо його вікна, бачте, виходять в садок, де сидить Ярина. На резонне запитання, чого не задзвонить Сашкові на мобільний, завжди відповідав

однаково — нема грошей на рахунку. Але згодом до таких хитрощів більше вдаватися не довелося. Він почав приходити, щоб допомогти Яринці з навчанням.

Тривале лікування позбавило дівчину можливості вчитися разом із однолітками — і вона щороку складала іспити екстерном, самостійно чи з тіткою вивчаючи різні дисципліни. Яринка була сумлінною ученицею, проте не завжди могла впоратися з усією шкільною програмою — систематичне навчання переривалося, коли знову потрапляла до лікарні. І тепер, восени, треба скласти іспити за сьомий клас, аби знову навчатися зі своїми ровесниками. Ось про що точилася розмова кожної зустрічі. На рік старший за Яринку, Артем уголос розмірковував як людина, що на все має свою думку.

— Багато уроків — то така нудота! А числа, градуси та відсотки — взагалі для мене катівня!

Над головами тихо шелестіло яблуневе листя, котре нечастими поривами перебирав вітерець. Городина виросла, тягнучись до сонця, і довкола буяли хащі розквітлої картоплі, уже зав'язувалися огірки й кабачки — і за домовленістю з господарями тому всьому давала раду тітка Наталя.

Коли Сашко не відгукувався з прадідової хати, Артем не засмучувався, а охоче розмовляв з дівчиною. На лавці біля Ярини лежало кілька підручників і стояла миска з пурпуровими порічками, з якої співрозмовники брали китички ягід. Їхні пальці час до часу доторкалися, і тоді обоє відсмикували руки, ніяковіли і змовкали. А потім балакучий Артем першим порушував тишу.

— Найцікавіша мені історія…

Який твій улюблений навчальний предмет? Чому?

— У-у-у-у-у, — навіть не дослухала Яринка. — Що там цікавого? Доводиться запам'ятовувати стільки дат та імен!

— Ти що? Це цікаво! Думай не про дати й імена, а про те, що хтось когось переміг кмітливістю, а інший — застосував силу… Одного назвали зрадником, як Мазепу, а він же був героєм, гетьманом, що багато зробив для своєї держави. Скільки шкіл побудував, хотів освіти усім дітям, не лише заможним…

— А мене на іспитах питають тільки таке: що відбувалося тоді й тоді? Хто був провідником повстання? І я гублюся…

— То я розповідатиму тобі просто про події, а ти коротко записуй. А потім проти кожної поставиш дату… І ім'я… якщо потрібно.

Ярина ніяково і навіть трішки злякано скосила оком на хлопця:

— Потрібно… тобто — приходь і розповідай.

Зненацька, наче знаменитий легкоатлет на олімпійських іграх, через паркан перескочив Сашко.

— Мій старий здурів!

Роздратований хлопець одразу ж ступив кілька кроків до лавки, вигріб із миски решту порічок і нахабно всівся поруч з Яриною.

— А що цього разу? — вдавано поцікавився Артем.

— Та ну його! — відмахнувся Сашко, вкидаючи до рота дрібні ягоди. — Хоче мені вказувати. Яке має право? Гроші мої забирає, а я ж знаю, що батьки передають… А тепер ще й дістає: ледацюга, гультяй, злодій!

— Як забирає? — здивувалася Яринка.

— Складає в панчоху! Чи в банку! Чи під подушку… Чи ще куди — не знаю. Сказав, що це все мені віддасть, але коли розуму наберуся і сам почну заробляти… От зараза! Краще підкинув би грошенят!

— Так дід же хоче тобі добра! Зараз ти гроші розтринькаєш, а за кілька років…

— О, ще одна вчителька! — вигукнув Сашко і по-мученицьки закотив очі. — Годі! Дістали своїми повчаннями! Та ну вас усіх…

І одним рухом закинув до рота порічки, задерши голову, мов лелека, що впіймав жабу…

Ярину це розвеселило. Артем не зрозумів, чому вона засміялася, але теж усміхнувся — не бути ж заодно із Сашком!

Чи доречною є така порада запам'ятовувати?

А як ви вчите матеріал?

Спробуйте навчатися за порадою Артема.

Чи поділяєте ви думку Сашка?

Можливо, ви на боці його прадіда?

Чи маєте ви власні кошти? Як до цього ставляться рідні?

Які стосунки, на вашу думку, у Сашка з дідусем?

Худ. Мар'яна Дячинська

А той прожував ягоди, ковтнув і, змірявши друзів осудливим поглядом, рушив до хвіртки.

Сашко розлютився через те,
що з нього нібито сміються.

Яка відмінність між глузуванням і сміхом? Чому?

Чи погоджуєтеся ви з поясненням Ярини?

Доберіть власні епітети до слів «глузування», «сміх».

— Та охолонь, — підійшов до нього Артем і легенько вдарив у плече. — Капризуєш, як дівчисько.

— Та ну тебе! — смикнув Сашко плечем, проте вже без образи в голосі. — Старий мене пресує, ви регочете…

— Припини — збив бучу на рівному місці, — не відступав Артем.

— Не глузували ми з тебе, а сміялися, — додала Яринка. — Це не однаково.

— Цікаво — чому ж не однаково? — буркнув Сашко.

— Глузування пекуче, а сміх теплий, — мовила дівчина.

— Багато ти знаєш!

— Я знаю, як пече… — відповіла дівчинка і спохмурніла.

— Ну ось, ти її засмутив… — сикнув крізь зуби Артем. — Кажи, чого прийшов? На діда скаржитися?

— Так ти ж мене гукав! — розгублено подивився Сашко. — Я собі подумав, що хочеш домовитися про вечір. Ну, щоб піти в парк. Чи ні?

— А що там у парку? — мляво поцікавилася Ярина.

— Дискотека. Нині ж п'ятниця. У нас щоп'ятниці дискотека, — повторив хлопець.

— А-а-а-а, — протяжно мовила дівчина і ще більше засмутилася.

Як ви розумієте виокремлений жирним шрифтом вислів?

Що для вас означає бути тактовним?
Чи можна обох хлопців назвати тактовними? Чому?

Хлопці перезирнулися. Сашкові стало шкода Ярини, а що вже казати про Артема! Цей Сашко — як щось зморозить! Татко любить повторювати, що **в домі повішеного не згадують про мотузку**. Як можна було сказати про танці дівчині у візку?!

— А ти не хочеш піти — тобто поїхати… з нами? — запитав Артем

і зразу ж подумав, чи не дурніший він за Сашка, якщо таке пропонує.

— Я? — аж злякалася Ярина. — Ні... Мені не подобаються танці. Мені треба займатися. Ви йдіть собі...

Дівчина вхопила один із підручників і почала його гортати, щоб стриматися від сліз. Танці? Які танці? Ви що — божевільні?

— Зажди, Ярино! Так це все ж у парку! Там не обов'язково танцювати — можна просто прогулюватися алеями. Там будуть хлопці й дівчата, познайомишся з ними. Погоджуйся — не пошкодуєш!

Чому Артем хотів тільки сам спілкуватися з Яриною? Це егоїстичне бажання?

Чи варто обмежувати людину в колі спілкування? Думки прокоментуй.

Зробіть паузу в читанні та поміркуйте, як далі розгортатимуться події.

Продовжте читання.

Артем так палко промовляв, ніби сам був зацікавлений в тому, щоби Яринка набула друзів. А насправді йому хотілося, щоб ніхто отак не втручався в їхні розмови, як Сашко, щоб кожного дня він сам приходив у садок і сидів біля Ярини, аж поки не вийде дядько Павло чи тітка Наталя і не нагадають, що вже варто було б їм по домівках розходитися...

Ярина мовчала, вагалася. Їй страшенно хотілося потрапити туди, де люди танцюють, але ще більше вона боялася... туди потрапити. Вона жодного разу не була на дискотеці. Тільки чула балачки від кількох своїх подружок: гучно грає музика, блимає світло, хлопці запрошують дівчат до танців, знайомляться, потім домовляються про побачення... І ось її кличуть на дискотеку... Хлопці. Майже так, як розповідали подружки! Невже вони не кепкують? І що казати? Погоджуватися? Страшенно хочеться... Але там, на дискотеці, чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася, в інвалідному візку... Або дивитимуться на неї і жалітимуть: от, бідна, на ноги не стає...

Артем із Сашком не печуть жалісливістю — вони просто пропонують допомогу. А чужі люди бувають такими нестерпними, коли хочуть комусь поспівчувати.

— То що? Кажи! — підбадьорював Артем.

— Тітка й дядько можуть не дозволити, — чи то вхопилася за останній аргумент, чи намагалася виправдатися Ярина.

Чому, на вашу думку, Ярина не хоче, щоб їй співчували?

Чому Ярина почала говорити про тітку й дядька?

Вона боялася, що дорослі не відпустять?

Яка причина насправді?

А у вашій родині як зазвичай реагують на ваші прохання?

Чому тітка відпустила племінницю на дискотеку? Невже вона не переживала за дівчинку, як дядько? Думку обґрунтуйте.

— Яка ще дискотека? — отетерів дядько Павло. — Ви що — з дуба впали? Ярино, ну в хлопців не вистачає в голові клепки, а ти ж мудра дівчина! А як тебе там хтось скривдить?

Замість Ярини відповів Артем:

— Дядьку Павле, ви не переймайтеся. Ми ж будемо поруч і захистимо, коли щось…

— Ярино, ти й справді хочеш на дискотеку?

— Я не знаю… мені цікаво, — знизала плечима Ярина.

— Так мені піти з тобою чи що? Я вже застарий для цього, — спантеличено розвів руки Градовий, не знаючи, як йому вчинити.

— Навіщо вам туди йти? — знову мовив Артем. — Там же для підлітків… А Ярині не забороняйте!

— Ти, хлопче, знаєш одне, а я — зовсім друге, — почав відступати дядько Павло. — Навіщо тобі ті танці, Ярино? От морока! А знаєш, спитайся в тітки. Як вона скаже — так і буде, — позбувся зайвих клопотів дядько.

— А тітка каже: хай іде! — долинув із кухні жіночий голос.

За мить вийшла й сама тітка, витираючи руки фартухом.

— Тільки щоб повернулися не пізніше одинадцятої! Такий мій наказ!

* * *

Виявляється, серце може калатати і завмирати не лише від болю, від тривожного чекання чи недоброго передчуття. Воно ще може солодко терпнути від сподівання на щастя, від ще не знаних чуттів, від того, що можливі такі несподіванки.

Уперше Ярина не прогулюється з тіткою, а прямує на дискотеку, і не сама, а в супроводі хлопців. Вони то по черзі, то разом бралися за ручки візка і котили його вперед, жваво розмовляючи з дівчиною, та так голосно, що їх могли чути аж за городами.

Вечір стелив подовгуваті тіні, пахтів мокрою пилюгою, скропленою дрібним курячим дощем, дзвенів сюрчанням цикад.

Насправді дорога до парку не була такою близькою, як казав Артем, бо здолати три звивисті вулиці — це значило здолати три довгі-довгі вулиці. Обійстя, де замешкали Градові, стояло край селища, тож коли друзі дісталися до акацієвого парку, непевні сутінки повагом охоплювали простір між деревами.

Молодь юрмилася попід майданчиком, куди закликала до танцю музика. Ніхто не поспішав танцювати, ніби мало статися щось неординарне. Воно й сталося. Гурт із кількох осіб привернув увагу. Ні, не весь гурт, а дівчина на візку, навколо якої стали хлопці — два місцевих і один приїжджий.

Ярина знітилася, втиснувшись у спинку візка і вчепившись у поручні мертвою хваткою. Було враження, що її роздивляються, ніби експонат у музеї — але не як живописне полотно, а мовби чудернацьку комаху... Та що казати про дівчину, якщо й хлопці перестали розмовляти і лиш шукали очима чиєїсь підтримки. Сашко навіть відступив на два кроки від візка — невже йому стало соромно такого товариства?

Ви радієте за Ярину чи переживаєте? Чому? Які емоції викликає епізод?

Дослідіть, наскільки безбар'єрним для людей з особливими потребами є ваш населений пункт.

Чи звертали ви на це увагу до прочитання повісті Оксани Радушинської? Чому?

Дослідіть лексичне значення слів «жалість», «жалісливість», «співчуття», «толерантність». Що в них спільного? А що — відмінне?

Яким має бути ставлення до людей з особливими потребами?

Ярина насправді так думала чи це самозахист?

Чи жаліла себе Ярина? Чому ви так уважаєте?

Ярина потилицею відчула їхнє сум'яття. А чого чекала? Сама винна! Чутися залежною від чиєїсь волі — і наважитися на таке? Вони всі здорові, у них сильні засмаглі ноги, вони плавають і ходять по гриби і ягоди, а зараз прийшли на розвагу — на танці. А що вона? Вона прийшла їм заздрити? Чи себе шкодувати? Невже не могла хоч хвильку подумати і дійти висновку: хворому не місце

серед здорових. От дивляться на неї, як на заразну, ніби можуть підхопити невиліковну хворобу... А вона... вона теж могла бути такою ж здоровою і веселою, якби тієї дощової ночі не сталося біди!

Дівчина важко видихнула і хотіла щось промовити, та закашлялася. Ніби слова застрягли в горлі. А вона ж збиралася попросити, щоб її відвезли додому, до тітки й дядька, бо лиш вони ставляться до неї, як до рівної, як до людини, що тимчасово прикута до крісла, але в усьому іншому — така ж, як усі.

— Привіт компанії!

«Цей голос не може належати підліткові», — мимохіть подумалося Ярині.

До товариства підійшов Макс — чоловік років тридцяти.
Він привітався, познайомився з Яриною та й пішов.
Це зняло напруження.

Їх уже так не обходило, хто на них дивиться і що при цьому думає. Вони почали розмовляти між собою і втягувати в розмову Ярину; з колонок полинула повільна мелодія; гурти, ліниво переступаючи, посунули на танцмайданчик, втративши зацікавлення до дівчини у візку та її супроводу.

Але хтось зачаївся за деревами... Зеленувато-карі очі, підведені чіткою чорною лінією на верхніх повіках, пильно стежили за хлопцями.

— А це що за чудо-юдо з Артемом?

Поруч із дівчиною тупцювала її подруга, трохи нижча й скромніше вбрана. Обом — років по тринадцять-чотирнадцять.

— Тільки не кажи, що він до неї бігає на побачення, до цієї... — пхинькнула зеленоока красуня. — Таке і в страшному сні не насниться — суперниця!

— Ти що, Карино, вона ж не ходить! Хіба можна бодай подумати про побачення з такою?..

— Зате він до неї бігає! І питалася ж у Санька, чи Артем з кимось зустрічається, так він пальцем покрутив біля скроні — ото і вся відповідь.

— Може, він не знає? — сказала подружка.

— Не знає — і стоять разом?

— Так Артем не з нею…

— Чого ж вчепився у ручки візка?..

— Ну, що ж! — мовила Карина, вперши руки в боки. — Треба йти знайомитися. Переваг у неї — нуль. Шансів, що Артем на неї поведеться, — стільки ж. То ж хай для мене ці канікули стануть незабутніми!

Карина підморгнула оком, як героїня телесеріалу, що задумала когось упіймати в пастку.

— Що ти кажеш? Що ти зробиш? — стривожилася подруга.

— Нічого особливого — заприязнюся з нею швиденько!..

Чи дивує вас діалог дівчат? Чому? Це невихованість чи моральна вбогість? Обґрунтуйте свою думку.

2. Для чого, на вашу думку, Карина хоче подружитися з Яриною? Чи можлива між дівчатами справжня дружба? Поміркуйте, як далі розвиватимуться події.

3. Ви коли-небудь стикалися із цькуванням у школі? Як саме? Кому ви про це розповідали? Чому? Можливо, цькували вас? Які були ваші дії? У який момент конфлікт між учнями стає цькуванням?

4. Перейдіть за QR-кодом чи покликанням (с. 137) та прочитайте, як діяти в разі булінгу.

Цькування, або булінг (від англ. bullying — залякування, цькування, задирання) — різновид насильства; довготривале (повторюване) фізичне чи психологічне насильство.

Булери (ті, які цькують інших) у такий спосіб приховують свою неспроможність і слабкість.

За жанром «Метелики в крижаних панцирах» — **психологічна повість**.

Психологічна повість — твір, у якому події розгортаються протягом тривалого часу; діють один чи кілька головних героїв, а особливу увагу автор приділяє почуттям, думкам, переживанням — внутрішньому світу героїв.

5. Визначте композицію прочитаного уривка повісті: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

6. Поясніть, як ви розумієш назву твору, і зіставте своє пояснення з поданою нижче інформацією.

Фото — Funtime

Повість «Метелики в крижаних панцирах» — частина проєкту «Особлива книга для особливих дітей». Назва твору глибоко символічна.

Науковиця Ніна Головченко у вступі до презентації книжки Оксани Радушинської цитує авторку: *«Разом із головною героїнею я знову пережила розчарування, сльози, образу, біль від того, що тебе жаліють. Адже цей жаль не зігріває, а пече.*

Разом із Яриною я змогла ту кригу, яка ще залишилася в мені, здолати, щоби стати метеликом... Якими б не були порушення здоров'я, опускати рук не можна. Потрібно усвідомлювати свою цінність як неповторної особистості, яка має свою місію на Землі.

Від радянського стереотипу, ніби людей з особливими потребами немає, наше суспільство вже відійшло. Однак потрібно пам'ятати — щоб подивитися в очі людині на візку, варто просто дещо опустити погляд. І важливо, щоб це був погляд на рівних».

Метелик — надзвичайно гарна, водночас крихітна й тендітна комаха. Через цю тендітність метелики дуже вразливі, проте природа не дала їм жодного захисту. Головна героїня твору «Метелики в крижаних панцирах» перебуває в панцирі страху перед людським нерозумінням, перешіптуванням за спиною, боязню осуду та неприйняття.

Метелик — символ душі, безсмертя, відродження та здатності до перетворень. Ці перетворення — у душі кожного, адже найважливіше не зовнішність, а духовний світ, людська гідність.

7. Чи відомі вам твори літератури, кіно про людей з особливими потребами? Якщо так, які саме?

Ось деякі твори на цю тему: «Біженці», «Чорнобильська дівчина Калина» Євгена Гуцала; «Квіти біля четвертого» Катерини Міхаліциної; «Арсен» Ірени Роздобудько; «Не такий» Сергія Гридіна; «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського.

8. Хто така Ярина? Чому вона особлива? Який її внутрішній світ?

9. Розкажіть про дружбу Артема та Сашка, Артема та Ярини.

10. Як ви ставитеся до Карини та її подружки? Чи є у вашому оточенні подібні? Чи здатні вони на булінг?

11. Опишіть характер головної героїні.
Сформулюйте її життєву позицію:
- Ярина оптиміст чи песиміст?
- Як дівчина ставиться до труднощів?
- Які емоції викликає в читачів її стійкість?
- Висловте своє ставлення до героїні.

12. Визначте проблематику твору. Допоможуть вам матеріали, подані за покликанням або QR-кодом, що на с. 137. Доведіть, що центральною у повісті є проблема самоствердження в суспільстві особистості з особливими потребами.

13. Сформулюйте тему та ідею твору.

14. **Проєктна робота**. Підготуйтеся до конференції у форматі проєкту *Generation global* на тему «Мова ненависті: як запобігти». Для цього підготуйте виступи про запобігання булінгу.
Допоможуть вам матеріали, подані за покликанням або QR-кодом, що на с. 137.
Якщо є змога, можна долучити до конференції учнів, учителів, батьків за допомогою відеозв'язку.

15. Виконайте завдання на вибір.

А. Напишіть есе на тему «Щоб подивитися в очі людині на візку, варто просто дещо опустити погляд. І важливо, щоб це був погляд на рівних» *(Оксана Радушинська)*.

Б. Напишіть лист одному з адресатів (на вибір):
- а) Ярині;
- б) Карині;
- в) Артемові;
- г) Сашкові;
- ґ) дядькові Павлу.

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

♦ *Анатолій Дімаров* «На коні і під конем»
(дві–три оповіді на вибір учительки / учителя)
♦ *Григір Тютюнник* «Климко» (скорочено)
♦ *Наталка Малетич* «Щоденник ельфа»
(розділ «Усе шкереберть. І в цьому сенс»)

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

♦ *Віктор Близнець* «Женя і Синько»
♦ *Галина Кирпа* «Тринадцятий місяць у році»
♦ *Степан Процюк* «Марійка і Костик»
♦ *Марія Морозенко* «Я закохалася»
♦ *Галина Гузовська-Корицька* «На сьомому небі від щастя»

«Гніздечко під веселковим дощем», 2021 р. Полотно, акрил, лак, глітер. Художниця Марія Голуб

АНАТОЛІЙ ДІМАРОВ (1922 – 2014)

Я все життя
збираю людські долі.
Анатолій Дімаров

Народився Анатолій Дімаров на хуторі Гараськи на Полтавщині. Його батько Андроник Гарасюта був заможним господарем: мав сто гектарів землі, велику пасіку. До нього навіть із сусідніх областей їздили вчитися, як треба хазяйнувати. Доля родини Гарасюти трагічна: його самого розкуркулили більшовики, забравши все майно, позбавивши родини…

Аби врятувати дітей від заслання до Сибіру, мати Анатолія засвідчила в суді, що він — дитина вчителя Дімарова, який загинув. Так хлопчик отримав прізвище *Дімаров*.

Потім була Друга світова війна. Її майбутній письменник зустрів у війську — після закінчення середньої школи в 1940 році його мобілізували. В одному з боїв Анатолій отримав важке поранення, партизанив, а потім його знову мобілізували — на війну забирали всіх чоловіків від 16 до 60 років.

Після війни жив на Волині. Закінчив спершу літературний інститут, а згодом Львівський педагогічний інститут. Працював головним редактором у різних видавництвах.

Літературний хист виявився в Анатолія Дімарова ще в початкових класах: здібний хлопець писав і вірші, і прозу. Митець пригадує: *«Чомусь хотілося писати про щось незвичайне, красиве, не схоже на оту бідність і сірість, з якої ми тоді не вилазили. Тільки уявіть: у п'ятому класі хлопчина почав писати роман, а в шостому — поему… Отак я нежданo-негадано пов'язав своє життя на довгі роки з літературою. Усе, що відтоді написав, — з власного життєвого досвіду»*.

1. Відшукайте в доступних вам джерелах цікаві факти про Анатолія Дімарова. Поділіться ними з однокласницями / однокласниками.
2. Перекажіть біографію від імені письменника.

НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ

(окремі оповіді)

ЧЕРЕЗ МІСТОЧОК

Найдовший міст у світі. Китай. Світлина Getty images

Що, на вашу думку, символізує місточок? Чому?

Як ви розумієте виокремлені курсивом слова? Чому?

Колись я чув казку про чарівний місточок.

Провисав він над безоднею, і по один бік жила людина, а по другий було все, що потрібно їй для життя. Щодня переходила ту прірву людина. І жити б їй вічно, коли б місточок не вужчав з кожним днем.

Стурбована, щоразу набирала людина все більше припасів. Але чим важчою ставала її ноша, тим вужчим — місточок.

Я теж стою над таким урвищем, і по той бік — прожиті мною роки. І доки не щез місточок моєї пам'яті, буду ходити по ньому, хоча б він став такий вузенький, як лезо ножа.

3. Що символізує тоненький місточок? Чому з роками він вужчає?
4. Чи можна вважати міст життєвим досвідом? Чому?

ВЧИТЕЛІ, ВЧИТЕЛІ...

Який ваш улюблений навчальний предмет? Чому?

Чи поділяєте думку головного героя про канікули? Чому?

З перших днів занять найбільше запам'яталися уроки фізики. І то зовсім не тому, що я палав особливою любов'ю до цього предмета. Якщо вже признатись по щирості, то з усіх дисциплін серцю моєму була наймиліша ота, що мала звабливу назву «канікули». Коли б за неї виставляли оцінки, я б завжди був круглим відмінником.

Що ж до інших предметів, то я дивився на них, як на кару господню, наслану нам невідомо за які гріхи. Як на довголітню спокуту, не пройшовши яку, ніколи не виростеш та не станеш дорослим.

Отією неймовірно щасливою істотою, якій не треба ні готувати уроки, ні складати екзамени, ні висиджувати за партою по чотири–п'ять годин щодня.

Чи справді дорослі такі щасливі, як про них думає герой твору? Чому?

Пригадайте пригоди Тома Соєра і Гека Фінна. Чи перегукуються вони з подіями твору Анатолія Дімарова?

Які ще пригодницькі твори про життя дітей ви читали?

Хіба можна порівняти наше життя з життям Тома Соєра та Гека Фінна, яким судилися такі карколомні пригоди.

Якось наприкінці канікул перед шостим класом, прочитавши обидві ті книжки, я вирішив повторити подвиг героїчних хлопців і рушити нашою річкою на плоту в далекі мандри. Куди, не знав іще й сам, але не ближче Чорного моря.

Пліт будували ми з Ваньком, якого я підбив на мандрівку. Для цього ми серед ночі поцупили в дядька Юхима, що жив коло самої річки, нові ворота, і другого дня розлючений дядько ловив кожного хлопця й допитувався, чи не його рук то робота. Ми ж відтягли ворота у лозняк і цілісінький тиждень в'язали до нього паліччя, щоб не пірнути одразу під воду.

За дядьком Юхимом настала черга моєї мами і Ванькового тата хвилюватися: тепер вони допитувались, яка це личина тягне майже щодня то пшоно, то сало, то хліб. Щойно лежала ціла хлібина, а вже половини нема. Потім став зникати посуд, бо треба ж у чомусь готувати їжу, а під кінець і одяг. Ванько навіть захопив батьків кожух, мотивуючи свій вчинок тим, що хоч зараз і літо, але хто його зна, скільки ми будемо плисти, чи не застукає в дорозі зима.

...Відчалили ввечері, коли добре смеркло, щоб нас не помітили та не витягли на берег. Ванько все допитувався: де нас завтра шукатимуть як утоплеників — на плесі, проти села, чи нижче, у кручі...

Зупиніть читання і поміркуйте, як далі можуть розвиватися події. Продовжуйте читати.

Пливли ми не менше двох годин. Було дуже цікаво й трохи моторошно, особливо коли поруч сплескувалась велика рибина. А потім ми потрапили на бистрину, пліт понесло так, що замиготіло в очах, ударило щосили об корч. Пліт став цапа, і ми з Ваньком шубовснули в темний вир. Не потонули тільки тому, що плавали, як качки. Усе наше начиння пішло на дно,

мені пощастило врятувати лише тичку, а Ванько ще довго брьохався у круговерті і все допитувавсь, чи не бачив я кожуха.

Потім ми чалапали, мокрі й нещасні, додому. Я ніс тичку, хоч до ладу не знав, нащо вона мені. Ванько журився за кожухом: що він скаже татові, як влуплять морози...

Але все це було давно, а зараз я з нетерпінням чекаю уроку фізики, бо вже багато начувся про Івана Даниловича, який викладав цей предмет.

Що вражає хлопчика в зовнішності вчителя?

Про що свідчить цей епізод?

Він з'явився у класі, щойно пролунав дзвоник. Легко й пружно пройшов до столу, повернувся до нас, неголосно привітався.

Вдягнений він був надзвичайно акуратно: вишита сорочка із стоячим комірцем, чорний піджак і синє галіфе — без жодної зморшки, жодної складочки, наче Іван Данилович щойно вийшов з-під праса.

Та найбільше вразили мене чоботи. Я ще не бачив таких дзеркально-блискучих чобіт. І хоч би тобі якась порошинка на них! А на вулиці од піску аж курить.

Чи погоджуєтеся ви із зауваженням учителя? Чому? Чи потрібно, на вашу думку, дбати про охайну зачіску, про одяг? Чому?

Намилувавшись чобітьми, переводжу погляд на обличчя учителя. Воно суворе й зосереджене. Сірі очі уважно вивчають клас — парта за партою. Ось вони зупинились на мені.

— Новенький?

Я підвівся, кивнув головою.

— Наступного разу причешіться як слід. Або обстрижіться, якщо не вмієте користуватися гребінцем. Школа — не вулиця.

Сідаю обпалений соромом. Уже шкодую, що куйовдив волосся, коли мама пригладжувала його. Тим часом Іван Данилович наказав:

— Дістаньте підручники.

Всі як один поклали перед собою новенькі книжки.

— Розкрийте на тридцять шостій сторінці. Закресліть третій од верху абзац. Там неточне витлумачення деяких фізичних явищ.

Він назвав нам іще кілька абзаців, і ми з насолодою їх перекреслили...

Урок він почав так:

— Згадайте, як ви цього літа купались. Вилазили, мабуть, на вишку або на кручу і стрибали у воду. Чому ви стрибаєте головою чи ногами донизу, а не боком, животом, спиною?

— Щоб не забитись! — дружно відповідає клас.

— Правильно, щоб не забитись. Ви щоразу намагаєтесь стрибнути так, щоб опір води був найменший. Тобто використовуєте один із законів фізики...

Ти диви! Оце здорово!..

Поступово фізика стає найулюбленішим моїм предметом.

Яка ваша думка про професійність учителя?

Продовжуйте читання й звірте свої міркування з текстом.

Вам подобається такий підхід до уроків? Чому?

Іван Данилович терпіти не міг зубрил. Він ніколи не опитував за підручником, а, викликавши до дошки, давав якусь карколомну задачу, над якою добре треба було поморочитись, щоб розв'язати.

Писав на дошці умову й одразу ж сідав до столу. Ми поспіхом хапалися за ручки, бо кожному з нас потай хотілося впоратися якнайшвидше.

Майже завжди першою була Ніна Рибальченко. В неї не мозок, а якась лічильна машина: не існувало, мабуть, такої задачі, щоб вона не могла розв'язати. Лузала їх, як насіння.

Мені ніколи не щастило вирватись першим. Але й задніх я не пас.

Підсумовуючи наші успіхи наприкінці першого місяця, Іван Данилович разом з Ніною Рибальченко та ще кількома учнями згадав і мене. Він, правда, мого прізвища не назвав, але й так було зрозуміло, коли сказав:

— Іще один із новеньких непогано засвоює матеріал.

І хоч у нашім класі було троє новеньких, однак я був певний, що Іван Данилович мав на увазі мене. А якщо так, то я постараюся і обов'язково відкрию новий закон, про який ще ніхто не чув і не знав. Та не просто закон, а всім законам закон.

Чи можна назвати цей епізод гумористичним? Чому?

А ви колись мріяли або, можливо, мрієте стати видатним / видатною? У якій галузі?

Щоб без нього не можна було й ступити. Щоб Іван Данилович, уже старий, сивий і згорблений, завжди починав свій перший урок у восьмому класі з мого прізвища: «Ось за цією партою і сидів наш славетний учений. Я досі не можу собі простити, що одного разу забув його прізвище: назвав просто “новеньким”. Адже тепер уся фізика базується на його геніальному законові!»

А щоб у майбутньому мою парту легко було розшукати, я вирізав на ній свої ініціали.

Може, я й справді став би фізиком, якби Іван Данилович не пішов з нашої школи.

Новий учитель фізики був не стільки переобтяжений знаннями, скільки роками. Можливо, в нього й були знання, але він тримав їх у суворій таємниці і, відповідаючи на несподівані наші запитання, прикривався, мов щитом, підручником фізики. У нас одразу ж виникла підозра, що він викладав якийсь інший предмет, а за фізику взявся лише тому, що треба ж було кимось замінити Івана Даниловича.

Трохи згодом ми дізналися, що йому перевалило за шістдесят і що він жде не діждеться пенсії. Що єдина пристрасть у нього — це квіти: вдома не сад, а квітник, не кімнати, а оранжереї. Він сам розповідав про це під час уроку, і ми потім частенько зловживали його захопленням. Поцікавимось, бувало, звідкіля з’явились у нас троянди. Або щось запитаємо про тюльпани. І він, ураз забувши фізику, розповідав про рідкісні квіти і отямлювався лише тоді, коли лунав дзвоник. Похапцем заглядав до підручника і вже іншим голосом, буденним і байдужим, казав, щоб ми вивчили такий-то розділ.

Звали його Юрій Сергійович, ми ж охрестили Юсом, бо він мав звичку кожну фразу починати з «ну-с».

— Ну-с, то що ми будемо відповідати сьогодні?

Сидить, слухає, киває головою. Що хоч мели, тільки не збивайся. Замовкнеш, а він ще киває.

— Все, Юрію Сергійовичу.

— Добренько-с... Давайте щоденник.

Ставив оцінки залежно від того, що ти одержав з іншого, попереднього предмета. Якщо «задовільно», то хоч проси, хоч моли, вищої оцінки не доб'єшся нізащо...

Хто з описаних у творі вчителів вам найбільше імпонує? Чому?

Юс пробув у нас до кінця навчального року: «добив»-таки до пенсії і повернувся до своїх улюблених квітів.

Повість «На коні і під конем» складається з окремих завершених епізодів-оповідей, які розвиваються у хронологічній послідовності. Це художня біографія митця на тлі життя його покоління. У них автор порушує проблеми дружби, обов'язку, виховання особистості в школі і в сім'ї, формування громадянина, патріота тощо. Анатолій Дімаров вбачає в збереженні пам'яті про минуле запоруку майбутнього.

Головний герой Толик — із когорти таких шибеників, як Том Соєр Марка Твена. Пригод із головним героєм трапляється безліч. Про це автор пише з властивим йому дотепом і гумором. Навіть про сумні, драматичні події письменникові вдається говорити так, що труднощі видаються подола́ними. Оптимізм і життєлюбство — наскрізні в повісті «На коні і під конем».

5. Дослідіть назву твору. *Бути на коні, бути під конем* — фразеологізми. У фразеологічному словнику прочитайте їхнє лексичне значення. Висловіть міркування, припущення, чому саме таку назву обрав Анатолій Дімаров.

6. Розгляньте ілюстрацію Любові Воронкової «Онук Ванько». Чи можна стверджувати, що вона символізує зв'язок поколінь? Чому? Наскільки зображення суголосне з назвою твору? Думку прокоментуйте.

7. Придумайте свої назви прочитаним оповідям. Що від цього змінюється? Чому?

8. Сформулюйте тему та ідею оповіді «Вчителі, вчителі…»

9. Пригадайте, який твір називають автобіографічним. За потреби зверніться до словника наприкінці підручника. Доведіть, що твір «На коні і під конем» автобіографічний.

10. Автор у творі занурюється в почуття, думки, переживання героїв. Чи можна назвати на основі прочитаних оповідей повість психологічною? Чому?

11. Назвіть проблеми, порушені в прочитаних оповідях. Прокоментуйте їх.

12. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/1wPbFs68 чи QR-кодом і прочитайте ще одну (чи кілька) з поданих там оповідей. За бажання можна прочитати й повний варіант твору Анатолія Дімарова «На коні і під конем».

13. Напишіть автобіографічну оповідь про шкільне життя.

ГРИГІР ТЮТЮННИК (1931 – 1980)

Григір був схожим на Олексу Довбуша з гравюр прикарпатських художників. У його бездонно-глибоких темних очах стояла невимовна туга…
Володимир Савченко

Народився Григір Тютюнник на Полтавщині. Його дитинство припало на роки Другої світової війни. За 48 років життя Григір Тютюнник був і перекладачем, і педагогом, але насамперед він відомий як письменник-шістдесятник.

Пригадайте, кого називають шістдесятниками. Чому саме так? Хто, з відомих вам письменників, теж був / була шістдесятником / шістдесятницею?

Михайла Тютюнника, батька письменника, заарештували як «ворога народу». Із таборів він не повернувся. Через це шестирічного Григора виховувала родина дядька Филимона на Луганщині. Згодом дядько пішов на фронт. Одинадцятирічний Григір, рятуючись від голоду, пішки повернувся додому на Полтавщину.

Після закінчення п'ятого класу хлопець вступив до ремісничого училища, бо там давали учням одяг і 700 грамів хліба на день. Завдяки цьому він з мамою вижив у голодному 1947 році.

1951 року юного Тютюнника призвали до армії, де була можливість займатися самоосвітою.

Після демобілізації Григір працював токарем у залізничному депо на Луганщині. «А далі були щасливі п'ять років навчання в університеті на філологічному факультеті — те, що я й любив», — пригадував письменник.

Григір Тютюнник цікавився кінематографом. Він працював як сценарист на Київській кіностудії імені Олександра Довженка. Там створив літературний сценарій за романом брата — Григорія Тютюнника, також відомого письменника.

1989 року творчість митця була посмертно відзначена Державною премією імені Тараса Шевченка.

КЛИМКО

(скорочено)

РОЗДІЛ І

Худ. Мар'яна Дячинська

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини[1], на грудях щоб зогрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче роз горнув солому напроти очей. Він спав під скиртою.

...Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби за цокотіли від терпкого застояного холоду в усьому тілі.

— Нічого, подумав. — Пробіжуся з гори, зогріюся.

У степу було тихо... Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, бери скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцих штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було сто літ, і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощі, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину.

Климко жив удвох з дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці[2] при самісіньких коліях...

Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка.

[1] *Діжурка* — це тип пальта з грубого сукна, яке трішки розширяється донизу клинами, з відкладним коміром.

[2] *Барак* — це житлове приміщення, призначене для тимчасового користування.

Використовуючи опис діжурки, розкажіть про стиль життя Климка та його дядька.

Пригадайте визначення художньої деталі. За потреби зверніться до словника наприкінці підручника. Чи можна вважати діжурку художньою деталлю? Чому?

— Як тут мій помошничок? Не боявся сам уночі? — питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі лишався червоний тугий пружок, що ніколи не встигав зійти до чергової зміни. — Ось побільшаєш, Климе, і гайда до нас на паровоз, казав дядько. Вивчимо тебе на помічника машиніста і заживемо: разом на роботу, разом з роботи... А так не бачу, коли ти в мене й ростеш.

Умившись, дядько надівав чисту сорочку і сідав до столу.

— А давай лишень свої граматки, подивимося, що там у тебе з науками. Це була найбільша радість Климкова покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав посередньо.

— О! — дивувався дядько, розгинаючись над столом. — А це що? Треба було написати холодно, а в тебе хохолодно...

Климко на те знічено одказував:

— То в мене, дя, після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло.

Дядько, вдоволений, що знайшов помилку, відкладав зошити і брався до юшки.

— Ай добра ж, хвалив, ледь відсьорбнувши з ложки. У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

У скриньці, що пахла так само, як і дядькова діжурка і картуз, і сам дядько, лежали блискучі ключі й ключики. Климко ніколи їх не чіпав, бо то були дядькові ключики од паровоза, а лише роздивлявся на них. Ще був у скриньці молоток, жмутик пухкої білої нитковини, великий кухоль, щоб набирати на станціях окропу і чаювати з грудочкою цукру, та складаний ножик різати хліб. У кухлі Климко й знаходив гостинець: пригірщ пряників-срібноголовців, або гроно прозорих півників на паличках, зв'язаних докупи білою ниткою, або ще щось таке.

Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза. ФД стояв на запасній колії, ще гарячий від недавнього рейсу. З труби ледь-ледь курів дим, тихо сапала пара з патрубків і огортала зморені колеса ФД спочивав, сяючи масними чорними боками й начищеною міддю. Біля нього і взимку було тепло.

Паровоз ФД, світлина з вікіпедії

Назвіть чотири факти, які свідчать, що дядько дуже любив Климка.

— Ти ж там хазяйнуй, Климе. А вночі спи і не бійся, казав дядько. Вночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі.

І коли Климко біг потім назад до барака, дядько всміхався йому вже з паровозної будки і махав рукою отако, самими пальцями.

Климко й не боявся ночей, тому що барак майже ніколи не спав увесь. У ньому жило багато людей, всі вони працювали на станції, ходили на роботу і поверталися з неї хто коли, отож у бараці хтось та не спав. До того ж стояв барак у такому веселому місці, що його з усіх боків осяювали вогні зі станції, з вагоноремонтних майстерень та від шахти, і він плив щоночі в тих вогнях, наче корабель у сріблястому морі.

...Він отак би й виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без вогнів... Од них віяло ліками, димом польових солдатських кухонь, гарячими на сонці уламками літаків і гармат...

Дядько Кирило не повернувся зі зміни.
Він загинув. Дядька поховали.

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину він умів і сам. Давно вже вмів...

Климко витер холодними брудними пальцями очі й сів у своєму солом'яному кублі...

[3]*Карабін* — це вкорочена та полегшена гвинтівка або рушниця зі стволом завдовжки до 56 см.

У степу Климко побачив солдата, озброєного карабіном[3]. Солдат виявився чехом, він прийняв спочатку Климка за партизана.

— Я йду по сіль, отуди, — Климко показав на білі гори. — Мені треба солі, і потрусив собі з пучки на долоню. Солі.

— А-а, соль! Розумем… Хлеб-соль.

Чех повернувся вже без карабіна, тримаючи в руках пакунок з вицвілої плащ-палатки в рудих та зелених плямах, і подав його Климкові.

...Климко розгорнув пакунок. У ньому лежала пачка сухих (вони торохтіли) зеленкуватих галет у прозорому лопотючому папері і кругла чорна коробочка солі може, зо жменю. Климко розірвав папір, дістав одну галету, надкусив і почав швидко жувати. В роті зробилося терпко і холодно...

РОЗДІЛ ІІ

Климко йшов уже восьму добу...

Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш. Дід Бочонок, так звала аптекаря вся дітвора у висілку й на станції цілими днями, навіть у неділю, просиджував у висілковій аптеці коло базару і (це було видно через вікно) розважував на манюніх вагах якісь ліки або стояв за прилавком, упершись у нього великим животом. Він знав усіх, і його теж знали всі. Сивий, вусатий і кругло-товстий, як справжнісінький бочонок, аптекар любив походжати ранками по базару в широких смугастих штанях, у довгій, ледь не до колін, синій косоворотці, підперезаній крученим шовковим поясом з білими китицями. На ногах у нього були величезні жовті черевики. Бочонок ніколи не купував, а лише весело перемовлявся з базаровими і реготав басом з-під білих розпущених вусів...

Дід Бочонок дав Климкові грошей. Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок, так що жити можна. До того ж у школі скоро почнуться заняття.

— Вони вже не почнуться, — зітхнув дід Бочонок. — Німці от-от прийдуть…

Незабаром німецькі літаки розбомбили станцію.

Здалека зі степу Климко побачив димок.

Багаття жевріло неподалік від путівця, на картоплищі поміж прижовклими осиками й кленами... Климко розворушив палицею багаття з нього викотилося дві чорні, як-вугілля, картоплини. Шкірка на них так пригоріла, що аж відстряла од серединок, рожевих та пахучих. Климко швидко зжував їх, забувши навіть, що в нього є сіль. І тоді йому так схотілося їсти, що сльози самі виступили на очах. Він повитрушував з кутиків у кишенях діжурки крихти від сухарів, легенько видмухнув з них остюки та солом'яну потеруху і ще трохи поласував. Останню половину сухаря він із'їв учора зранку і відтоді не мав ані рісочки в роті.

Сухарів хватило б надовше, якби вони були не червиві, якби їх давав йому дід Бочонок, а не його жінка, худа, злюща і скупа Бочончиха.

...Одразу ж за вибалком на пагорбі починалося якесь містечко: чепурні, вистелені бруківкою вулиці, білі будиночки в невеличких пожовклих садках, далі грибок водокачки, клубчасті дими понад нею...

...За містечком знову був степ і степ. Незабаром Климко побачив велике місто у долині, зупинився і роздивлявся його довго, мружачи очі проти сонця.

Що вражає в характері Климка?
Як він зносить труднощі?

А як ви ставитеся до проблем і викликів?

Опишіть, якою ви уявляєте Бочончиху?
Чи здатна таку людину виправити війна? Чому?

РОЗДІЛ ІІІ

Климко знову пригадує життя в бараці після смерті дядька Кирила.

...Дві ночі Климко спав на голому столі й одбивався від пацюків палицею, стукаючи нею по стіні...

Лише на третю ніч Климко заснув спокійно, бо пацюки вже не надокучали йому. Спровадив їх з вагової Зульфат Гарєєв, давній Климків товариш. Він знайшов Климка по димкові з труби, що виходила крізь шибку надвір. Прибіг захеканий, з гарячими рум'янцями на гострих смуглих вилицях, і так зрадів зустрічі, що схопив Климка в оберемок і носив його поперед себе, до хрускоту стискаючи ребра. Зульфат був дужий хлопчик, хоча й нижчий від Климка, вважай, на голову.

— А я бігав-бігав по висілку, видко, — зліплюючи слова, заговорив Зульфат. — Сюди-туди… фух!.. Питаюся: де Климка? Хто бачив Климку? Немає Климки, ніхто не бачив… А ти осьде! Хорошо! У-у-у, хорошо!

Климко на те лише всміхався. Він дуже зрадів Зульфатові і мовчав тому, що завжди був небалакучий у товаристві. Він любив слухати і тихо всміхався, або сумнів, або напружувався весь, уявляючи те, про що розповідав товариш.

— Пацюки в мене тут, — сказав Климко. — Такі здорові, що тупотять…

Зульфат вигнав пацюків із Климкового помешкання.

До вечора похмуре Климкове житло проясніло, нагрілося, а тирса жовто-медово запахла сосною. Щоб відсвяткувати входини, як належить справжнім господарям, хлопці зварили на вечерю картоплі в кожушках до старого солоного сала. То було справжнє свято!..

А через півмісяця на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них із карабінів та автоматів і лементували, як цигани.

Про це розповів Климкові Зульфат, бо італійці приходили й до них. Дід Гарєєв сказав їм:

— У нас є вугілля… Більш нічого в нас немає.

Тоді італійці кинулися грабувати і брали не тільки їжу, а й одяг, де кращий.

Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше: костюми і пальта, сукні й сувійчики матерії, черевики й кіровські годинники на вузеньких ремінцях… І все те не продавалося, а мінялося хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути:

— Солі… Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі…

Хлопці зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди — надивилися вже на змучених голодом людей з якоюсь дитячою жалібною надією в очах, якби там не зчинився ґвалт.

…І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня і в останній день занять. Наталя Миколаївна щоразу

так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди з трояндової сукні зацвітали в неї й на щоках...

— Добрий день, Наталю Миколаївно...

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко з Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

— Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали... — І осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни...

Бородань хотів викупити сукню від учительки, але вона відмовилася.

— А можна, ми подивимося на вашого маленького? — запитав Климко.

— Маленьку... На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. Її звати Оля... Де ти живеш тепер, Климку? — Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. — Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко і Зульфат запросили Наталю Миколаївну з дитиною жити до себе в барак. І школу, і помешкання вчительки італійські солдати пограбували, затоптали й перетворили на казарму.

Климко і Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книги, розкидані по підлозі, етажерку, постіль (подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я). Зостався тільки великий вазон у дерев'яній діжечці розлога, з шовковим листям троянда. Хлопцям стало шкода кидати її саму, і вони вже смерком, щоб ніхто не бачив, обнявши бочонок з обох боків, спотикаючись і сапаючи, стаючи раз по раз перепочити, перенесли до вагової і троянду.

Вже геть споночіло, коли Зульфат приправив колиску...

Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гарєєв, низенький, сухоплечий, у ватяних штанях, вовняних шкарпетках і гостроносих шахтарських чунях. Дідусь приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі, а сам пішов до порога, щоб там сісти... Дідусь зіперся руками й грудьми на ціпок і мовчки дивився,

як Наталя Миколаївна, маленька, з рожевим у сяйві од буржуйки волоссям на плечі, поїть дитину чаєм з пляшечки.

Він посидів ще, покивав головою своїм думкам, потім устав і зімружено подивився в личко немовляти на руках у Наталі Миколаївни.

Дід Гарєєв підказав Зульфату, що дитині потрібно принести молока.

— Знаєш, що я придумав, Зульф, — збуджено сказав Климко. — Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

— Куди?

— У Слов'янськ...

Зульфат міцно вхопив Климка за плечі, притяг до себе і довго держав так. Потім гаряче зашепотів на вухо:

— Хочеш, я тобі італійський кинджал на дорогу дам? Хочеш?

— Поцупив? — здивувався Климко.

— Ні. Виміняв на четверо яєць. Вони за їжу і карабіни проміняли б! Я знаю.

— Не треба кинджала, — сказав Климко. — Так піду. Хто мене займе?..

Він прокинувся дуже рано. Між кучугурами ще тільки-но почало сіріти. Наталя Миколаївна спала, згорнувшись клубочком. Біля неї тулилася Оля. Вона майже цілу ніч поплакувала, а тепер спала міцно...

Климко тихо підсипав у буржуйку вугілля (він і вночі вставав підсипати, як звик те робити, ще живучи в бараці з дядьком Кирилом), узяв чистий зошит, олівець і написав: «Наталю Миколаївно! Я пішов. Зульфат вам усе розкаже. Я скоро вернуся. Клим».

РОЗДІЛ IV

...Йшов і розмірковував, що робити далі: чи податися одразу просто в гори по сіль, а чи зайти в місто на базар і спробувати Бочонкові гроші.

Місто починалося такими ж будиночками в садах, як і в звичайному висілку... Людей траплялося мало.

Почалися будинки довші й вищі, у три, чотири, п'ять поверхів. Вони були сірі й мовчазні, ніби ніхто в них і не жив. Але людей побільшало. І всі вони з тачками, клунками, вузлами сунули в одну вулицю. Біженці, чи місцеві, не розбереш. Климко пішов за ними і скоро побачив базар.

...За сірими, вицвілими на сонці прилавками сиділи і стояли жінки і дідусі й неголосно, сторожко озираючись на всі боки, припрошували до своїх товарів. Тут були старі, побиті шашіллю ікони і в них боги під склом серед барвистих воскових квітів: мідні, поначищувані каблучки і серги; товсті давні книги; червоні намиста з дукачами і знову ікони, старіші й новіші, в оправах і без оправ, але боги на них були схожі один на одного, як брати, і всі дивилися сумними очима не на людей, а поверх них.

Далі йшли прилавки, заставлені мисочками з житом, кукурудзою, просом; біліли склянки з борошном, содою, вологою сіллю (Ось вона! Зрадів Климко); стояли клунки з картоплею, капустою, буряками. І все це добро не продавалося, а мінялося на одежу, гас, мило, сірники...

Видно, й тут гроші не нужні нікому, подумав Климко, відчуваючи страх: нічого він тут не добуде...

Біля крайньої тачки на дерев'яних колесах стояла дівчина, з напуском на очі зап'ята старенькою чорною хустиною. Вона тримала в руках чепурно, квітка до квітки складений букет чорнобривців. На плечах у неї була ще одна хустка велика, у веселих червоних та зелених квітах, а темно-вишневі шовкові китиці ледь не торкалися землі. Щоки у дівчини були перепнуті по-старечому, навкіс, як у хворої на зуби, а маленькі тонкі пальці, що тримали квіти, тремтливо перебирали зелені стебельця.

Худ. Мар'яна Дячинська

— Купіть мою хустку. — Дивіться, яка ловка... — тихим голосом так лагідно і боязко просила дівчина, що Климко зупинився біля неї. — Я й чорнобривців на додачу ще дам...

Климко пом'явся, переступаючи з ноги на ногу, і сказав:

—Чудна ви. Кому ж вони зараз нужні, чорнобривці оті?..

Дівчина одвернулася і стояла мовчки.

— Ото хлопець тобі правду каже, — озвався з-під магазину якийсь дядько. — Ти б поставила отуто коло мене тачку, пішла в ряди й виміняла, чого тобі треба. А то чорнобривці...

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чаїлася добра лагідна усмішка. Перед дядьком

двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки великі, й малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Він покликав Климка:

— А чого ж босий?

— Щоб легше на ноги… — Климко ледь скривив губи, пробуючи усміхнутись. — Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли взувачку на неї? Дрібнувата, правда…

— Візьми приміряй.

Климко привзув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

— Більші бери, щоб онуча влізла, порадив швець. Климко послухав його, взув більші й заходився розв'язувати торбу.

— Не треба, сказав швець… — Він скрутив цигарку, припалив од саморобної, з патрона, запальнички, огортаючись димом.

Швець сказав, що Климко проминув сіль і пройшов кілометрів п'ятдесят зайвих.

— Що ж… треба вертатися, — насилу вимовив хлопець, похлинувся клубком, що стояв йому в горлі, і закашлявся.

— Нічого, не скисай, щось придумаємо.

З-за магазину вихопилося два поліцаї в чорному, з карабінами за плечима і плоскими німецькими багнетами при боці. Вони підійшли до дівчини з хусткою і стали.

…Поліцаї, чоловік, може, сорок, вервечкою, на однаковій відстані один від одного йшли понад обома парканами.

Ловитимуть когось…

І раптом біля прилавків надривно, страшно серед тиші закричала жінка:

— Ай, що ж це ви робите! Пустіть мою дитину! Пусті-іть! Все торжище разом схарапудилося, гойднулось і люди побігли, збиваючи одне одного, вириваючи з-поміж плечей свої клунки, вузли, торби…

— А-а-а!.. — злинуло над базаром, як багатоголосий стогін.

А поміж тими, що товпилися коло тачок, поповзло не знайоме Климкові слово: «Облава!.. Облава!..»

Сіра людська хвиля з розпачливим криком накотилася на паркан. Він прогнувся, затріщав з краю в край і впав. Але на вулиці щільно, майже один проз один, стояли німецькі мотоцикли і грузовики. Пролунало кілька автоматних черг, стріляли вгору, і натовп знову повернув на базарний майдан, розсипаючись у всі боки. Густо синіли поліцайські шинелі. Молоденьких виловлюють, сказав

швець, примружено, гостро дивлячись туди, де вирувало людське стовписько.

Він обернувся до дівчини з хусткою:

— Ти, дочко, йди сідай коло мене. Та хустку оту заховай, бо цвіте на весь базар.

Дівчина, бліда, з величезними карими очима, у яких аж кричала безпорадна мука од страху, зібгала хустку тремтячими пальцями і сховала її під полу жакетика. Вона сіла між Климком та шевцем, затулила обличчя руками і заплакала.

— Цить, — суворо звелів їй швець. — Сиди собі й годі. Як щур у горах тихенько.

…«Та тут самі старі, ми вже дивилися»,— почув Климко і впізнав голос поліцая в кубанці, їх було троє. Вони наближалися, перемацуючи очима кожне обличчя в ряду тачкарів. — «Де ж це та пташка з квіточками? Казав, давай зразу брати, так ні».

А Климко висмикнув з торби надірвану плащ-палатку, розіпнув її в руках так, щоб затулити дівчину…

— Хах! Ось де вона сховалась!

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконному рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його вгору. Дівчина підняла голову і дивилася повнісінькими сліз карими очима.

— Уюю… Вони плачуть!.. Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?

— Не руш дитини, — тихо, але владно сказав швець.

— Ш-шо? — перепитав поліцай, — скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі. — Ш-шо ти промекав?!

— Не руш дитини, кажу, — хрипко вимовив швець.

— Ану встань! — випростався поліцай. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. — Вста-ать, кому сказано!!!

— Немає на що стать, — осміхнувся швець. Він не дивився на поліцая, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцай коротко, прямо вдарив його п’ятірнею в обличчя.

Швець похитнувся назад, але не впав, обіпершись на руки.

Він притулив долоню до розсіченої губи, а поліцай одкинув чоботом ковдру і відступився на крок, скрививши рота. Під шевцем був маленький дерев’яний візок на підшипникових коліщатах. Поруч лежали дві дерев’яні підпихачки дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

…Поліцай покашляв у стулені докупи пальці, потер ними губи… і знову обернувся до дівчини:

Зверніть увагу на те, якою мовою спілкуються поліцаї.

Що свідчить про те, що вони зрадники?

Чи є такі люди зараз, у часи російсько-української війни? Чому, на вашу думку?

— То тебе що просить? — сказав крізь зуби і смикнув на себе.

Дівчина зойкнула (хустка випала з-під поли, розіслалася по землі) і звелася навколішки. Климко випустив плащ-палатку, вчепився дівчині в другу руку і закричав:

— Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!

— Та облиш ти цих старців, Стьопа... — сказав третій поліцай, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки і підійшли ближче. — Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

— От бачиш і минулося, — сказав до дівчини швець, утираючи долонею закривавлені губи.

Дівчина стояла навколішки й оніміло дивилася в хустку, що розіслалася на землі. А Климко міцно тримав її за руку побілілими пальцями, і кашляв, і тремтів од кашлю.

— Чого ж ти плачеш? Минулося і цур йому, радій, що минулося. Далеко тобі ще йти?

— В Сумщину, дядечку... Я на шахтах була в Донбасі. А тут війна... Тепер до мами добиваюся...

...Тоді обернулася до Климка і винувато, соромко подивилася на нього заплаканими очима.

— Спасибі тобі, хлопчику... Я тебе зразу так ізлякалася... Тобі, бува, не по дорозі зо мною, ні?

— Мені назад, — сказав Климко крізь кашель. — У Донбас.

— А то й справді був би моїм братиком... —У нас із мамою нікого більш немає. Жив би в нас...

— Назад мені треба, — сказав Климко.

Повз них тягла тачку якась жінка у довгому синьому плащі і в калошах на босоніж.

Жінка продавала сіль.

— Давайте, скільки є, — сказав швець, — та вибирайте собі взувачку, яка на вас дивиться. — Тоді подумав і додав: — А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому дома вже солі досипали б іще, га?

— Я вам, тітонько, води наношу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! — Климко похапцем розкрутив дротинку на кишені і простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима.

Жінка зажурено подивилася на нього:

— Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з півпуда, а то й більше, скільки донесеш. — І спитала в шевця з надією в очах: — Що ж воно оце далі буде, хазяїне?

— А що буде, — одказав швець. — Ось вернуться наші, пошию вам усім трьом чобітки на рипах, на скрипці заграю чи на баяні… А ви мені пісні хорошої заспіваєте або потанцюєте. Я колись любив потанцювать! — І він посміхнувся. — Отак і буде. А як же інакше?

— Поїхали й ми, тітонько, — сказав до жінки Климко. — Разом веселіше буде, еге ж?

РОЗДІЛ V

Климко прокинувся в тітки Марини після гарячки, не зрозумівши, де він.

Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

— Треба йти.

Він хотів підвестися, але ні спина, ні шия, ні руки не скорилися йому тільки в жар кинуло, і на лобі виступив піт.

— Лежи, лежи, — придержала його тітка Марина. Куди ж ти підеш отакий-о немічний. Підчинишся трохи, тоді й підеш. Лежи, а я тобі молочка сходжу напитаю. Як їсти схочеш, бери, ось я поклала на стільці, їж. Тільки гляди ж не вставай.

…Климко-бо розказав, звідки, чому і як ішов сюди. А надвечір, уже в тітчиній хаті, його раптом почало так трусити, що й слова не міг вимовити. Він ще встиг помитись у ночвах з літеплом, гуркочучи брусочком мила по худих ребрах, перевдягтися у велику чисту чоловічу сорочку, що пахла, як і дядькові Кирилові сорочки, простим чорним милом, і тоді його звалило. Далі він чув тільки, як йому давали пити щось гірке, а зуби цокотіли об вінця залізного кухля…

Климко розплющився. Тітки Марини в хаті не було…

Треба ж роботу якусь зробити тітці, а то тільки набалакав: і те зроблю, і те…

Климко взявся господарювати.

…Незабаром повернулася тітка Марина, весела, рум'янощока, очі сміються. Вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни.

…— Я піду, тьотю, — тихо сказав Климко. — Сьогодні. А то ще один день пропаде…

Тітка Марина поставила глек з молоком на лаву і подивилася на Климка спершу злякано, потім обличчя їй жалібно скривилося, очі набралися слізьми.

— А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? — спитала вона невпевнено. — Назовсім... Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж хворе хлопченя... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула, їсти в мене, хвалити бога, є що, німці до нас тільки врядигоди заскакують, то ще й не обібрали, глуша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни, хай там його, козака, смерть обминає, житимемо втрьох, будеш нам за рідного сина... В школу тебе оддамо... Га? — В очах у неї світилася надія і ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути.

Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

— Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

— Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу. Вона внесла з хатини склянку і налила в неї молока, густого і тепло-пахучого.

Тітка Марина вирішила домовитися, щоб додому на Донбас відправити Климка потягом.

...Тітка Марина подала клунок, заплакала, поцілувала Климка, зросивши слізьми йому щоки, і зашепотіла гаряче:

Худ. Мар'яна Дячинська

— Прощай, синочку... Так хотілося мені тебе зоставити в себе, такий ти мені любий став, як ішли тоді з города, як хворів, серця б тобі увірвала... Приїжджай... Пішки не йди далеко... А приїжджай...

— Я не забуду вас, тьотю, — надломленим голосом сказав Климко. — Я... спасибі вам... я приїду... Чесне слово!

Паровоз тоненько свиснув. Тітка ще раз поцілувала Климка, шепочучи щось сама собі, і поїзд, брякнувши буферами, рушив.

...Поїзд ішов нерівне: то смикався і набирав шаленої швидкості, то гальмував так само різко, як і розганявся, то

зупинявся просто посеред степу і довго стояв, а від переднього вагона біля паровоза було чути німецьке гелгекання. Тоді в кутку, де сиділи жінки, нишкли, а чоловік гасив цигарку. Він курив часто, і в спалахах сірника було видно стареньке зморшкувате лице з кустратими бровами.

Поїзд зупинився. Двері вагона відчинив німець і повиганяв усіх.

Скоро поїзд рушив... Климко здалеку побачив Дебальцеве — йому залишалося пройти кілометрів шістдесят.

РОЗДІЛ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорка, малиново яскріло у кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею.

Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилась, як упав з вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі.

Дома, дома!.. Уже дома.

...Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. «Невже знову італійці?» — подумав Климко.

Вони й тоді, як прийшли, зчинили таку стрілянину по курях, наче у висілку точився бій. Так де ж ті кури зараз, як їх витрощили до одної?

Знову бухнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками і в гімнастерці без реміняки.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному, і один з них припав на коліно і вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

— Туди, дядю, біжіть! — закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. — Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав. А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль…

— Климка-а-а! Кли-и-мка-а! — почув Климко з гарячої пітьми і нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

Художня деталь — дрібниця, яка підкреслює особливо значущий елемент художнього образу.

Художня деталь може бути речовою, портретною, пейзажною, інтер'єрною, психологічною. За допомогою деталі, переданої кількома словами, можна отримати найяскравіше уявлення про персонажа (його зовнішність або психологію), інтер'єр тощо. На відміну від подробиці, яка діє завжди з іншими подробицями, складаючи повну і правдоподібну картину світу, деталь завжди самостійна.

1. Назвіть художні деталі в повісті. Про що вони розповідають?
2. Складіть сюжетний ланцюжок за твором.
3. Уявіть Климка й Зульфата сучасними підлітками. Про що були б їхні дописи в соцмережах? Створіть допис Климка чи Зульфата (на вибір) для соцмереж про один із воєнних днів. Доберіть світлину.
4. Намалюйте ілюстрації до епізоду, який вас найбільше вразив.

5. Упізнайте героя / героїню за цитатою. Правильні відповіді знайдете за покликанням https://cutt.ly/MwPbFTRp або QR-кодом.

1. «...був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка».

2. «...повернувся вже без карабіна, тримаючи в руках пакунок з вицвілої плащ-палатки в рудих та зелених плямах, і подав його Климкові».

3. «Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню».

4. «Сивий, вусатий і кругло-товстий, ...аптекар любив походжати ранками по базару в широких смугастих штанях, у довгій, ледь не до колін, синій косоворотці, підперезаній крученим шовковим поясом з білими китицями. На ногах у нього були величезні жовті черевики».

5. «...був дужий хлопчик, хоча й нижчий від Климка, вважай, на голову».

6. «На плечах у неї була ще одна хустка велика, у веселих червоних та зелених квітах, а темно-вишневі шовкові китиці ледь не торкалися землі».

7. «Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках».

8. «Весела, рум'янощока, очі сміються. В руках вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни».

6. Схарактеризуйте образи, заповнивши таблицю, яку попередньо відтворіть у зошиті.

Образ	*Соціальний стан*	*Риси характеру*	*Чого навчає образ*
Климко			
Дядько Кирило			
Зульфат			
Швець			
Бочонок			
Тітка Марина			
Учителька Наталя Миколаївна			
Солдат-чех			

7. Проаналізуйте композицію повісті. Визначте кульмінацію кожного розділу та всього твору. Чи можна стверджувати, що повість складається з епізодів, кожен із яких має власну кульмінацію? Чому? Думку аргументуйте прикладами.

8. Назвіть проблеми, порушені у повісті. Наведіть приклади.

9. Сформулюйте тему та ідею твору.

10. Об'єднайтеся у шість груп — за кількістю розділів. Напишіть сценарій до свого розділу, розподіліть ролі та зіграйте мінівиставу в класі.

11. Продовжте повість — напишіть розв'язку твору та зачитайте її.

12. Виконайте завдання на вибір.

А. Створіть буктрейлер за повістю Григора Тютюнника «Климко».

Б. Напишіть есе, довівши або спростувавши думку *«У темні часи найкраще видно світлих людей» (Еріх Марія Ремарк, німецький письменник XX ст.)*.

13. За бажання прочитайте твір Григора Тютюнника повністю, перейшовши за покликанням чи кодом (с. 172).

НАТАЛКА МАЛЕТИЧ (народилася 1979 року)

Усі діти — ельфи.
Наталка Малетич

Народилася Наталка Малетич у Львові. Закінчила філологічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. Працювала редакторкою дитячої програми на Львівському радіо, а також в інтернет-виданнях, у відділі дитячої літератури «Видавництва Старого Лева».

А ще Наталка — мама доньки і сина, які надихають до творчості. Обожнює веломандрівки, море, сніг, джаз, зорі, котів і затишні розмови з друзями та власними дітьми.

А що обожнюєте ви? Яке у вас хобі?

На сайтах, де рекламують книжку «Щоденник ельфа» Наталки Малетич, є такий текст:

«Усі діти — ельфи. Принаймні такими вони народжуються. А коли починається їхнє школярське життя, тут уже прозорі крила набувають сили, аби політ вирізнявся висотою, переможністю, підтримкою й звичайним порозумінням з колишніми ельфами — батьками.

Герої оповідань Наталки Малетич навчаються в різних школах, і вподобання в них неоднакові, та все ж вони переважно схожі, коли прагнуть самостійності чи втрапляють у халепу.

І навіть якщо ви не вважаєте себе ельфом, книга все одно про вас».

1. Яких істот називають ельфами? Які риси їм властиві?
2. А ви асоціюєте себе з ельфами? Чому?
3. Пригадайте твори, героями яких були ельфи.

ЩОДЕННИК ЕЛЬФА

Худ. Андрій і Діна Нечаєвські

УСЕ ШКЕРЕБЕРТЬ. І В ЦЬОМУ СЕНС

1

Коли усе летить шкереберть, у цьому насправді є сенс. Навіть якщо відразу ти його не бачиш, не розумієш чи не хочеш прийняти.

Ви погоджуєтеся з такою думкою? Чому?

Улітку я в цьому переконався.

У червні я мав поїхати у літній англомовний табір поблизу Лондона — вже були готові всі документи і сформована група зі школярів нашого міста. Я тішився, бо мій друг Сергій і дівчина з паралельного класу, що подобалась мені, Злата, також мали бути зі мною в таборі.

Однак за день до нашого виїзду мій тато впав з риштування — він реставратор і працював над відновленням розписів у соборі — та дуже серйозно травмувався.

Мама сказала, що тато не зможе сідати і ходити, можливо, й все літо. З лікарні його випишуть не швидше, ніж за місяць.

— Не знаю, Андріане, чи тепер ти зможеш поїхати, дитино. Адже лікування дорожезне, і тепер з півроку доведеться на моїй зарплаті протриматися, — сумно сказала мама, втираючи сльози.

Ми сиділи в кухні і пили чай — мама щойно прийшла з лікарні від тата. Я, звісно, був розчарований. Прощавай, поїздко. І Злата...

— А може, мені в якусь піцерію влаштуватися, підзароблю трохи? — запропонував я, щоб не показати мамі, що мене ця новина просто вбила.

Чи правильним є рішення скасувати поїздку? Чому?

Дорослим чи дитиною є Андріан?

Дорослість — ознака віку чи вчинків? Чому?

[1]*Маркітно* — сумно, невесело, нудно, незадоволено.

— Та що ти, сину! Адже літо — відпочивай. Ще встигнеш напрацюватися після школи. Он тата в лікарні провідуватимеш, коли я на роботі — і вже йому веселіше. Знаєш, табір буде й наступного року — дасть бог, таки потрапиш, — втішала мене мама, покуйовдивши чуба.

Я відсахнувся — невже мамі досі не зрозуміло, що я вже не мале хлоп'ятко? Та відразу ж і пошкодував — адже їй і так важко! Я обійняв маму, і вона плакала в мене на плечі.

2

Наступного дня я провів у мандри Сергія та Злату, які пообіцяли мені писати в чаті. Дивлячись услід автобусу, я думав, що усе летить шкереберть. На душі було так маркітно[1], що я ледь не забув — маю ж провідати тата.

Ех, не люблю лікарень. Та й нема, певно, таких людей, що їх люблять. Чомусь мені видається, що час там застиг, як комаха в бурштині, і що всі хворі лежать там місяцями й ніколи не одужують.

Глибоко вдихнувши, я прочинив двері в палату. У ній було чотири ліжка, та наразі тато був єдиним пацієнтом. Тато був дуже блідий. Однак тато всміхнувся, побачивши мене.

— Як добре, що ти прийшов, Андріане!

— Мама бульйону смачного зварила, — я став розкручувати термос, бо розумів, що питати, як тато почувається, просто немає сенсу.

Мені довелося погодувати тата з ложки — і то вперше в житті я когось годував. Було трохи ніяково — адже звик з дитинства, що батьки — сильні і що це вони допомагають мені...

— Я от видужаю — поїдеш у табір наступного року, не журися, — пообіцяв тато між двома ложками.

— Та я не журюся, головне, щоб ти одужав.

У наступні дні я також навідувався до тата — годував маминими смаколиками й навіть зголив йому бороду! І виносив судно. Тато ніяковів — він ненавидів безсилля, вдома навіть з грипом ніколи більше двох днів не лежав у ліжку. А тут...

Невдовзі в тата з'явилися сусіди — новоприбулі з усілякими переломами. Тепер він мав більше нагоди побалакати, бо раніше слухав зазвичай радіо на плеєрі.

Так минали дні. Удома я трохи бавився фотошопом, скачував і дивився фільми, сидів у фейсбуку і щодня навідувався у басейн — маю абонемент.

Тішили хіба повідомлення від Сергія і Злати, однак невдовзі я перестав відписувати другові, хіба в кількох словах.

Це сталося після одної нашої розмови в чаті... навіть не знаю, чи тепер про це згадувати.

Але тоді мені здалося, що насправді все полетіло шкереберть — адже друг написав, що закохався в Злату. І навіть їй освідчився. І вона теж любить його... «Радий за вас».

А що ще я мав відписати?! Я ж не казав йому, ЯК мені вона подобається... І їй не встиг... Аж тепер я знаю, що й у цьому був сенс.

Як можна охарактеризувати вчинки Андріана?

Чи можна його назвати дорослим? Чому?

Чи ви колись думали про те, наскільки сильні ваші батьки, рідні?
Як їм вдається бути стійкими?

Поміркуйте, чому Андріан утратив бажання спілкуватися з другом.

3

Коли тато повернувся з лікарні, я також доглядав його удома, проте одного дня, після дзвінка бабці, тато сказав:

— Андріане, бабусі теж треба допомогти. Коли сінокіс — я завжди їжджу до неї, ти знаєш. Але цього року...

— Я не вмію косити, тату.

— ***Не кажи: не вмію, а кажи — навчуся***, — пожартував тато. — Ти ж знаєш, не святі горщики ліплять.

Як ви розумієте народні вислови, ужиті батьком?
У яких випадках доречно їх використовувати? Наведіть приклади.

Перспектива поїхати на кілька тижнів у село мене не тішила — я бував там хіба на Різдво і Великдень, а в усіх інших випадках уникав таких поїздок,...

— Бабця там не впорається. Ти дужий, можеш і обертати траву — а то треба робити кілька разів, щоб як слід підсохла, — вивів мене з задуми тато. — А косити сусід допоможе.

...Кажу ж, коли вже шкереберть — то таки все відразу. У табір не поїхав, тато хворий, Злату в мене з-під носа найкращий друг поцупив. А тепер іще село край світу...

4

Насправді село у нас дуже мальовниче — адже в Карпатах не може бути негарно. Щоправда, мобільник там із перебоями працює та й інтернету в бабці нема. Проте усе це видалось мені не надто важливим, коли я вийшов з автобуса і подався ґрунтовою дорогою поміж шелестких ялин, а тоді — через поле з різнотрав'ям — до дерев'яної бабусиної хати. Вона так зраділа! Я навіть не міг пригадати, коли ще бачив її такою втішеною.

— Боже ж, а виріс як! — все примовляла вона, наливаючи мені у смішне горнятко «з носиком» тепле молоко. — Пригадуєш, ти з нього ще маленьким пив — я досі думаю, як так час пролетів — як одна мить!

— Дякую, бабцю. Я тепер не дуже люблю молоко, — скривився, але ковтнув трохи, аби бабусю не образити.

А ви часто спілкуєтеся зі старшими родичами? Чому?

— Нічого, хоч потрохи пий, сили набирайся. У Квасольки — найсолодше у світі молоко...

Ніч була зоряна і духмяна — запах скошеної трави став сильнішим, коли впала роса. *Впали роси на покоси,* думав я, засинаючи, і чомусь не міг пригадати ані слова більше з почутої колись від бабці пісні.

5

— Агов, герою, обгориш на сонці! — задерикувато гукнув хтось у мене за спиною.

Я озирнувся, опершись на граблі, якими обертав сіно.

Засмагла чорнява дівчина, спортивна і стрункa — в панамці, обрізаних джинсових шортах і легкій жовтогарячій сорочці з ледь підкоченими рукавами, насмішкувато зиркала на мене з сусідського поля, войовничо вимахуючи граблями. Схоже, вона була ліпший спец з обертання сіна, ніж я...

— Не згорю, — буркнув я.

Але футболку одягнув. Поглядаючи крадькома на дівчину, я не знав, як із нею заговорити. Не гукатиму ж отак, щоб півсела слухало.

Вона теж більш не озивалася, а згодом подалася до хати.

6

По обіді, насмалившись на сонці і пообертавши все сіно двічі, я вирішив податися до річки...

Річка Стрий тече з гір, звиваючись і змінюючи русло...Над витоком річки височіє гора Явірник, названа так, бо на ній росте багато яворів. Колись у давнину люди ходили через ту гору в Тухлю, Славське і Лавочне ярмаркувати. Якось один чоловік, прикупивши солі, повертався додому й сів відпочити в підніжжі гори. Неподалік пас худобу його небіж та й запитав: «Що несете, стрийку[2]?».

А той візьми й пожартуй: «Золото, синку». Хлопець узяв то за чисту монету і, зазіхнувши на неіснуюче золото, убив стрийка. А коли розв'язав торбу, побачив сіль. Наляканий, він поховав чоловіка. А з могили почало бити джерело. От його й назвали Стриєм. А з роками струмок став справжньою річкою.

Страшнувата така легенда, але річка — гарна...

...Я приліг, хоч і було мулько та пекло в плечі розжарене каміння.

— Знову засмагаєш, Андріане?! — гукнув хтось невдовзі.

Я розплющив очі (задрімав, виявляється) і побачив на протилежному березі... сусідку. Звідки вона знає, як мене звати? Певне, у бабці спитала. Поки я собі розмірковував, дівчина скинула одежу і, сяйнувши засмагою та червоним спортивним купальником, пірнула у воду. Потім випірнула і стала пливти. Невже теж на цей берег? Сміливa...

Плавчиня з неї була не надто вправна чи просто сили бракувало. Я зауважив, що течія, яка раптом видалась мені значно бурхливішою, зносить її все далі. Якоїсь миті голова дівчини зникла під водою. Тоді показалася. Знову зникла. Не схоже, що вона пірнає. Я кинувся у річку і поплив.

— Тримайся! — гукнув, коли побачив, як судомно і перелякано вона б'є руками по воді.

У цьому місці явно було глибше, принаймні, годі було сягнути ногами дна. «Пам'ятайте, той, хто тоне, може схопити вас за руки чи за шию, а цього не можна допускати», — раптом пригадалися мені

Річка Стрий

[2] *Стрий, стрийко* — це дядько; брат батька, дядько по батьку.

У якому вивченому творі події розгорталися в селі Тухля?

А вам відома історія походження назви населеного пункту, у якому ви мешкаєте зараз?

Дослідіть її та поділіться інформацією з друзями, рідними та вчителями.

Чи вмієте ви безпечно поводитися на воді?

Чи відомо вам, як допомогти в разі небезпеки?

Ознайомтеся з правилами безпеки на воді, перейшовши за QR-кодом або покликанням
https://cutt.ly/mwPbHPUC

Чи правильно діяли Андріан і Маринка?

слова тренера з плавання. Тож я підплив до дівчини зі спини і обхопив її однією рукою попід пахву. Вона відкашлювала воду і важко дихала, поки я тягнув її, гребучи другою рукою. Врешті ми на березі попадали на каміння. Дівчина тремтіла і досі кашляла. Я, не маючи чим її зігріти, просто... обійняв.

— Дякую, — тихо мовила. — Судома схопила...

— Нащо було лізти на глибочінь? — буркнув я, відводячи погляд від гарного обличчя.

— Я хотіла перепливти до тебе, ми ж дружили малими, не пам'ятаєш?

— Маринка?!

— Ну, впізнав нарешті, — усміхнулась вона.

Ех, як я міг упізнати у мокрій русалці з блискучим волоссям до талії колишню малявку з смішненькими куцими хвостиками?

7

Літо буває прекрасним. Без інтернету й англомовного табору. Без Сергія і Злати. Без телика, компа і басейну. І хоч удома татові доводиться вчитися ходити заново, він таки одужує. Тато, як і мама, тішиться, що я захотів залишитися в бабці аж до осені. Бабця щаслива, що я п'ю молоко.

А я... Ну, не знаю, як і сказати, бо коли розповідаєш про такі речі, то вони чомусь видаються смішними. І банальними...

Ми з Маринкою ходили нині до лісу по чорниці, або, як кажуть тут, у горах, яфини. Вона збирала в пластикове відерце, а я — в долоню, з якої потім годував Маринку, як пташа.

У нас були сині від яфин руки, лиця, зуби і язики. У нас був яфиновий перший поцілунок, такий, коли *забуваєш ти, що вмієш дихати...*

Я лежу в росянистому духмяному сіні просто неба і шукаю поміж зірками Чумацький Шлях.

Коли до губ лишається півподиху,
Коли до губ твоїх лишається півкроку,
Зіниці твої виткані із подиву,
В очах у тебе синьо і широко... —
лунає в моїх навушниках пісня Чубая.

Це так дивовижно, що все може скластися неймовірно чудово, хоч спершу думаєш, що все летить шкереберть.

Чи ведете / вели ви щоденник?
Якщо так, то як саме?

Ви погоджуєтеся з думкою головного героя, якою завершується твір?

Щоденник — це жанр, що фіксує події, які щойно сталися.

Щоденник може бути *фрагментарним*: його ведуть лише в певний період. Він може бути *постійним* і слугувати нотатником для майбутніх творів.

Щоденник датують, можуть ілюструвати.

4. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 180) і прослухайте пісню гурту «Плач Єремії».

5. Якими, на вашу думку, залишаться стосунки Андріана, Сергія та Злати?

6. Дайте назви розділам. Який розділ можна вважати кульмінаційним?

7. Дослідіть композицію твору, визначивши схематично її елементи.

8. Доведіть, що у творі порушено проблему батьків і дітей, використовуючи приклади-цитати з тексту.

9. Назвіть усі проблеми, які порушила авторка. Наведіть приклади-цитати.

10. Виконайте в зошиті напівтести. Для цього на місці крапок упишіть або завдання, або варіанти відповідей так, щоб утворилися тестові завдання. Обмінявшись ними із сусідом / сусідкою по парті, розв'яжіть їх.

1. … .
А Андріан
Б Сергій
В Марина

2. Епізод порятунку Марини слугує
А …
Б розв'язкою
В експозицією

3. Сергій не поїхав у літній англомовний табір через те, що
А бабусі потрібно було допомогти сушити сіно
Б …
В хотів підзаробити трохи, працюючи в піцерії

11. Виконайте одне із завдань (на вибір):
а) Напишіть лист-подяку рідним, які вас виховують;
б) Напишіть есе «Учинки, а не роки, роблять нас дорослими».

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

- *Андрій Кокотюха* «Гімназист і Чорна Рука» (скорочено)
- *Катерина Штанко* «Дракони, вперед!» (скорочено)

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- *Наталка та Олександр Шевченки* «Як не скарб, то пожежа»
- *Андрій Кокотюха* «Полювання на золотий кубок», «Гімназист і Вогняний змій»

«Квіти життя», 2020 р. Полотно, акрил, лак, глітер. Художниця Марія Голуб

АНДРІЙ КОКОТЮХА (народився 1970 року)

Детектив показує, що перемагати хитрого ворога може лише той, хто вміє давати собі раду й готовий відповідати за слова та вчинки.

Андрій Кокотюха

Народився 7 листопада 1970 року в Ніжині на Чернігівщині. Перший художній твір написав у 7 років. Це була пригодницька казка про збройну боротьбу лісових звірів із піратами. До 12 років Андрій читав і писав лише казки. Мріяв стати бібліотекарем.

Закінчив факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка.

Афіша фільму «Чорний ворон», сценарист Андрій Кокотюха

Перш ніж присвятити себе літературній роботі, Андрій Кокотюха працював збиральником меблів, різноробом та муляром на будівництві, пакувальником літератури у видавництві…

Обов'язкове правило письменника — читати 100 сторінок на день.

Андрій Кокотюха написав дуже багато книжок — і для дорослих, і для дітей. За його сценаріями знімають різні фільми — пригодницькі й детективні, історичні та документальні. Андрій — автор сценарію до історичного роману Василя Шкляра «Чорний ворон».

Про шкільні детективи письменника читачі кажуть: «Написано так, що хочеться знати, які ж події стануться через сторінку».

Андрій Кокотюха — перший письменник, який представив Україну на Фестивалі детективної літератури у Франції.

Детектив — літератури; твори про загадкові злочини та їх розкриття.

Основою детективу є *інтрига*. Це щось загадкове, приховане, напружене, навколо якого розгортаються дії твору.

Результати роботи, активна письменницька діяльність висвітлюється на авторському сайті Андрія Кокотюхи.

ГІМНАЗИСТ І ЧОРНА РУКА

(скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Тут київський гімназист іде назустріч небажаній пригоді

Чорний слід від долоні з розчепіреними пальцями відбився на весь аркуш.

А вільне місце згори займав зроблений друкованими літерами напис, без розділових знаків:

ЗАВТРА 5 ГОДИНА
СПАЛЕНИЙ ДІМ НА ПОДОЛІ ТИ ЗНАЄШ
ПРИНОСИШ 1 ТИСЯЧУ АБО БУДЕ БІДА
ЗАЛИШ У ВЕЛИКІЙ КІМНАТІ МОВЧИ

— Не вийде мовчати, — сказав собі Юрко Туряниця, учень восьмого класу Першої зразкової київської гімназії.

Таку загадкову записку отримували й інші учні, але реагували на неї по-різному. Адже наслідки в кожного свої.

Як би ви пояснили правила закладу освіти, у якому навчався Юрко Туряниця?

Чи відомі вам правила закладу, у якому здобуваєте освіту ви?

Чи варто дотримувати правил? Чому ви так вважаєте? Відповідь обґрунтуйте.

Ох, і було Моховому вдома!

Ясно, хитрун брав суму, потрібну ніби на репетитора. Сам же йшов у комп'ютерний клуб…

Нема першого попередження, останнього теж. Воно завжди єдине: порушив правила Першої зразкової — вибачення не приймається, терміну випробування не дають. Кру-гом! Кроком руш у звичайну школу…

Юрко опинився в дивній ситуації. Його тато, інженер Туряниця, працював у міжнародній компанії, вільно володів трьома мовами — англійською, французькою та польською, — тож їхня родина вважалася заможною. Проте тут підтримували всі давні українські традиції. Тому інженер Туряниця був категорично проти, аби сина возити машиною, ось і долав Юрко шлях до гімназії пішки.

Ось і тепер, отримавши погрозу від лиховісної Чорної Руки, гімназист Туряниця міг, нікому не звітуючи, піти в призначений час у призначене місце. Вирішить неприємну справу — й по всьому.

Хоч зараз Юркові було за себе трошки соромно. Навіть не трошки — дуже. Йшов у бік Подолу і увесь час думав, навіть тихенько бурчав собі під ніс:

— Теж мені — герой. У снах так б'ється, опирається, хоча б щось робить. Різні там ігри, спортивний табір пройшов. А тут злякався. Сказали принести гроші невідомо кому й не знати, за що. Ще й цілу тисячу. І ти нічого не робиш. Береш свої заощадження, киваєш, як баран, і слухняно несеш. Йдеш, як ягня на бійню. Хто ти після цього, Турянице…

…Кликати на допомогу можна й треба, коли знаєш: тобі особисто це не вилізе боком. Юрко ж навіть не уявляв, що на нього має Чорна Рука. Чим притисне в разі відмови нести викуп. А так почнеться розбірка, щось неприємне спливе, тоді — прощавай, Перша зразкова.

А разом з нею — батьківські надії.

Юрко вирушив назустріч пригоді.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ ЗНАЙДЕ ЩОСЬ СТРАШНЕ

На Подолі всякий заблукає, але не Юрко. Він тут народився, це потім вони переїхали на вулицю Петлюри, в самісінький центр Києва. Але Поділ лишався рідним…

1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/gwPbLPN3 чи відскануйте QR-код.
Помандруйте Подолом разом із героєм твору.

…Старанно підготував загадковий незнайомець місце зустрічі.

Мусив же знати, де є покинута забудова, порожня, моторошна, місцями ще чорна від кіптяви — горіла влітку. Густий чорний дим, як показали по телевізору, піднявся в якийсь момент вище за церковну баню. Потім тато прочитав у газеті: волоцюги серед білого дня побилися, одного так гепнули по голові — помер на місці. Щоб замести сліди, волоцюги не придумували нічого ліпшого, як запалити будинок. Мама ще повела плечима, скривилася: не говорив би, мовляв, Іване, при дитині про вбивства. На що батько відрізав:

— Та ну, Раїсо. Наші діти поруч з нами живуть. Не сліпі, не глухі, не відріжеш їх від світу у двадцять першому столітті, — й нагадав, помовчавши: — Воює країна. Про смерть діти в школах чують мало не щодня. Вшановують пам'ять. Хай розрізняють смерті гідні й безглузді.

Нічого. Подумаєш, волоцюги-безхатьки. Зовсім недавно Києвом бігали натуральні вбивці, озброєні пістолетами, кастетами, битами й молотками.

Поясніть, який, на вашу думку, ризик виправданий і є подвигом, а який — безглуздий.

Тоді батьки порушили правила: спершу проводжали його до гімназії й забирали назад, а потім узагалі на деякий час заборонили виходити далі двору. В центрі міста рвалися справжні бомби, навіть серед білого дня, горіли машини, батькову теж спалили вночі, бо прикрасив її синьо-жовтим прапорцем. Нічого, зароблю і куплю нову. Ми все одно переможемо. Так сказав тоді тато, а мама тільки зітхнула: двадцять перше століття нервове.

Зазначений у записці будинок стояв майже в самому кінці вулиці...

— Агов! Я тут! — гукнув на повну силу легенів, проганяючи липкий страх, який все одно підступно перехоплював подих і сковував рухи, роблячи їх незграбними. — Я прийшов! Хто тут?

У відповідь — спершу тиша. Потім — рух назустріч, хтось біг зсередини, голосно сопучи. І чи то галюцинація слухова, чи справді невідома істота наближалася з тихим гарчанням...

...Поки думав-прикидав, з порожньої кімнати до закіптюженого передпокою вибіг, точніше — викотився сірий песик. Не схожий на бродячого, морда пласка, кумедна й щаслива, бо людину побачив. Бульдоги нічийними не бувають.

— Здоров, — промовив Юрко, намагаючись погладити створіння.

Та бульдожка зиркнув жалісно, зовсім не так дивляться породисті бійцівські пси. Гімназист не читав по собачих очах — без того здогадався, що цей несподіваний новий знайомий хоче їсти. Треться об штани, ластиться, випрошує.

— Зараз, — сказав Юрко, вчасно згадавши про бублик у кишені куртки, один із трьох, взятих уранці з дому...

...Пес почекає, з ним він потім розбереться. Спершу — важливіші справи.

Пройшовши в кімнату, хлопець побачив мертву людину і калюжі крові.

Юрко ніколи ще не бачив перед собою мерців, та ще й так близько, ще й у такому лячному місці. Він позадкував. Замахав руками в повітрі, наче крилами вітряка.

І враз почув за спиною кроки.

Хтось-таки перекрив шлях до відступу. Попереду — мрець, позаду — хтось, кого гімназист ще не бачив, але вже чув суворе:

— Ти що тут робиш, га?

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ТУТ ЮРКО ЗНАЙОМИТЬСЯ З ДЕТЕКТИВОМ ШПИГОМ

Здалося, довго думав, повертатися лицем до небезпеки чи ні, — насправді пролетіло кілька секунд, не більше...

...Ставши лицем до загрози, він найперше уздрів пістолет, затиснутий у міцній правиці. Розгледів не лише дуло, а й чорні волосини на грубих пальцях, що стискали зброю. Та наступної миті рука посунула вниз, дуло опустилося, і Юрко перевів погляд на того, хто стояв перед ним.

Побачив за три кроки від себе, у проймі дверей, що колись розділяли дві кімнати, низенького, зовсім не страшного чоловіка. Справжній тобі дядько, опецькуватий, кирпатий, з невеличким кумедним черевцем, кругленькими рожевими повнявими щоками та густими чорними вусами...

— Твоя собака? — густим, ледь хрипкуватим голосом поцікавився дядечко.

— Це хлопчик, — відповів Юрко, в глибині душі відчуваючи — говорить зараз не те.

— Кобель, — поправив незнайомець, ховаючи тим часом пістолет у кишеню старого, але колись дорогого замшевого пальта. — А навпаки, то буде сучка.

— Знаю. Тому він чоловічого роду. Отже, правильно казати: твій собака.

Коротун гмикнув, поправив на круглій голові чорний котелок, так само ідеально круглий.

— Ти ба, грамотій. Перша зразкова гімназія, ота знаменита, на Печерську, так чи ні?

— Ага. А ви як знаєте?

Незнайомець усміхнувся у вуса, гойднув підборіддям:

— Якщо ти не вкрав свою сумку, то на ній — герб. Схрещені лаврові листки, між ними дві літери, «К» і «Г». Що означає — київська гімназія. Номер посередині, в тебе там «одиниця». Я читав, засновники Першої зразкової вирішили відродити давні гімназійні традиції. От і взяли собі емблему однієї з найкращих київських гімназій, які були до того, як прийшли більшовики і все зіпсували. Історією цікавишся?

— Вивчаємо.

Говорили спокійно, ніби й не було мертвого тіла в порожній кімнаті. Юрко навіть почав трохи заспокоюватися. Але

незнайомець сам швидко зрозумів — не туди розмова пішла. Знову насупив брови, повторив:

— То що ти тут робиш? Який чорт тебе сюди заніс, ще й з собакою?

— Собака не мій, — поквапився пояснити Юрко. — Він уже був, коли я прийшов. Голодний. Я бублика йому дав, — бовкнув для чогось...

Незнайомець сказав, що такий собака не міг заблукати — хтось його привів навмисно.

...Юрко промовчав. З висновками коротуна погоджувався цілковито. А револьвер у кишені та манера міркування підказували єдино правильний висновок.

— Ви з поліції? Детектив?

— Був колись, — відрубав чоловік. — Але, вважай, детектив. Шпиг.

— Хто?

Коротун торкнувся пучками товстих пальців вузеньких крисів капелюха.

— Шпиг, Назар Захарович. Капітан міліції у відставці.

— Тепер поліція.

— То тепер. А я звільнився, коли ще була міліція... Допекло. Тепер — маю честь, власник приватної пошукової контори, і заодно — її єдиний працівник...

— Туряниця Юрій, учень восьмого класу Першої зразкової гімназії, — трошки подумав і додав: — Іванович...

— Чорти тебе сюди принесли, Івановичу, — буркнув Шпиг, відсторонив гімназиста і нарешті підійшов ближче до мертвого тіла... Що в недогорілому будинку, робить учень восьмого класу? І — ходімо звідси, бо біля мерця стовбичити дітям не годиться.

Колишній міліціонер стиснув правицею Юркове плече, розвернув і легенько виштовхав. Перейшовши до іншої кімнати, гімназист відчув полегшення, навіть видихнув. Бульдог, який дріботів за новим другом наче прив'язаний, нічого не відчув — все просив їсти.

Глянувши на нього, Шпиг видобув з кишені пальта загорнутий у целофан шматок хліба з ковбасою, кинув псові. Той почав з апетитом обідати, а Шпиг натомість перевів на Юрка очікувальний погляд.

— Досить крутити. Чого тебе сюди занесло?

— Чорна Рука, — просто відповів гімназист.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ РОЗПОВІДАЄ ПРО КАПОСТІ Й ПОГРОЗИ ЧОРНОЇ РУКИ

Розділ четвертий ви зможете прочитати, перейшовши за покликанням або QR-кодом (с. 185).

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ УСЕ ЧУЄ, НІЧОГО НЕ БАЧИТЬ, І РОЗУМІЄ — ВСІ ОДИН ОДНОМУ БРЕШУТЬ

Юрко підслуховує розмову між Шпигом і Арсенієм Гнатовичем Медвідьком, полковником, і Стрельцовим. Вони з приватної охоронної фірми. Останній допитує Назарія Захаровича, що той робить із собакою біля трупа Якова Зозуленка. На що Шпиг придумує історію з викраденою брошкою у вигляді метелика відомої актриси Галини Добрянської.

Юрко тим часом утікає через вікно.

Виявилося, що бульдог відгукується на кличку Джентельмен.
Батьки дозволили Юркові залишити в себе пса.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ТУТ РОДИНА ГІМНАЗИСТА ДІЗНАЄТЬСЯ, ЯК ЗВАТИ ЇЇ НОВОГО НЕСПОДІВАНОГО ЧЛЕНА

Розділ шостий ви зможете прочитати, перейшовши за покликанням або QR-кодом (с. 185).

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ТУТ ДІЗНАЄМОСЯ, ЧИЙ БУЛЬДОГ, АЛЕ ВІД ТОГО НІКОМУ НЕ СТАНЕ ЛЕГШЕ

Недовго тішився Юрко — все скінчилося для нього навіть швидше, ніж сподівався...

Хоча сама ситуація Юркові не подобалася, навіть напружувала. Проте неприємні думки випарувалися, щойно Юрко переступив поріг гімназії. Його закрутив уже звичний вир навчання, і

новий жовтневий день пролетів непомітно й без пригод. Чорна Рука про себе жодним чином не нагадав, і Юрко після уроків відразу подався додому.

І все ж мусило щось трапитись. Не може бути так, аби життя постійно складалося добре.

Тато цього дня працював удома, і коли Юрко повернувся, він покликав сина до себе й мовчки простяг роздруковане на принтері оголошення. Знайшов у Інтернеті, в соціальних мережах. Його поширили багато разів, і воно відразу кидалося в очі. Не могло не кинутись: поряд із закликом знайти зниклого пса і повернути його за винагороду, автор помістив фото, з якого дивився зниклий бульдог. Шукали саме англійського бульдога, що відгукується на кличку Джентльмен.

Пофантазуйте! Напишіть, яке оголошення прочитав батько.

Тато міг би нічого не казати — оголошення відповідало на всі запитання. Юрко забув, коли востаннє плакав. Але тут ледь стримував сльози. Ще й Джентльмен, не розуміючи, що сталося, тицяв пласким писком у ногу, вимагаючи прогулянки — мама, як і обіцяла, принесла нашийник та ретязь. Батько все зрозумів, поклав газету на комод оголошенням донизу, поплескав по аркушу долонею:

— Нікуди хазяїн від нас не дінеться. Не знаю, скільки він терпів, але до неділі з його улюбленцем нічого не станеться.

— До неділі? — перепитав Юрко.

— Сьогодні п'ятниця. Вільним я буду лише в неділю, підемо разом. Їхній будинок — на Липках, і я не дивуюся. Абихто англійського бульдога собі не дозволить. Не здивуюся, якщо там живе якась дуже важлива персона, державна. Але поки Джентльмен у нас — ідіть гуляти.

Зітхнув Юрко — що тут поробиш. Уявив себе на місці хазяїна. Шукає пса, докладає всіх зусиль, а хтось знайшов собаку і вирішив не повертати. Справді, скільки прокльонів можна отримати на свою голову. Юрко був трохи забобонний, тож вирішив не гнівити долю, не брати чужого…

Вирішено: бульдога повернути.

— Ясно, — сказав Юрко, понуро дивлячись на собаку. — Впізнав свій будинок. Назад йому хочеться, домом запахло, — і

розуміючи, що каже зараз не те, все одно вичавив із себе повне образи слово: — Зрадник ти, ось так.

...Щойно двері відчинилися, бульдог дав волю почуттям. Він повів носом, відчув знайомий запах, радісно гавкнув і шаснув усередину. А там уже була дівчинка десь одного з ним віку, як устиг помітити Юрко. Він навіть десь її бачив, тільки не міг пригадати, де й коли. Розчесане гладенько світле волосся було перехоплене рожевою стрічкою і сягало плечей. Не дивлячись ні на кого, крім собаки, дівчина, розкривши обійми, кинулася до нього.

— Дженка! Мій Джентльменчик! Ти повернувся! — заверещала вона радісно.

До дверей підійшов високий чоловік і запитав:

— То ви, значить, знайшли втікача? — мовив лисий, і в голосі його не чулося радості. — З ким маю честь?

— Туряниця, Іван Станіславович, — відрекомендувався тато, простягши заготовану наперед візитівку.

— Раєвський, Аркадій Львович, — лисий простяг інженерові руку, але Юрко відзначив: не потиснув, як належить чоловікам, а лиш на коротку мить потримав у своїй, пустив, узяв візитку, заховав у кишеню, навіть не глянувши, і озирнувся до дівчинки: — Лізо, йди до себе. Собака може бути з тобою. Марто Ернестівно, простежте, будь ласка, щоб нам не заважали.

Дівчинка, уникаючи прямого погляду лисого, поквапилася залишити передпокій. Джентльмен задріботів за нею. Суха дама гордо розвернулася й так само забралася, лишивши Раєвського та його гостей самих. Аж тепер господар звернув увагу на присутність Юрка.

— Де ти вчишся?

Питання було несподіваним — яке лисому діло?

Проте Туряниця-молодший чемно відповів:

— Перша зразкова, — і тут же додав: — Восьмий клас. «Б».

— А з Лізою ти хіба не знайомий?.. Ну, звісно, ні! — Раєвський картинно постукав себе зігнутим пальцем по лобі. — Ми ж переселилися туди щойно цього року. Ліза вчиться в «А» класі. І у вас, напевно, різне коло друзів та коло інтересів...

...А інженер Туряниця пройшов до кімнати. За ним ступив Раєвський.

Двері зачинилися.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ ЧУЄ, ЯК БРЕШЕ ЙОГО ТАТО

Якийсь час Юрко тупцяв на місці.

Не дуже довго, бо щось підказувало зсередини: там, за дверима, просто зараз вирішується доля Джентльмена. Не сподобався хлопцеві господар дому, та це ще нічого не означає. Не подобалися йому також і деякі вчителі в гімназії, і багато хто з тих, з ким учився під одним дахом...

Юрко підслуховує розмову дорослих.

— ...не давав цього оголошення, — говорив Раєвський тим часом. — Моя вихованка вчинила так без мого дозволу, за що буде покарана. Їй узагалі заборонено користуватися соціальними мережами. Там ховається багато збоченців, пишуть різну дурню, і це взагалі забирає час. Інтернет — даність, але в нашому домі для Лізи він лише для навчання.

— Сподіваюся, ви покараєте її не суворо, — вставив тато, і його голос звучав спокійно та рівно. — Не маю права влізати у ваші особисті родинні справи. Хоч, виховуючи своїх дітей, покарань не практикую.

— Під карою кожен розуміє, що хоче, — гостро сказав Раєвський. — Відповідати за скоєну провину люди мають вчитися змалку. І в моєму розумінні обмеження в деяких правах чи привілеях вдарить винного досить сильно. Інакше відповідальності не навчиш.

З розмови Раєвського й Туряниці було зрозуміло,
що Ліза — падчерка.
Раєвський проти Джентельмена.
Він навіть запропонував гроші батькові Юрка,
щоб той забрав собаку.

— Їй належить лиш те, що куплене за мої гроші для її потреб. Сукенки, білизна, взуття! Ви хіба не зрозуміли, пане інженере? Тут, у цьому домі, все вирішую я! Дивно, що маю пояснювати такі елементарні речі освіченій з виду людині! Ось, нате!

Судячи з усього, Раєвський простягав татові обіцяні гроші.

Юрко закусив губу.

Цього разу тиша тривала не так довго.

— Заберіть, — мовив інженер Туряниця, і Юрко впізнав цей голос: так батько говорить, коли його розриває від гніву, та він не

має права давати волю почуттям, стримуючись із усієї сили. — Заберіть, пане Раєвський.

— Чому? Це — гроші, шановний. — Матимете час — гляньте в мою візитівку. Побачите: я працюю на фірмі, де платять пристойно. Тим паче, що гроші мені не потрібні, ваша пропозиція збігається з моїм бажанням.

— Тобто?

Тепер Юрко пожвавився: татові вдалося збити пихатого чиновника з пантелику.

— Я дуже люблю собак. Мав намір подарувати своєму Юрієві чотирилапого друга. Та бачите, все складається. Наші бажання збігаються, пане раднику міністра.

Щоки гімназиста палали.

Ніколи не міг уявити рідного батька таким завзятим, запеклим і переконливим брехуном. Це ж треба — собак він любить!

Та не соромно було гімназистові через те. Щоки пашіли від гордості за тата. А тато тим часом підсумував:

— Ви хочете позбутися бульдога. Я хочу мати собаку. Ви зараз позбавили мене зайвих клопотів. Хоча дружина моя буде проти собаки.

Знову неправда! Юрко аж закрив долонею рота, щоб не зойкнути. Нічого, він збереже цю таємницю. Не розбовкає мамі, як тато її щойно оббрехав для користі справи.

— Мене думка моєї дружини в подібних питаннях ніколи не цікавить, — відрізав Раєвський. — І, як я розумію, ви прагнете бути чесним і не брати грошей за задоволення.

Відповіді гімназист не почув.

Рішення прийняте: собака житиме в домі Туряниць. Ліза матиме можливість вигулювати собаку разом із Юрком. Це покарання за те, що вона дала оголошення про зниклого собаку в соцмережах. Користуватися інтернетом їй було заборонено.

2. Чи можна стверджувати про пригодницький характер твору? Чому?

3. Із чого розпочалися всі пригоди у творі? Чи можна вважати цей момент зав'язкою? Відповідь обґрунтуйте.

4. Хто головний герой твору? Чому ви так вважаєте?

5. За яких обставин Юрко Туряниця знайомиться із Шпигом?

6. Схарактеризуйте сім'ю Туряниць і сім'ю Раєвських. У якій родині ви б хотіли виховуватися? Чому?

7. Як татова брехня стала радістю Юрка? Якими рисами наділено батька Юрка Туряниці в розмові з Аркадієм Раєвським?

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ НУДИТЬСЯ НОВИМ ЖИТТЯМ, ТОМУ РАДІЄ НАВІТЬ ДРІБНІЙ ПРИГОДІ

Дослідіть походження фразеологізму «соломонове рішення».

Згадайте, де ви вже про нього чули.
Чи вдало дібрано вислів до ситуації, яка склалася із собакою? Чому?

Чим ви займаєтесь у вільний від уроків час?

Кілька наступних днів Юрко в усій повноті відчув на власній шкурі наслідки батькового рішення, котре той назвав соломоновим. Гімназист уже знав, що «соломонове» означає виважене і часом дотепне вирішення складної ситуації. Як приказка про ситих вовків та цілих овець. Тільки ж все одно не доп'яв остаточно, чим доведеться жертвувати...

Бо чим займався молодший Туряниця, коли не робив уроків? Варіантів мав щонайменше два.

Домовившись зі своїми гімназійними приятелями, котрі жили поруч, міг вибратися в парк Шевченка, де все, скільки Юрко себе пам'ятав, старші чоловіки грали в шахи. Там у гімназистів був свій столик, де вони влаштували невеличкий шаховий клуб...

Була інша розвага: змагатися в баскетбол із «тридцятками». Так називалися сусіди і вічні супротивники зі школи номер тридцять... Традиція тривала восьмий рік і закріпилася намертво. Юрко входив до баскетбольної команди своєї гімназії. Восьмикласники з «тридцятки» саме запропонували серію товариських матчів, команди вже зіграли «два-два», готувався вирішальний двобій. Збиралися зійтися в понеділок, Юрко ще раніше попередив батьків, та раптом тато поцікавився:

— Ти ж не капітан команди, так? Є ким тебе замінити?

— Незамінних нема. Сам постійно кажеш.

— Не мої слова, але золоті, — погодився тато. — Доведеться тобі поки що від усього цього відмовитися. Думаю, хлопці зрозуміють. Не зрозуміють — поясниш.

— А що я маю пояснити?

— Тепер ти не належиш собі, — розвів руками інженер Туряниця. — Більше відповідальності, сину. З собакою сталося, як сталося. Ми все зробили правильно. Проте за Джентльмена відтепер і назавжди відповідаєш ти, Юрію.

— Так я ж не проти. Тільки що саме робити треба?

— Все! — відрізав тато.

Мама пояснила детальніше:

— Гуляти — це головне. Годувати, мити за ним, прибирати. Не дивись, що англієць. Собака — він на те й собака, щоб не завжди поводитися в квартирах по-джентльменськи. За собою бульдоги не прибирають. І не можуть отак самі втекти на гульки, коли заманеться. Отже, тепер твій вільний час належить Джентельменові...

Любов до тварин вимагає жертв. Такий висновок зробив для себе Юрко.

Єдина втіха — за всіма новими клопотами віддалилася історія в покинутому домі на Подолі. Та й Чорна Рука про себе не нагадувала. Хоч гроші зберіг.

Спершу Юрко терпів, зціпивши зуби. А потім, лише за якихось три дні, звик. Увесь цей час він, дивуючись власній дисциплінованості, відразу після занять біг додому. Не хотів лишати бульдога без уваги.

А тоді Левко Голіцин попросив затриматися після уроків, бо мав до однокласника важливу, як сам сказав, справу.

Взагалі-то він називав себе Левом. І нащадком дворянського роду.

Його батьки так нарекли. Записали «Левом». Але ровесники вперто кликали його Левком, на український копил, що хлопчину спершу неабияк дратувало. Але згодом сприймав «Левка» як гімназійне прізвисько.

...Був Лев Голіцин слабосильний, блідий, намагався обходити бійки та інші небезпеки стороною. Але цінність Левка була не в маханні кулаками.

Нащадок дворян займався дрібного торгівлею.

Справді, суща Швейцарія — країна бізнесу та банків.

Дідівський годинник, який Лев домовився продати Юркові, був не єдиним його товаром. Ніхто з тих, хто вчився з Голіциним, не міг розгадати цієї загадки: звідки йому вдається роздобути потрібні, а часом — недосяжні для гімназистів речі. Наприклад, театральний бінокль, ніби й старовинний, але майже новий. Чи справжній морський кортик, не підробка китайська. Гімназисти часто купували в нього все це, тим паче, що правив недорого за речі, які мали солідний вигляд поряд із сучасними комп'ютерами...

Цього разу Левко збирався продати Глібові Стороженку з їхнього класу важкого китайського бовдура. Так називалася порцелянова статуетка, яка зображала старого китайця в квітчастому халаті із зібраним у кіску волоссям на маківці. Він дивився, хитро примруживши око, одну руку впирав у бік, другу тримав перед собою, виставивши піднятого вгору пальця. Кисть цієї руки була єдиним рухомим елементом забавки. Торкнеш — і палець хитається, ніби мудрий китайський мандарин каже, дивлячись на тебе: «Ай-яй-яй!», чи, навпаки, схвалює власника: «Ох, як добре, тебе не обдуриш!»

Стороженко давно хотів мати таку забавку. Цікавився східною боротьбою, побачив таку в клубі, на столі вчителя — сенсея — і загорівся. А надто, коли дізнався, що це старовинна річ, яка тримає в собі всю мудрість, потрібну для науки.

Стороженко хотів бути мудрим. А Голіцин ніби імпульс отримав, не інакше. Гліб ледь устиг подумати, а Лев уже тут як тут із фотографією бовдура на своєму мобільнику.

Зустрітися домовилися в комп'ютерному класі після уроків.

Перша зразкова справді могла пишатися цим класом: спонсори обладнали його за останнім словом техніки, завезли сюди все найновіше, постійно щось міняли й модернізовували.

Їхнім класом могли користуватися учні інших шкіл, якщо треба було провести якусь велику спільну роботу. Саме зараз тут готували скайп-конференцію: мали спілкуватися одночасно польські та німецькі старшокласники, планували спільну міжнародну учнівську конференцію, представляли свої розробки освітніх програм. Кращі поїдуть у Європу на місяць, то ж Перша зразкова ставилася до таких речей дуже відповідально.

Стороженко зовні трохи нагадував щура, був скупим.
Голіцин боявся, що хлопець йому не заплатить. Через те
й вирішив прийти на оборудку з компанією — так надійніше.
Юрко ж не претендував на винагороду.
Пішов із цікавості, за компанію.
Це ж не займе багато часу.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ТУТ КИТАЙСЬКИЙ БОВДУР ЗІРВЕ МІЖНАРОДНУ ЗУСТРІЧ

Стороженко купує в Голіцина статуетку, але виявляє брак і вимагає повернення грошей. Усі розлючені. Їх намагається заспокоїти Юрко. Проте Голіцин вириває порцеляновий виріб і кидає його в Стороженка. Той пригинається — і китайський бовдур летить прямісінько в монітор. За таке — виключення з гімназії.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

ТУТ НА ГІМНАЗИСТІВ ЧЕКАЄ НЕЛЕГКЕ ВИПРОБУВАННЯ

Гімназисти вирішують утекти з місця злочину і нікому про те, що сталося, не розповідати.

Чув раніше Юрко вислів про дамоклів меч, який зависає над головою. І аж тепер зрозумів, як воно — постійно відчувати небезпеку. Навіть підняв голову і глянув на стелю — так, начебто гострий меч і справді висів угорі...

Проскочивши квартал і завернувши до метро, Юрко трохи стишив біг, віддихався, потім зупинився. Побачив хрести — тут поряд недавно звели храм.

Ліва рука сама здерла кашкета. Правою хлопець перехрестився на церковні бані раз, потім — другий, третій, самими губами шепочучи «Отче наш» — єдину молитву, яку знав напам'ять. Загадав собі за звичкою: прокаже тричі, не запнувшись, — усе скінчиться добре. Так і стояв, і проказував подумки, аж доки все вийшло. Не зважав на перехожих, що кидали здивовані погляди на побожного підлітка. Потому зітхнув полегшено, рушив додому, ще встиг купити кісток та м'ясних обрізків для Джентльмена.

Дослідіть походження вислову «дамоклів меч». Хто такий Дамокл?

Чи відповідає фразеологізм описаній ситуації? Чому ви так вважаєте?

До кого, на вашу думку, у складних ситуаціях важливо звертатися за порадою та по допомогу?

День завершився спокійно, і Юрко, засинаючи під звичне вже похропування бульдога, вирішив: перебільшили вони небезпеку, накрутили себе. Обійдеться.

Але зранку, переступивши поріг гімназії, зрозумів: дзуськи. Нічого не обійшлося, все лише починається, й невідомо, яким буде фінал.

Всіх, крім молодших, чергові відразу попросили йти в актовий зал. Керував процесом особисто директор, огрядний учитель англійської Марко Іванович Андронакі, виходець із одеських греків, через куцу борідку охрещений Цапом. А в залі вже метушилися вчителі, і найбільше — пані Блоховська. Вигляд її не віщував нічого доброго...

Подібного за увесь час навчання Юрко жодного разу не бачив. І жодних сумнівів у причині цього ранкового зібрання не мав. Але те, що відбувалося, також давало й певну надію. Якби Стороженко не витримав і пожалівся, то Голіцина і всіх, хто був присутній під час нищення дорогого майна, одразу завели б у директорський кабінет, або з самого ранку повідомили б їхнім батькам.

Отже, вирішив Юрко, нічого поки не сталося. Дивно, що Стороженко досі нікого не виказав. Отже, заслуговує, попри все, на кращу думку, ніж про нього мали в класі дотепер. Треба, мабуть, замиритися з Глібом, коли все це вляжеться.

Швидше б уляглося. Тим часом зібралися вже всі. Блоховська нервово покрикувала на гімназистів. Вийшов і директор, наглухо застебнувши піджак. Став перед усіма, заклавши руки за спину. І почав:

— Товариство! Учора в нашій гімназії сталася прикра подія. Зірвано дуже важливий міжнародний захід, який мав підтвердити імідж Першої зразкової як найкращого навчального закладу Києва. Незалежно від того, як усе закінчиться, вона тривалий час лежатиме чорного плямою на нашій репутації. Дехто вже знає, що трапилось, — Андронакі обвів важким поглядом гімназистів, ні на кому його не зупиняючи. — Підніміть руки, хто знає.

Хитрий хід. Юрко оцінив: варто йому, Мартиненку чи Голіцину подати знак, відразу стане ясно, хто з учнів може бути свідком чи навіть учасником подій. Грубувато, проте за певних обставин може спрацювати.

Юрко стис кулаки і напружився, щоб не зиркнути у бік товаришів. Адже директор цілком здатен пильнувати поведінку підопічних. За щось підозріле зачепиться оком — і крапка.

Та ніхто не виказав себе ані словом, ні жестом, ані подихом.

Андронакі тим часом повів далі:

— Гаразд, я поясню. Було розбито великий монітор у комп'ютерному класі. Він коштовний сам по собі. Але

повторюся: найприкріше, що зірвано конференцію за участі наших друзів з Європи. Ми її перенесемо, хоч тепер доведеться додатково узгоджувати час і наново готуватися. Зараз я говорю не лише від свого імені, а й висловлюю думку всього колективу педагогів. Тих, хто зважився на ганебний вчинок, буде виключено. Їхні батьки заплатять за нове обладнання. Також покарають усіх старшокласників: допуск до комп'ютерів заборонено до кінця року. Але є й інше рішення. — Андронакі зволожив язиком губи. — Зараз ви підете по своїх класах. Уроки почнуться за розкладом. Однак до кінця навчання з класів ніхто не вийде. Виняток — звісно, вбиральня. Ті, хто йтиме туди, матиме шанс зайти до мене чи до свого класного керівника і назвати ім'я чи імена порушників, або самому зізнатися. Того, хто наважиться на цей вчинок, ніхто з вас не знатиме. Це теж наше рішення, і воно полегшить щире зізнання. Покарають лише винних.

Теж хитро, подумав Юрко. Мало кому припече. Доведеться підозрювати зрадника в кожному, кому захочеться вийти з класу до туалету. А в підсумку всі почнуть підозрювати всіх.

Прокоментуйте рішення директора. Ви з ним погоджуєтеся? Чому?

— Якщо ж до кінця навчального дня нам не допоможе ніхто з вас, ми будемо змушені тримати вас у класі доти, доки не дізнаємось імені порушника. Ваших батьків буде попереджено. Подібні дізнання і взагалі, такі дії, передбачені статутом Першої зразкової. Всі ви знаєте: ми практикуємо старі традиції. Вони не завжди добрі. Але — так у нас заведено.

Отак, подумав Юрко, непросто буде, ох, непросто.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

ТУТ ДОПОМОГА ПРИХОДИТЬ ЗВІДТИ, ЗВІДКИ ЇЇ НЕ ЧЕКАЛИ

Важко було в той день у гімназії. Підозрювали всіх.

А потім їх знову запросили до актової зали.

Цього разу директор виглядав уже не так войовничо. Він наче постарішав на очах, тримався якось приречено. Гімназисти, які ставилися до нього непогано, таким ще його не бачили, хоч всяке за останні роки траплялося.

— Я прошу вас подумати востаннє, — заговорив директор без передмов, тихо й твердо. — Бо це вже переходить усякі межі.

Ніколи не думав, що доведеться займатися такими принизливими для всіх нас справами. Колектив, ми всі, ваші вчителі, наче перетворилися на якусь детективну агенцію. Добре, що в нас небагато класів. Та все одно не вдалося встановити, хто вчора лишився після уроків і міг зайти в комп'ютерний клас. Ми теж не змогли дізнатися, хто й для чого приніс до школи порцелянову фігурку. З неї нема практичної користі, а ви всі — люди сучасні і практичні. Тож я вирішив припинити розслідування. Але ви мусите зрозуміти, що так я цього всього не залишу.

У відповідь — тиша. Провів рукою по обличчю, витираючи щось невидиме простому оку.

І раптом заявив таке, від чого в Юрка перехопило подих. Він не чекав подібного зізнання. Та й ніхто не чекав.

— Знаєте, а я пишаюся вами. Всіма й кожним. Протягом дня жоден із вас не намагався потай переконати вчителів у своїй невинуватості. Ніхто не спробував утекти. Не знайшлося того, хто показав би на товариша, щоб усе це припинити. Ми провели не найкращий день. Маємо клопіт і мусимо рятувати репутацію перед закордонними товаришами. Проте ви врятували Першу Зразкову від внутрішньої ганьби. Серед вас є порушники. Впевнений — те, що сталося, вчинено незумисне. Так, того, хто це зробив, виключать без права повернення. Даруйте, але наші правила ви знаєте і всі з ними згодні. Ми називаємо вас дітьми, проте ви достатньо дорослі, щоб не розуміти наслідків. Проте серед вас нема зрадників. У наш час це дуже важливо, — Андронакі перевів подих. — Ви вільні. Розходитеся. Хай сьогоднішній урок більше ні для кого не повториться.

Як ви сприйняли таке рішення директора?

Чи можна вважати це рішення мудрим? Чому?

Він вийшов, не зачинивши за собою дверей. Але учні не відразу рвонули на волю. Навпаки, гімназисти якийсь час сиділи тихо, мовби їх не відпустили. А коли почали ворушитися й поволі збиратися, дивилися один на одного вже не так, як раніше. Спіймавши кілька поглядів, Юрко прочитав у кожному повагу. Й відповів тим самим – зрадників у класі не було. Навіть перед Стороженком доведеться вибачатися, бо погано подумав.

Виходили один за одним, хтось — поволі, хтось жвавіше. Юркові закортіло все ж підійти до Гліба, бодай на вухо сказати щось підбадьорливе Та враз помітив: щось відбувається — Голіцин робить дивні втаємничені знаки. Стороженко ось щойно товкся

поруч із Левом, і раптом обходить Юрка, не дивлячись у його бік. Однак Голіцин дедалі активніше махав, підкликаючи, і Туряниця таки наблизився.

— Що таке?

— Пронесло.

— Без тебе знаю, — відповів Юрко, вирішивши не пояснювати товаришеві, на що вчора загадав, молячись перед собором.

— Щур міг накотити, — вичавив Лев.

— Не накотив.

— Але міг. Злякався.

— Кого?

Замість відповіді Голіцин простяг Юркові складений удвоє аркуш.

— Він знайшов це у себе в зошиті. Питав, чиї фокуси. Пообіцяв наступного разу не мовчати. Але цього разу хай так. Все одно злякався.

— Та кого?!

Запитуючи, Юрко тим часом розгортав папірець.

І відразу все зрозумів.

Точніше — зовсім перестав будь-що розуміти, окрім причини, чому Стороженко виявив не властиву йому солідарність. Бо прочитав:

СКАЖЕШ, ХТО НАСПРАВДІ РОЗБИВ МОНІТОР
ДО РАНКУ НЕ ДОЖИВЕШ

Підпису не було. Відбиток унизу.

Чорна Рука.

— Бачив таке раніше? — запитав Голіцин.

— Ну так… Чув, — Юрко вирішив не посвячувати нащадка дворян у свої приватні справи. — Стороженко точно сам тобі це віддав?

— Можеш у нього спитати, — пирхнув Левко, беручи записку й ховаючи її в кишеню. — Я так само чув про погрози Чорної Руки. А бач, виходить, за нас вона.

— Він, — машинально поправив Юрко.

— Чому — він? — Голіцин глянув підозріло. — Щось-таки знаєш?

— Підкласти цю записку й підкидати інші може лише той, хто поруч. У нашому класі чи десь тут, у гімназії. Дівчата взагалі сьогодні трималися окремо, кучкувалися. Переймалися більше за нас.

Левко подумав, ствердно кивнув.

— Отож, — Юрко з виглядом того, хто все на світі знає, тицьнув пальцем у стелю. — Ким би він не був, ти правий: без втручання Чорної Руки сьогодні Стороженко міг не витримати. Йому вилетіти з Першої зразкової не можна, бо це для його батьків справа ого якого престижу. Бог його розбере, що він за один.

— Хто — Щур?

— Та забудь про нього вже! Я про Чорну Руку! Тих лякає, тих рятує, — Юрко зітхнув, аж тепер відчувши, як вимотав його цей довгий день, один із найважчих на його пам'яті. — Слухай, давай по хатах.

Голіцин плеснув товариша на прощання по плечу, але, зробивши кілька кроків, розвернувся і спитав:

— Слухай, ти годинника в мене купувати не передумав?

— Побачимо. Подумаю до кінця тижня, — пообіцяв він, і Лев аж тепер, нарешті, пішов.

Потупцявши ще трохи, подався до виходу і Юрко, покинувши гімназію одним з останніх.

...Міркуючи так, він проминув Володимирський собор і Ботанічний сад. Згадав, як хрестився вчора, просячи порятунку й підтримки. Хай там як, але отримав. Посунувши далі, Юрко знову занурився в думки і не помітив, як дійшов до свого двору.

Їхні вікна світилися.

А перед ним маячив двірник Григорович в оранжевому жилеті, старій бейсболці і з мітлою. Чого це він так пізно вибрався, зазвичай по обіді двірницька братія вже не працює, зранку все робить.

Може, аварія яка, воду перекривають чи ще там що...

Юрко привітався, бо завжди вітався з двірником.

— Де тебе оце чорти носять! — почулося у відповідь.

І лише тепер гімназист звернув увагу: двірник був нижчий, ніж завжди, і трохи грубший.

— З четвертої тебе тут пильную. Ти ж десь у такий час свого бульдога вигулюєш. Кость Григорович усе мені розповів, — промовив відставний міліціонер Назар Шпиг.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ
ТУТ ШПИГ ЗГАДУЄ ПОДВИГ СТОЛІТНЬОЇ ДАВНИНИ І ПОЯСНЮЄ, ЧОМУ ТРЕБА ТЕРМІНОВО ШУКАТИ ЧОРНУ РУКУ

Шпиг, колишній опер карного розшуку, розкриває секрет про двірників і запрошує завтра на зустріч у ботсаду.

...Вирішив: усе ж Назар Шпиг — справжній детектив. Такий, як Шерлок Холмс. Навіть кращий, бо свій, київський, український. Всіма навичками володіє. Тож нема чому дивуватися.

...Наступний день промайнув так, ніби напередодні нічого не було. Під вечір, як домовлялися, Юрко з Джентльменом уже прогулювалися біля огорожі Ботанічного саду. Відставний поліцейський не запізнився, простяг гімназистові руку, наче дорослому, і кивнув перед собою...

Які риси характеру мають бути притаманні детективові?

Чи може бути детектив забудькуватим, неуважним? Чому?

— То розповідайте вже нарешті! — забракло терпцю Юркові.

— Дещо ти вже знаєш, — почав Шпиг, випускаючи сизий дим у жовтневі сутінки. — Злодій Ділка Зозуля підбив приятельку Ілону допомогти йому обікрасти стару акторку Галину Добрянську.

— Так, пам'ятаю. В неї вкрали цінну брошку. Вона в Зозулиного вбивці.

— Дурня, — відрізав детектив. — Дурня й брехня.

Юрко труснув головою.

— Що — брехня?

— Жодних брошок ніхто не крав. Я брехав, ті двоє чудово це знали. Але підігравали. Про брошку заявила сама обікрадена. Її в неї ніколи не було. Тобто колись була. Не в неї — у її матері. Вона ще дівчинкою у зайнятому німцями Києві обміняла її на продукти й ліки, рятуючись від голоду. Справжня втрата Добрянської значно цінніша за якусь цяцьку. Я б тебе не втягував у сумнівні справи, якби вчора вранці не заарештували Олеся Добрянського.

— Родич?

— Правнук.

Детектив сіпнув краєчок вуса, ніби підбадьорюючи себе до чогось, на що ніяк не може зважитись, тоді зітхнув:

— Добре. Ти мусиш почути все. Інакше діла в нас не вийде. Той Стрельцов, якого ти чув, але не бачив, сам звелів Зозулі обікрасти стару акторку, — сказав — і тут же виправився. — Вломилися в її помешкання за наказом Стрельцова. Він звелів прокрутити таку комбінацію, щоб замовника не знайшли, і щоб слід у разі чого

обірвався на Зозулі, звичайному собі київському злодійчукові. Його цікавили не коштовності. Добрянська зберігала щоденник свого старшого брата, Олеся. На його честь називали всіх хлопчиків у родині.

— А чим він був знаменитий?

— Чув про бій під Крутами, про подвиг наших юнаків у бою з московитами?

— Так, ми це вивчали, — кивнув Юрко. — Київські гімназисти і студенти дали перший бій московським більшовикам.

Кажучи це, Юрко зупинився. Пес теж завмер, присів, ніби розуміючи важливість моменту. Відставний міліціонер поплескав Юрка по плечу.

Мурал у Харкові, присвячений героям Крут

Що вам відомо про бій під Крутами?

Розпитайте про цю подію вчителя історії або ознайомтеся з матеріалами за QR-кодом чи покликанням (с. 185).

Як ви вважаєте, якими рисами були наділені київські гімназисти та студенти, які пішли в бій з московськими агресорами.

Розгляньте світлину, на якій зображено героїв Крут. Чи відповідає зображення отриманій інформації?

Чому так важливо не забувати історію?

Чи потрібно називати міста, села, вулиці, станції метро тощо іменами героїв і героїнь?

Аргументуйте свою думку.

— Ну, бачу, правильно вас виховують. Тільки, Івановичу, ти мені зараз наче урок відповідаєш. Ти це знаєш, але чи розумієш?

— Розумію! — образився той. — Ще й як розумію!

— Тоді далі піде легше. Ти ж, мабуть, знаєш, що під Крутами з тисячами ворогів билися кілька сотень молодих хлопців, та не всі вони були гімназисти й студенти. Там стояла військова молодіжна залога. Тому оборону вдалося тримати кілька годин, до ранніх січневих сутінків. І втрати московитів виявилися серйознішими, ніж вони сподівалися. І справді, як ти й кажеш, там було чимало гімназистів. Вояки майже твого віку, може, трошки старші. Їх рвалося у бій набагато більше, але батьки ловили деяких утікачів на вокзалі в останній момент. Однак проворніші таки проникли у вагони. Серед тих підлітків був

і Олесь Добрянський, тоді — учень Другої київської гімназії.

— Він загинув?

— Не під Крутами. Інакше як би він залишив після себе унікальний щоденник? Пані Галина розповіла: брат описує, як усе почалося, пише про свої почуття і відчуття. Скаржиться на старших, які не давали йому прорватися на самий перед. Називає всі прізвища, які знав і про які потім дізнався. Словом, безцінні свідчення очевидця й учасника того легендарного бою. Загинув Олесь через двадцять років, у радянському концтаборі. Добрянська усе життя переховувала його записи, навіть нині не всякому готова показати. Її можна зрозуміти. Та ось тепер щоденник знадобився саме як доказ участі гімназиста Добрянського у бою під Крутами. Тепер же в Києві вулиці з комуністичними назвами перейменовують на українські, чув?

— Аякже!

— Олесь, правнук пані Галини, теж пішов воювати за Україну, як і той, на чию честь він був названий. Вже другий рік на Донбасі, був поранений, лежав у госпіталі. Це він подав ідею назвати вулицю іменем юного гімназиста. Але ти ж знаєш, який шалений цьому опір від колишніх комуняк. Про подвиг Добрянського майже невідомо, противники почали вимагати доказів. Тут і про щоденник згадали, придався. Ось чому його викрали.

— Стрельцов працює на ворогів?

— Він і сам добрячий ворог, хоч і маскується. Пані Галина не хотіла здіймати великий скандал, бо правнук переконав: так вона точно втратить родинну реліквію. Правий він, не правий — немає тепер значення. Вийшли вони на мене, щоб я приватно усе це розкрутив. Гроші давали, але я насварив — відчепилися. Ось тоді почалося найгірше.

— Вбили Зозулю?

— І це теж, людська смерть завжди трагедія. Тим більше — нагла. Та найгірше, Івановичу, коли звинувачують невинну людину. Та ще й воїна. Такого, як Добрянський. Українського героя, нащадка героя.

— То Олеся підозрюють в убивстві Зозулі? — нарешті доп'яв Юрко.

— Поліції відомо: правнук шукав крадія, — Шпиг загнув пальця. — З моєю допомогою він дізнався, хто це. Загнув другого. — При Зозулі щоденника не знайшли, — третій палець. — Чому не відразу віддав здобич Стрельцову, — загнув четвертий. —

Нарешті, — детектив покрутив п'ятим, великим пальцем, — Мені передали вісточку з тюрми від Олеся. Його випустять, якщо віддасть реліквію і дозволить її знищити.

— Але ж у нього її нема!

— Тоді родина героя-гімназиста має відмовитися від перейменування на його честь, — розвів руками відставний міліціонер. — Олеся заручником тримають.

У Юрка Туряниці голова йшла обертом.

Незвично було гімназистові чути подібне. Виявляється, не лише на Донбасі йде битва, глибокий тил теж воює, і не завжди перемагає...

— Вибачте, а ви... ви точно-точно знаєте, що Олесь не вбивав Зозулю?

— Мої знання нікому не потрібні. Слухати їх ніхто не буде. Але є одна особа, ладна це довести.

— Як саме?

— Назвати того, хто справді вбив Яшку Зозулю. Напевне та особа і щоденник у себе тримає. Для чого — поки не ясно, розберуся. Допомогти може одна людина, яка бачила вбивцю. Чи, принаймні, була на місці, коли злочин скоїли.

— Та хто це, чорт забирай!

Юрко, сам того не бажаючи, перейняв Шпагову манеру встромляти всюди «чорта».

— Чорна Рука, — пояснив відставний міліціонер, витягаючи з коробки нову цигарку.

— Хто?!

— А ось ти й мусиш мені з'ясувати, хто себе так називає. Чорна Рука чекав на тебе, Івановичу. Місце призначив сам. Але раніше туди прийшов Зозуля зі своїм супутником. Утекти Чорна Рука не міг. Ти ж і сам трохи побув у його шкурі згодом, бачив — нема куди тікати, тільки себе викажеш. Тому Чорна Рука — свідок злочину. Він єдиний, хто може довести невинуватість Олеся Добрянського. Тобі треба ту Чорну Руку якнайшвидше знайти.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ ДІЛИТЬСЯ ПІДОЗРАМИ З БУЛЬДОГОМ

Прочитати розділ чотирнадцятий ви зможете, перейшовши за покликанням або за QR-кодом (с. 185).

РОЗДІЛ П’ЯТНАДЦЯТИЙ
ТУТ ЗОВСІМ НЕВЧАСНО З’ЯВЛЯЄТЬСЯ Б’ЮТИФУЛ БОЙ

Тим часом настала неділя. Дали слово — треба тримати, а домовленості — виконувати.

Неділя — день, коли Юрко вигулював собаку разом із Лізою. Спочатку розмова не в’язалася, але згодом Ліза розповіла, що Раєвський — її вітчим. А тато загинув на Донбасі два роки тому. Він був лікарем, волонтером.

...Юрко, перевари вши почуте, вже зовсім іншими очима дивився на Лізу. Не ображався навіть, що пса свого шукала. Звісно, був один друг, і того Раєвський викинув. І то — підло, тихо, підступно. Викручується тепер, а міг же сказати: так, Лізо, це я звелів твого бульдога забрати подалі.

— А оця мегера? — він обережно тицьнув пальцем у бік бонни.

— Його родичка. Хвалилася, що ніколи не була заміжня, бо від чоловіків лише зло і хамство. Раєвський вирішив, що вона поганого не навчить.

Марта Ернестівна, ніби відчуваючи, що говорять про неї, зиркнула в їхній бік. Награвшись із таксою, Джентльмен подріботів до дівчини, тицьнувся пласким писком у її черевик.

До Юрка й Лізи несподівано підходить Голіцин. Лев ніколи не був другом Юрка Туряниці. Та й зараз він підійшов, щоб похизуватися перед дівчиною. Бонна, почувши, що незнайомець із дворянського роду, сказала, що саме з такими хлопчиками треба дружити Лізі. Голіцин запрошує Лізу на розпродаж на Покровський ярмарок, де можна купити все за пів ціни. Дівчина відмовляє.

— Ви, мабуть, не чули, Марто Ернестівно, — сказала дівчинка, дивлячись просто на Юрка. — Але мене туди вже запросив ось цей молодий чоловік, Юрій Туряниця. Тільки не на розпродаж барахла. Нині Покрова — день війська, буде концерт, співатимуть наші воїни.

— Так, запросив, — вирвалося в Юрка машинально.

Зараз на Лева дивилося дві пари очей. Ні, три — Джентльмен теж повернув у його бік голову, і дивився не кліпаючи.

Кого називають церберами?

У міфах про якого давньогрецького героя змальовано цей образ?

Чому Лізину бонну автор назвав «церберкою»?

Обличчя Голіцина з розпашілого, червоного, враз стало багряним. Потім до цього кольору домішався сіруватий.

— Нічого, — вичавив він із себе. — Тоді якось іншим разом.

А Ліза повернулася до бонни, проказала, ніби й нічого не сталося:

— Пів години вже минуло. Вам же не можна довго бути на свіжому повітрі. — І вже потім підкреслено ввічливо звернулася до Юрка: — Дуже дякую за цікаву прогулянку. До наступної зустрічі.

Вона нахилилася, аби попрощатися з собакою.

На спадкового дворянина Лева Голіцина вже ніхто не звертав уваги...

Надягаючи на бульдога повідок, Юрко повторив уголос почуте від бонни: «Beautiful Boy».

Лізина церберка назвала Голіцина чудовим хлопцем.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ СТАВИТЬ ПАСТКУ І СІДАЄ В ЗАСІДКУ

Зволікати з пошуком того, хто нарік себе Чорною Рукою, Юрко не збирався.

Він розумів: кожен наступний день за ґратами стає для Олеся Добрянського ще небезпечнішим. Гімназист багато читав і чув про те, як мафія організовує вбивства невинних людей у камерах, аби потім списати на них усі гріхи і змусити поліцію припинити розшук злочинців. А враховуючи, що українському воїнові оголошено особисту війну, зганьбити добре ім'я нащадка одного з наймолодших героїв Крут для таких, як Стрельцов — вершина бажань і кінцева мета.

У голові Юрка визріває план.
Треба заманити запискою від Чорної Руки
самого Стороженка.

— Варіант перший. Щуряка вирішить, що його викрито, і почнеться шантаж. Допускати цього не можна, бо забагато вже товаришів постраждало. Зберуться разом, натовчуть пику. Тому Стороженко прибіжить на вказане місце, аби побачити, хто вивів його на чисту воду, і спробує домовитись. Може таке бути?

Джентльмен висолопив язика, облизнувся.

— Добре, другий варіант. Про Чорну Руку вже йде поганий поголос. Та все ж його бояться, і підстави для страхів є. Тому наш щурисько може подумати: хтось і собі захотів побути Чорною Рукою. Бо чорт розбере, у кого вистачило нахабства перейняти його методи. Але в такому разі Стороженко тим більше прибіжить на місце зустрічі, аби глянути, хто ж такий нахабний, відбирає його злочинний хліб. Як тобі?

Бульдог зручно вмостився на пузі і витяг перед собою коротенькі лапки.

— А третього варіанту тут не дано.

З цими словами гімназист махнув рукою собаці, бажаючи в такий спосіб доброї ночі, повернувся на бік і за кілька хвилин уже спав із почуттям виконаного обов'язку. Записку від імені Чорної Руки написав зранку, точно скопіювавши почерк із тієї, яку мав у себе. Вимагав принести триста гривень. Інакше Андронакі дізнається, що це саме Стороженко розгатив монітор. Така провокація має спрацювати неодмінно.

Призначив і місце: роздягальня біля спортзалу.

Спочатку Юрко підсунув записку підозрюваному. Той бентежно поводиться на уроках. Потім Туряниця заховався за шафою. Та спочатку до роздягалки зайшов Мартишок, Стьопа Шпала, як виявилося в туалет вийшов, а потім — Голіцин. Його Юрко не сподівався побачити. Лев байдужий до спорту.

...На відміну від цибатого Мартинюка, цей не здивувався, угледівши Туряницю. Лиш зупинився, ніби чекав зустрічі, поцікавився:

— Ти чого не там?

— Ногу підвернув, — ляпнув Юрко.

— Погано, — мовив Лев байдуже. — Слухай, може, прогуляєшся? Думав, що всі в залі, і призначив тут зустріч.

— Комерція? Ніяк не награєшся?

— Вгадав. Тільки для мене це не гра. В роздягалці, — він вишкірився, — нема дорогих моніторів. Псувати нічого. А ти що тут загубив?

— Наші стратегію розробляють проти «тридцяток», — знайшовся Юрко. — Сьогодні не граю, потім буду. Мушу все знати.

— Так на полі треба бути!

— Чорт, ну в сортир я зайшов! Чого причепився! — сказав гімназист у манері Мартинюка.

— Сходив?

— Тобі яке діло!

Раптом у кишені Голіцина писнуло — прийшло повідомлення на телефон. Прочитавши, Лев невдоволено скривився.

— Перенесли місце зустрічі. Не виходить у нього, — він сплюнув на підлогу, розтер носаком черевика. — До речі, тобі ще треба? Як узагалі наші справи?

— Які — наші?

— Годинник ще потрібен?

Ніби Юркові думки прочитав.

— Викуплю, не журися.

— Гляди, бо покупця я вже надибав, — мовив Лев і подався геть, втративши інтерес до Юрка.

Той же повернувся назад, до своєї засідки. Вже починав сумніватися в успіху. Саме тоді, коли не треба, кругом починають нипати сторонні особи. Носить же їх усіх нечистий…

Юрко примостився за шафою.
За декілька хвилин прийшов Стороженко.
Хлопець приніс гроші Чорній Руці.
Тобто він не може бути підозрюваним,
адже боязко виконав умови, зазначені в записці.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

ТУТ ЧОРНА РУКА ЗНОВУ ПОГРОЖУЄ

Настала Юркова черга вклякнути.

Усього чекав, але не такого повороту. Перевівши погляд із папірців на Стороженка й назад, він обережно запитав, знаючи, якою буде відповідь:

— Ти для чого мені гроші тицяєш?

— Аби вони тобі щастя не принесли! — відрубав Гліб. — Чорна Рука, Чорна Рука! Руки в тебе, бачу, білі. Душа чорна.

— Ти це вже казав.

— І ще раз повторю! Стільки, скільки треба буде! Гад! Останнє з людей витрушуєш!

Від обурення Юркові забракло повітря. Сильнішим за Гліба він не був, навпаки — той усе ж вивчав східні єдиноборства. Але міцнішим, спритнішим відчував себе точно — баскетбол як не як. Стрімко кинувся в атаку, проте Стороженко відскочив, не випускаючи грошей з пальців.

— Ах ти ж…

Та бойовий дух кудись зник. Бо Юрко остаточно зрозумів свою поразку. І від махання кулаками нічого не зміниться, легше не стане. Видихнувши, засунув ножика, що був тепер геть недоречний, навіть кумедний, і коротко сказав:

— Заховай свої гривні. Не потрібні вони мені. Двічі просити не довелося. Стороженко запхав гроші назад, потім запитав глухо:

— Це ти граєшся, Турянице? Перевіряєш мене?

— Можна й так сказати, — кивнув Юрко. — Ти приніс сюди гроші, бо злякався погроз Чорної Руки?

— А ти б не злякався!

— Заспокойся, я теж зловився на його гачок.

— Чекай… То Чорна Рука — не ти?

— І не ти, — визнав Юрко. — Я б на твоєму місці вчинив так само. Власне, я вже був на твоєму місці.

— Нічого не розумію.

— Я теж. Все набагато простіше, ніж я припускав. Не врахував, що, отримавши записку з погрозами й вимогами від Чорної Руки, кожен після останніх подій злякається погроз і виконає вимоги…

Навіть соромно стало, що звав його щурякою.

Може, він і є таким, за суттю своєю, але саме зараз товариша стало шкода.

— Давай усе з самого початку, — сказав Юрко. — Ти отримав дві записки за підписом Чорної Руки. Одну, сьогодні, підклав тобі я. А раніше — хто?

— Не знаю.

— А коли й де це сталося, теж не знаєш?

— У класі.

— Точно? Добре подумай.

— Та я й без тебе увесь час про це думаю!

Отже, зробив подумки висновок Юрко, коло підозрюваних не змінилося. Брати на замітку доведеться всіх, хто вчиться з ними в одному класі.

Або…

Майнула якась дуже вчасна й потрібна думка, та не встиг Юрко її зачепити — вилетіла, бо Гліб збив, повівши своє:

— Не розумію, чому саме мені підкинули? Хіба я збирався стукати Блосі чи Андронакі? Гарно ж ви всі про мене думаєте!

— Ну, знаєш! — розвів Юрко руками. — То вже ти сам так себе поставив. Приводи такі давав. Стеж іноді за собою.

— А ти, Туряниче, мене не виховуй! — огризнувся Гліб. — Розумників кругом багацько розвелося! Не хочу більше про це говорити! Жарти в тебе такі? Погані жарти!

— Та ясно, що недобрі, — мовив Юрко, куснув нижню губу, пошкріб потилицю. — Ти… Стороженко… той… Ну, не той… Вибач, словом. На!

Юрко простяг йому руку долонею догори. Трохи повагавшись, Гліб потиснув її.

— Для чого ти так? — поцікавився, вже заспокоївшись.

— Є одна задумка.

— Граєшся?

— Це не іграшки. Даруй, але більше нічого сказати не можу. Не моя таємниця, не маю права.

— І слава Богу, що не знатиму чужих таємниць! — буркнув той. — Менше знаєш, кажуть, міцніше спиш.

Ось тепер Юрко зловив потрібну думку. Стороженко сам збив з неї, і сам на неї знову наштовхнув.

— Правильно кажуть, — погодився. — І знаєш, Глібе… Йди собі з миром. Так теж кажуть. І про це наше непорозуміння не кажи нікому. Заодно побачимо, чи ти справді вмієш тримати язика за зубами.

— Дуже треба, — надувся Стороженко.

Проте ані злості, ані великої образи він уже не випромінював. Напинався задля порядку, аби його слово таки лишилося останнім. Більше говорити обом гімназистам не було про що, і Гліб посунув крізь кущі назад. Юрко ще постояв, дослухаючись до криків зі спортзалу. Нарешті, зібравши думки докупи й оформивши їх у нові здогади, вже певніші, гімназист і собі подався на вихід…

Під час зустрічі із Шпигом Юрко розповідає про все, що сталося. Вирішують придумати свій шрифт для спілкування, адже їх можуть прослуховувати. Відтепер Юрко передаватиме записки Шпигу через бармена.

— Я так і зметикував. Домовились, — Шпиг поклав руку Юркові на плече і ледь стиснув. — Слухай, Івановичу, ти, бачу, меткий хлопчина, толковий, грамотний. Мислиш правильно. Маєш доступ туди, куди я не маю і навряд чи й матиму. Знайди мені цю вашу Чорну Руку. Бо погубимо хорошу людину.

Юрка через ту руку немов струмом пронизало…

Перед сном Юрко повторив бульдогові новий план, переконуючи таким чином самого себе, що все спрацює. І довго не міг

заснути через тривожні відчуття. Тож не виспався, чого вояк перед битвою дозволяти собі не має права.

У гімназії все того ранку йшло як завжди. Стороженко привітався так, ніби вчора нічого не сталося. Голіцин нагадав про годинник, вкотре отримавши обіцянку швидко викупити. Мартишок хвалився розробленою вчора стратегією гри, яка дозволить напевне дати «тридцяткам» доброго джосу.

Те, що сталося після перерви, збило Юркові плани.

Розгорнувши підручник з грецької мови, залишений на парті, він побачив усередині не знати коли, ким і як підкладений аркуш паперу.

Все знайоме: і сам папірець, і почерк, і вимога.

НЕ ДУМАЙ ЩО ПРО ТЕБЕ ЗАБУЛИ ГРОШІ
ПРИНЕСЕШ ЗАВТРА ТУДИ КУДИ ТОЙ РАЗ.
ТІЛЬКИ ГОДИНА ПЛЮС.
ТОЙ РАЗ ПРОБАЧИВ ТЕПЕР НІ

Підпис теж знайомий. Сам такий відбиток ставив під посланням, коли погрожував Стороженкові карою від імені Чорної Руки.

8. Хто такий детектив? Чи можна вважати малого Туряницю детективом? Чому?

9. Чи є у вас здогадки щодо того, хто Чорна Рука? Відповідь обґрунтуйте.

10. Про які історичні події згадує автор у творі? Як ви вважаєте, для чого?

11. Напишіть власне висловлення на тему «Ми відповідаємо за тих, кого приручили».
До речі, автор цих слів — французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері. У нього є цікавий твір про Маленького принца.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ ВИПРАВЛЯЄ ПОМИЛКУ

Нічого не поміняло нове послання.

Навпаки, Юрко дуже зрадів. Його нові підозри підтвердилися — отже, цього разу влучить у «яблучко». Але ще один момент, і то дуже важливий: Чорна Рука діє так, бо поняття не має про Юркове полювання на нього. Інакше він би зачаївся надовго, і повторити такий самий трюк із запискою гімназистові не вдалося б. Довелося б чухати потилицю, міркуючи, як зловити здирника на гарячому. А тут маєш допомогу з того боку, з якого не чекав.

Сам прискорює події. Сам лізе. Ну, давай, чорнорукий, пограємось.

Юрко передає повідомлення через клаповухого бармена Шпигові, а той відповідь через двірника...
...Юрко залишає гроші в зазначеному у записці місці. Це знайома йому кімната.

Повернулися назад доволі швидко, іншою дорогою... Пробрався за Джентльменом крізь діру в старому паркані. Далі почав скрадатися обережно, перейшовши на ходу індіанських розвідників: ступав із п'яти на носок, із п'яти — на носок, і так далі, далі, далі вперед.

І все ж пес перший відчув чужого. Уже не стримував себе. Бач, нарешті дійшло, для чого його взяли з собою і яких дій чекають. Загавкав загрозливо, не ховаючись, і Юрко знову відчепив повідок.

Притиснувши вуха до голови, Джентльмен довів, що він лише з вигляду такий незграбний. Насправді ж уміє рухатися швидко, наче куля. Оббіг будинок, з шаленим гавкотом рвонувся всередину крізь дверну пройму.

Чи змінилися у вас здогадки щодо того, хто Чорна Рука? Чому? Відповідь обґрунтуйте. За якими критеріями ви дійшли такого висновку?

За мить звідти долинув крик:

— Забери собаку! Геть, кажу!

Юрко не рухався. Укляк навпроти вікна з вибитою шибою, через яке сам тікав не так давно...

...Зсередини над краєм підвіконня майнула голова бульдога — це Джентльмен підстрибував, намагаючись клацнути втікача зубами за зад, а чи й самому вистрибнути тим самим шляхом. Тим часом Чорна Рука звівся на ноги. Він тяжко дихав, але поволі опановував себе.

— Забирай.

До Юркових ніг полетіли щойно залишені ним гроші. Але він навіть не поворухнувся, ніби не збирався підіймати скарб.

— Дай пройти.

Юрко далі мовчав, свердлячи того, хто називав себе Чорною Рукою, нищівним і презирливим поглядом. Адже знав його таємницю, ще вчора розкусив. Нічого, окрім огиди, не відчував. Хоч і читав, що ворогів варто поважати, проте не хотів.

— Собаками цькуєш? — видихнув той. — Домовимось, Турянице.

— Не домовимось, чарівний князю.

— А доведеться.

Чорна Рука не чекав побачити тут ще когось. Здригнувся, озирнувся на голос.

З-за рогу будинку виступив Назар Шпиг.

І Юрко, думаючи, що звик уже до його трюків, усе одно не міг пояснити собі: як це відставний поліцейський так швидко перевтілився з волоцюги на самого себе.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

ТУТ ЗВУЧАТЬ ВИКРИТТЯ Й ЗВИНУВАЧЕННЯ

Чорною Рукою виявився Голіцин.

— Насправді ти — дрібний капосник. Мені б раніше про все здогадатися, — продовжив Юрко, але я, бач, сам себе перемудрив! Пішов тим самим шляхом, що й ти. Зробив спершу ту саму помилку!

— Яку помилку?

— Стороженко. Чомусь усі вважають його здатним зрадити. А він просто такий, не зовсім компанійський. Якоюсь мірою навіть нещасний. Але товариство звикло вважати: раз хтось не з нами, той неодмінно проти нас. Ти теж не надто товариський, б'ютифул бой, — Юрко вклав у що фразу максимум ядучості, на яку був здатен. — Але тому є пояснення. Ти ж у нас нащадок славетного роду. Родовід тебе і виказав.

— Як то?

— А так то! Стороженко довів, що він не зрадник. Тим більше — не Чорна Рука. Не підкидав записки сам собі, аби відвернути підозру. Її показав мені ти. А раніше — підкинув Глібові. Для чого? Тобі ж нічого не загрожувало. Але ти вирішив — з усіх, хто причетний до псування монітора, лише Стороженко може виявитися слабкою ланкою. Погано думаєш про інших, тому й зіграв на випередження. І Стороженкові заткнула рота моторошна, всесильна і всюдисуща Чорна Рука. Якої бояться більше, бо вона довела, що здатна на будь-яку підлоту.

Бульдог тявкнув, ніби погоджуючись із висновками хазяїна. Шпиг і далі мовчав, лиш за звичкою смикнув себе за краєчок вуса. Підбадьорений підтримкою, Юрко завершив викриття:

— У собі я впевнений. Хто міг боятися свідчень Стороженка? Ти і Стьопа Мартишок. Але навіщо Шпалі підкидати записки. Він може не надто розумний і простий, наче двері, зате чесний у своїй простоті і навіть грубості. Він сильний, прекрасний хлопчику.

— Досить мене так називати!

— Не досить! — вигукнув Юрко. — Бо з нас усіх лише в тебе нема впевненості в собі, віри у власні сили! Хоч ти, Голіцин, по маківку наповнений вірою у власну значущість! Ти ж хвалився, що в тобі, окрім дворянської, ще й гетьманська кров тече — гетьмана Безпалого. Але зіпсований козацький рід Безпалих, як і Голіцини, триста років теж служив не Україні, а російському цареві! Безпалі продалися за почесті, землі, шляхетні чини, грамоти, хутори й кріпаків! Тож насправді Безпалі з діда-прадіда — зрадники і паршиві вівці.

— Закрий свою пащеку!

Лев, стиснувши кулаки, ступив до Юрка.

— Е-е, півні! — вирішив нарешті втрутитися Шпиг.

Бульдог загарчав. Саме це змусило Голіцина трохи охолонути.

— Язика прикуси, — мовив уже тихіше.

Чи поділяєте ви думку Юрка? Чому?
Як пояснити вчинки Лева?
Чи можна рід Голіциних схарактеризувати так: «Яблуко від яблуні далеко не падає»?
Відповідь обґрунтуйте.

— Я можу мовчати. Але це нічого не змінить. Твій прапрадід отримав за вірну службу російській короні поганеньке поміcтя під Києвом. Не як нагороду за службу, це так його втішили. Він образився, тому й дзвонив про свої досягнення всюди, де міг. Не так справжні чесноти, як вигадані. Потім і Безпалі, і частина Голіциних почали служити вірою і правдою царським наступникам — більшовикам. Нарешті, вже в наші часи, твій батько робив усе можливе й неможливе, щоб отримати державну посаду в Києві. Мій тато начуваний про це... Проте посада ця нічого доброго йому не принесла. Мабуть, Безпалим за зраду трьохсотлітньої давнини справді щось пороблено, як каже моя бабуся. Нас усіх ти зневажаєш, тому й стежиш за всіма потай. Вишукуєш чужі грішки. Тішишся, якщо знаходиш гнилішого за тебе. *Хоч насправді помилки роблять усі, помилка — ще не злочин. А ось зрада — злочин*. Ти — зрадник по крові, боїшся гніву товариства, через те зраджуєш потайки. Так і з'явилася оця Чорна Рука.

Шпиг кахикнув.

— Я надто довго слухаю вас, хлоп'ята. Час іде.

Ти, Івановичу, пречудово знаєш, що мене інше цікавить.

— І все ж я закінчу.

Бачив би хтось зараз Юрка Туряницю збоку.

Зі старшими хлопець майже ніколи не погоджувався, особливо вдома. Але при цьому жодних нечемних вибриків собі не дозволяв. Завжди обережно запитував: «Можна, я скажу?», не забував про «будь ласка» і «дякую». Але тепер наче підмінили хлопця: сказав — відрізав, різко і категорично. І Шпиг, на власний подив, лише мовчки кивнув. А Юрко тим часом не говорив — кидав слова в лице Голіцину, шмагав того словами, наче різками.

Як це «шмагати словами, наче різками»? Поясніть, будь ласка, чи доречне таке порівняння в цій ситуації?

— Ти гендлюєш усім, що можна продати. Тягнеш з дому, бо знаєш — нічого воно тепер не варте. Не здивуюся, якщо за кожною твоєю оборудкою стоїть шахрайство. Але ти перейшов межу, Голіцин. Ти залякуєш, погрожуєш, шантажуєш, витрушуєш у такий спосіб останнє. Я гроші довго збирав. І чесно хотів купити в тебе старий годинник, який, підозрюю, ти стибрив удома. Кілька днів тому ти переконався: в мене ці гроші ще лишилися. Тож знову вирішив їх вимагати. Годинник впариш ще комусь. Або — не впариш, він буде приманкою. Отже, кожен наступний покупець — нова жертва Чорної Руки. Бо твоєю жертвою, заздріснику, стає кожен, хто має гроші. Ви, Голіцини, три сотні років цінуєте лише їх.

— Визнаю. Спалився, — буркнув Лев. — Мене збісила та дівуля в парку, в неділю!

Ляпнув — пошкодував. Юрко прочитав це на розпашілому обличчі супротивника. Та все ж додав останній пазлик до розкиданої мозаїки:

— Дівчину звуть Ліза! Вона знала про твоє походження, і все одно не захотіла гуляти з тобою. Вона обрала мене на зло своїй церберці! Я бачив її вдруге в житті! Але твоє самолюбство це зачепило, ось чому ти знову прислав мені свою чорну мітку! Ти відповіси, Голіцин! Перед усіма! А поки що я сам тобі писок натовчу!

Тут Шпиг рішуче виступив уперед, став між гімназистами.

Шпиг обіцяє Галіцину, що того ніхто не вчепить, якщо він розкаже правду про те, що бачив у той вечір, коли вбили Зозулю. Лев повідомляє, що чув, як Зозуля називав іншого «Сопля!».

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

ТУТ ШПИГ ДАЄ ГІМНАЗИСТОВІ ПО ШИЇ

Юрко трішки ображений на відставного поліцейського, що так легко, без покарання, відпустив Голіцина. Та завдання зараз інше: знайти Соплю — Аркадія Сипливця, вуличного грабіжника. Шпиг повідомляє: щоденник гімназиста забрав саме Сопля. Через цю реліквію Сопля й зарізав Зозулю.

Вийшов на Соплю, той дізнався що до чого — і вирішив сам заробити... Але товар специфічний. На нього є лише один покупець. Він сам шукає реліквію, і двічі не платитиме. Тим більше, вбивцю не шукають — замість Соплі Олеся посадили.

Шпиг не хоче брати гімназиста до розбійницького лігва, але той наполягає. Погодилися з бульдогом почекати біля кінотеатру «Жовтень».

Виявилося, що Сопля змінив місце «проживання». Щоб відпочити, Шпиг запрошує хлопця на чай. Та в будинку їх вичікують поліцейський полковник Медвідько та Стрельцов, керівник приватної охоронної фірми.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

ТУТ ОБРАЖЕНИЙ ГІМНАЗИСТ ЗНОВУ ПІДСЛУХОВУЄ

Шпиг розказує слідчим усе, що довідався. Повідомляє, що Зозулю вбив такий собі Сипливець. Стрельцов каже, що це справа департаменту. Тож Медвідько дає наказ перевернути весь Київ. Коли Медвідько й Стрельцов вийшли, Шпиг із гімназистом беруть таксі на Деміївку, де на Совських ставах перебуває Сопля.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

ТУТ ЗВУЧАТЬ ПОСТРІЛИ, А В ХІД ІДУТЬ РУКИ, ЗУБИ ТА МУДРІ ГОЛОВИ

На Деміївку, одну з київських околиць, вони й справді не доїхали — долетіли.

Що далі від центру, то вулиці освітлювалися менше. Вони пірнули в густу й тиху темряву, де-не-де розцяцьковану світлом, що

пробивалося з вікон одноповерхових будиночків. Однак Назар Шпиг, як побачив Юрко, добре тут орієнтувався...

Зупинившись біля паркана одного з будинків по правий бік вулиці, Шпиг приготував пістолет. Юрко завмер, не знаючи, чим озброїтися йому. Шпиг тим часом легенько торкнувся хвіртки носаком черевика.

Зачинено.

Очі вже остаточно звикли до темряви, і гімназист зміряв поглядом височенький міцний паркан. Мабуть, доведеться лізти. Та раптом, випереджаючи думку, зсередини почулися кроки, хвіртку відчинили.

— Кого вам треба? — почувся чоловічий голос, хрипкий і дуже молодий.

Шпиг зробив півкроку назад, переклав пістолет у ліву руку.

З двору ступила довготелеса постать.

Юрко не встиг оговтатись — детектив наблизився впритул, тицьнув дулом хрипкому вказівним пальцем під бороду. Зріст дозволяв, знизу вгору зручніше.

Постать змахнула руками, наче млиновими лопатями. Шпиг рішуче заштовхнув вартового в двір. Юрко з Джентльменом кинулися за ними. Поки забігли, детектив уже тягнув непритомного хрипуна під пахви до паркану. Ковзнув поглядом по Юркові.

— Живий. Не бійся. Мене один китаєць навчив отак робити. З годину пролежить, і все о'кей.

— А потім? — видихнув гімназист.

— Я швидше впораюсь. Все, будьте тут, у дворі. Коли скажу — викликай поліцію.

— Чому зараз не покликати?

— Е ні, Івановичу. Я ще мушу переконатися, що Сопля справді там. Інакше ловитиму його потім не я.

Він обшукав непритомного, знайшов пістолет у кишені, виклацнув обойму і перевірив заряд,

— Все, чекай сигналу.

Опустивши озброєні руки вздовж тулуба, Шпиг перебіжками перетнув двір, стрибнув на ґанок, постукав у двері.

— Хто? — почулося за короткий час.

— Я!

Мабуть, цього виявилося досить: двері прочинилися і відставний міліціонер ступив усередину.

Юрко ж обійшов будинок з правого боку, бо ще раніше побачив — там світилося вікно. Пес дріботів за ним, відсапуючись.

Ставши біля вікна, гімназист обережно зазирнув усередину. Боявся, що за фіранкою нічого не побачить.

Пощастило — фіранка не лише відсунута, ще й кватирка прочинена, все добре видно й чути.

А бачив Юрко просто перед собою кімнату, круглий стіл посеред неї і трьох чоловіків. Двоє стоять, піднісши руки догори. Один — сидить, теж тримаючи руки на рівні плечей долонями вперед...

Назар Шпиг стояв на вході. Кожний з присутніх був вищий за детектива на голову. Та жоден не ризикував опиратися. У руках відставний міліціонер стискав по пістолету, розвівши дула так, аби втрапити під кулю міг будь-хто.

— Та витри вже свої соплі, Аркашо! — рикнув Шпиг, і Юрко зрозумів: ось він, Сопля, той, хто постійно шморгає.

Користуючись дозволом, той витер під носом тильним боком долоні. А долоню — об штани, ковзнувши рукою вниз.

— Е, куди! Тримай так, свиня! — вигукнув Шпиг.

Пізно. Детектив мимоволі подарував убивці нагоду. І той негайно скористався нею.

Торкнувшись краю стільниці, Сопля міцно вхопився за неї.

Рвучко смикнув стіл. Перекинув.

Водночас лисий, рвучко розпрямившись, миттю схопив свій стілець за спинку. Замах, удар — гасова лампа, причеплена під стелею в них над головами, з брязкотом розлетілася.

Кімната занурилася в темряву.

— Стояти! Стій!

За цим гримнув постріл.

Спалах. Другий. Третій.

Хтось заволав від болю, проклинаючи Шпига.

Тим часом до вікна, під яким примостився Юрко, вже мчала темна постать.

Гімназист не сам присів — ноги підкосилися.

Брязнуло над головою. Хтось стрибнув на підвіконня.

Ще постріл.

Але втікач уже вивалився з вікна назовні, скочив на рівні, явно цілий, неушкоджений, і великими стрибками погнав через двір до паркану.

Юрко помітив — це вирвався Сопля. Вбивця мчав не до хвіртки, біг найкоротшим шляхом, намірившись перестрибнути через паркан і втікати дворами й городами.

— Стій!

Гімназист і собі крикнув. Так принаймні подумав: крик застряв у горлі, відкритий рот зловив повітря, замість грізного вигуку вийшло щось пискляве, зовсім не варте поваги.

Над головою, там, у кімнаті, в темряві, кричали, лаялися й билися чоловіки. Судячи з голосів — двоє. Потім гримнув ще постріл, долинув звук сильного удару. І враз усе стихло.

Але що з того: Сопля вже добіг до паркану, підстрибнув, зачепився руками. Лишилося підтягнутися.

І раптом знизу до втікача щось причепилося.

Джентльмен із добродушного терплячого пса
перетворився на небезпечного хижака. Погнав за вбивцею,
коли той тільки вистрибнув із вікна.
Наздогнав утікача й учепився зубами в його штани.
Повис, намертво загнавши гострі ікла в зад злочинця.
Сопля волав від болю.
Урешті не витримав і звалився на землю.

Наступної миті Назар Захарович Шпиг, розхристаний, але, судячи з тону, задоволений вечором, вибрався у двір через вікно…

— Мій зад… — проскиглив Сопля, незграбно встаючи. — Ми так не домовлялися, Шпигу…

— З такими, як ти, я не домовляюся!

На підтвердження своїх слів Шпиг відважив убивці сильного копняка, цілячись і влучаючи точно в покусане місце. Той, тримаючись рукою за сідницю, пошкандибав до будинку.

Усередину не заходили. Жестом велівши стати до стіни і впертися в неї, Шпиг голосно, аби Сопля почув, наказав бульдогові стерегти. Вбивця не знав, що пес неохоче виконує чужі накази. Тож здригнувся, почувши загрозливий рик — це Юрко знаком заохотив Джентльмена подати голос.

Дуже скоро Шпиг вивів на двір під конвоєм інших…

— Так, — промовив, — зрозуміли, проти кого рипнулися? Хочеш, Череп, я тобі щиру правду скажу?

— Не хочу, — буркнув лисий.

— Все одно скажу. Ви ж зі мною говорити не захотіли. Не дали навіть почати, не послухали, чого хочу. Мені тільки Сопля був потрібен, інших відпустив би. Хай вас, голуби, поліція ловить. Є за що, але ніхто з вас мені не цікавий. Проте доведеться всіх здавати, гамузом. За погану поведінку…

…Шпиг підніс дуло вище, притис до потилиці бранця.

— Нема в мене часу на тебе! До чорта господарчі — тобі й однієї кулі в довбешку досить! Перевіримо, чи є всередині мозок! Ти мене знаєш, Сопля! Щоденник!

Шпиг ще міцніше натиснув дулом.

Вбивця скрикнув.

— Та нема в мене нічого! Нема! Можеш шукати, Шпиг! Хочеш — усе зніму, голяка тут перед тобою стану! Поріж лахи на пелюстки! Нема в мене!

— Ти ще скажи — не знаєш, про що мова!

— Знаю! Дуло забери — скажу!

Шпиг повільно опустив пістолет. Сопля спробував обернутися, та він копнув його під зад.

— Так далі стій! Кажи, я почую.

Вбивця голосно й полегшено видихнув.

— Значить, так. Було в мене те, що ти шукаєш. Старі списані зошити, виявляється, грубих грошей коштують. Коли Зозуля попросив зробити фальшиві документи, я запитав: чим, мовляв, платитимеш, ти ж голяк. А він мені: не дрейф, гроші будуть. Слово за слово — розказав, похвалився. Пропоную партнерство, а за це документи й візи безкоштовно — не хоче. Ну, посварилися ми, побилися… Зозуля сам винен, нарвався.

— Задовга сповідь, Сопля! Я приблизно так і думав! Зошит жени!

— Нема!

Шпиг відважив йому ще одного копняка.

— Не бийся! Програв я його! В карти! Пояснив, кому можна продати, — повірили!

— Брешеш!

Юрко, що увесь час стояв тихо, обережно кахикнув, смикнув Шпига за манжет.

— Схоже на правду.

— З чого ти взяв? — огризнувся детектив.

— Справді міг програти. Ви його краще знаєте, а я вперше бачу. Але ж це на нього схоже, хіба ні? — пояснив гімназист свої відчуття. — Доведеться шукати далі.

Гімназист повідомляє, що, оскільки вигравав Череп, то щоденник, напевно, у нього.

— Там, — кивнув головою Череп у бік будинку. — В моїй сумці. Чорна, прямокутна. Шкіряна.

— Івановичу, глянь, — звелів Шпиг.

Юрко забіг усередину. Бульдог спершу посунув був за ним, та враз завмер, зиркнув на заарештованих злочинців, примружив око, пустив слину і повернувся. Не хотів лишати Шпига з ворогами сам на сам.

Потрібну сумку гімназист шукав недовго. Підважив — легка. Подумав — і поніс назад, не розкриваючи, хоч дуже кортіло зазирнути. Вибіг, простяг детективу. Назар Шпиг кивнув на свої зайняті пістолетами руки.

Як ви вважаєте, чому Шпиг часто звертається до Юрка Туряниці по батькові — Іванович? Про що це може свідчити?

— Витягай.

Юрко перехопив сумку зручніше. Поїхала блискавка вбік.

Шаснув рукою всередину — зашелестів пакет. Кинувши сумку під ноги, розгорнув поліетилен.

Очі вже звикли до темряви, і Юрій Туряниця міг роздивитися грубенький, дуже потертий, однак дбайливо збережений до нашого часу зошит у цупкій обкладинці. На ній нічого не було написано чи намальовано, а всередині — акуратним, розбірливим почерком написано:

ЩОДЕННИК УЧНЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІМЕНИ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА ГІМНАЗІЇ ДОБРЯНСЬКОГО ОЛЕСЯ

А нижче, в правому кутку: *7 січня 1918 року в Києві.*

— Що? — нетерпеливився Шпиг. — Воно?

Замість відповіді Юрко прочитав кілька перших речень:

— Директор гімназії оголосив офіціальну перерву на навчання в двох старших класах на час перебування у війську. Просив лише, щоб не спокушали молодші кляси вступати в курінь. То хай собі просить, мене спокушати не треба. Бо то не спокуса, а честь — боронити своє місто і свою Українську державу. І вік не має перешкодити…

Детектив жестом зупинив:

— Воно, — кивнув ствердно. — Ми ще потім дочитаємо. Ховай.

Не знаючи, куди подіти цінну знахідку, Юрко акуратно поклав зошит назад у пакет, а потім засунув під куртку, за пасок штанів.

— Ось і все, Івановичу, — зітхнув полегшено Шпиг, і, почувши звук поліцейської сирени, вдоволено крекнув: — Уже хтось викликав. Галасу тут наробили. І ще…

— Ще?

Нахилившись, він підкликав Юрка ближче, і, не зводячи з полонених пильного погляду, прошепотів гімназистові:

— Тихо. Поліція тут буде за мить. Як з тобою бути, я вже придумав. Слухай і роби, як сказано. Головне — щоденник бережи.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

ТУТ ГІМНАЗИСТ ЗУСТРІЧАЄ ТРЬОХ ЩАСЛИВИХ ЛЮДЕЙ

Мама вже кілька годин місця собі не знаходила. Тато теж не міг нічого робити, нервово міряючи кроками квартиру. Тож Юрко отримав одразу від обох, щойно переступив домашній поріг.

Але зробив, як сказав відставний міліціонер. Той знав, що радити: має справу з брехунами вже майже тридцять років. Найважче далося ридання. Зате всі повірили… Та й було чого: зі слів хлопчини, він відпустив бульдога побігати, відволікся на короткий час, а коли роззирнувся — Джентльмена не побачив...

В історію зі зниклим собакою, через якого невчасно повернувся Юрко додому, повірили всі.

Знав гімназист, чим усе це завтра скінчиться. Назар Шпиг і це передбачив. Лиш одне вони не змогли прорахувати.

Юркові стало зле, викликали швидку. Лікар сказав, що все швидко минеться.

...Поспати Юркові таки вдалося. Навіть не бачив і не чув, як зранку прийшов із візитом пан Шпиг. Назвався, простяг мамі візитку.

І вручив із рук у руки бульдога-втікача. Пояснив: надибав пса в одному з дворів. Той чи загубився, чи заблукав. Собака породистий, такі просто так Києвом не бігають… Вранці вивів на прогулянку. І тут бульдог потяг за собою, і довів через усе місто до вулиці Петлюри. Щастя, що двірник підказав, куди й кому пса завести.

Мама тицяла якісь гроші на знак вдячності, та Шпиг категорично відмовився, як і від чаю.

Послався на справи, побажав господареві собаки одужувати і подався геть.

Такий був план. Втілили.

Хіба пропасниця засмутила Юрка — це ж точно така запізніла реакція на вчорашній, сповнений небезпечних пригод вечір.

Проте він не здивувався, коли під кінець дня жар остаточно спав, йому стало набагато краще, і все це батьки списали на таке вдале повернення блудного Джентльмена в сім'ю. До гімназії Юрка все одно поки що не пускали, та свою недільну прогулянку в парку Шевченка він таки відстояв.

— Я мушу піти, — пояснив. — Бо для Лізи зустріч із собакою дуже важлива. Я ще тоді зрозумів.

Сперечатися батьки не стали. Тим більше, що Юрко мав здоровий вигляд, мовби й не палав вогнем зовсім недавно. Звісно, мама застерегла: цього разу довго не вештатися, відразу додому...

Ліза, як і минулого разу, прийшла на прогулянку перша. Бонна за якийсь час знайшла собі кількох співбесідниць з числа таких самих знудьгованих немолодих дам. Ліза теж не вділила Юркові належної увага, заходившись бігати з бульдогом між дерев, і гімназист лишився у гордій самотності.

Але, як виявилось, не надовго.

Хлопець тинявся парком, копав листя, думав про щось своє — і раптом побачив: просто до нього йдуть троє.

Найперше в очі кинулася літня жінка. Не стара, а саме літня, тримається гідно, запнута в зелену шаль, модну й тепер. Випромінювала шляхетність кожним своїм кроком, кожним жестом, кожним поглядом. Літня пані неначе вийшла з історичного фільму про найкращих людей минулої доби. Вона тримала під руку свого супутника, що годився їй у старші сини, і теж мав солідний вигляд: підкручені вуса, дороге пальто з верблюжої шерсті. Придивившись уважніше, Юрко переконався: справді, буває таке взуття, яке робить коротуна вищим.

А роззуй його — і Назар Захарович Шпиг стане нижчим за свою супутницю на півголови.

Третім був хлопець, зовсім молодий, не худий — жилавий. Йому й не треба було одягати світло-коричневий камуфляж, адже він навіть у джинсах, кросівках і простенькій футболці виглядатиме воїном. Хлопець ступав поруч із літньою пані, щось до неї говорив і сам же сміявся, при цьому не забуваючи сторожко роздивлятися в різні боки. Та першим прогудів Шпиг:

Чи здогадалися ви, із ким у парк до Юрка прийшов Шпиг? Хто ці люди?

— О, яка несподівана зустріч! Як почуваєшся, Івановичу?

— Дякую, — чемно відповів Юрко, не зводячи очей з літньої пані. — Бачте, вичухався. Ось, гуляю.

— А ми теж, бач, на променаді, — відставний міліціонер розправив вуса і, не стримавшись, легенько смикнув себе за кінчик. — Прошу познайомитись, юначе: Галина Добрянська. Королева сцени, прима українського театру, чув про неї?

— Чув, — кивнув гімназист, кивнувши актрисі і зловивши боковим зором здивований погляд бонни. Хоч я, якщо чесно, частіше ходжу в кіно.

Мене теж колись в кіно знімали, — усміхнулася актриса. — Ось недавно знову запросили. Щоправда, в документальне. Буду там сама собою — молодшою сестрою невідомого дотепер героя Крут. — На його честь незабаром назвуть одну з київських вулиць.

— Дуже добре, — сказав Юрко, не знаючи, що ще кажуть у таких випадках.

Він мимоволі перевів погляд на воїна в камуфляжі.

— Олесь, — хлопець простяг Юркові руку, коротко й міцно потиснув. — Ти як, спортом цікавишся?

— Не професійно. Так, для загального розвитку.

— Чим?

— Баскетболом.

— Подобається?

— Боротьба більше, — випалив Юрко.

— Усякою буває боротьба, — повчально додав Шпиг. — Маєш тепер гарне знайомство.

Олесь Добрянський підморгнув гімназистові, легенько тицьнув кулаком у плече. Дивна трійця пішла, а Юрко ще якийсь час стояв, проводжаючи їх поглядом. І раптом почув:

— Ой, ти що, його знаєш?

— Кого? — хлопець обернувся до Лізи.

— Його! Цього солдата!

—Та ні. Ось, щойно… — вкотре за останній час Юрко говорив чисту правду.

— У мого тата… покійного… загиблого… Словом, є фото. Вони фотографувалися разом, коли цей хлопець прикривав їхній волонтерський автобус. Сам-один затримував сепарів та росіян, коли ті хотіли не пропустити поранених. Тато ще потім дивувався: ніби заговорений хлопчина, ані подряпини. Здається, Олег його звуть…

— Олесь, — поправив Юрко Туряниця.

Назавтра в гімназії все було, як звично.

...Тому ж кортіло розказати все, хай потайки, кільком особливо довіреним особам, покликавши їх до вбиральні. Зубко, Моховий, навіть Мартишок — вони охоче почують, чия чорна рука псувала їм та іншим життя. Але щоразу він стримував себе. Прикушував язика, щоб заболіло, аби заспокоїтись. Дав слово — тримай. Не витримав.

На великій перерві зробив Голіцину знак, відкликав у кут коридору, до вікна. Той підійшов, і дивно — в очах страху не було. Лише цікавість: чого ж іще від нього треба? Адже він викритий, принижений і ніби вже безпечний…

— Ну? — запитав через губу.

— Гну, — мовив Юрко спокійно. — Забув одне спитати.

— Скільки коштує твоє мовчання? Хочеш на гачку мене тримати й доїти, поки ми в гімназії?

— Не міряй по собі людей, нащадок зрадників і слуг.

Один-нуль.

Прозвучало трохи пафосно, та Юрко знав, чим Левові можна допекти, жаліти не збирався.

— Чорна Рука. Чому ти так назвався?

— Ну… казочка є. Приходить до неслухняних дітей чорна злодійська рука. Вночі кватирку відчиняє, сама пролазить, і тих, хто не так поводиться, душить.

— Дурня повна. Тебе нею бабуся лякала?

— Швидше тебе, — криво осміхнувся Голіцин. — Вас усіх, хто на Чорну Руку повівся і напудив у штани.

Один-один.

Юрко закусив губу.

— По-моєму, тут не в казочці справа. Чорний Плащ, Чорний Месник, Чорна Борода, Чорний Козак. Всі вони герої. Навіть — супергерої. Месники. Ти себе таким уявив, Голіцин. Але ні на що, окрім переінакшувати бабусині казочки, ти не здатен.

Засунув руки в кишені, посунув Голіцина плечем, пішов у клас.

Два-один.

Коли повертався додому, зустрів на вулиці поряд із гімназією пана Шпига.

Відставний міліціонер цього разу одягся як завжди. Таким Юрко звик його бачити. Стояв, про щось неквапом патякав із охоронцем, а вгледівши гімназиста, попрощався і наблизився до хлопця…

Чоловік і хлопчик рушили тихою, вкритою жовтим листям київською вулицею. Якийсь час мовчали, думаючи кожен про своє.

— Олесь про тебе питав, — мовив нарешті Шпиг.

— І йому привіт передайте.

— Від нього для тебе теж дещо є.

Відставний міліціонер витяг з кишені пальта і простяг Юркові невеличку пласку бляшану коробочку.

— Що це?

— Олеся цікавить твоя думка. Він їде на Донбас, та цього разу не надовго. Провідає своїх у батальйоні, повезе джип броньований волонтерський. Як повернеться, хоче зустрітися. Обговорити дещо. Поки сидів в ув'язненні, цікавинка одна причепилася. Тепер перевірив і переконався — справді варта уваги.

— Колами ходите, Назаре Захаровичу.

— Та заглянь уже в те, що маєш!

Зупинилися. Цікавий бульдог підняв морду, висолопив язика.

Юрко покрутив коробочку.

Не нова, бачив такі в книжках про старий Київ. У таких кондитери продавали монпансьє.

Відкрив.

Замість льодяників — темна маса. Не чорна — сірувата.

Торкнув пальцем.

— Схоже на попіл…

— Відповідь зараховано.

— А до чого тут попіл?

— Чортівня якась коїться. Але це вже — окрема історія, — загадково відповів Шпиг. І за звичкою смикнув себе за вус.

Київ *2015–2016 рр.*

12. Відомо, що Андрій Кокотюха написав і видав багато книжок. Чи хочете ви прочитати інші (зокрема детективні) твори цього письменника? Чому?

13. Доведіть, що твір Андрія Кокотюхи за жанром пригодницько-детективна повість. Скористайтеся «Літературознавчим словничком» наприкінці підручника.

14. Визначте інтригу у творі.

15. Дослідіть особливості композиції твору «Гімназист і Чорна Рука». Оберіть один із розділів. Чи відповідає назва розділу подіям, про які в ньому йдеться.

16. Зверніть увагу на роки написання твору: його видали вперше у 2016 році у видавництві «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га». Чи зрозуміло, чому автор порушує проблему російсько-української війни у творі? Чи випадково згадано про бій під Крутами? Із якими історичними явищами XXI століття події під Крутами переплітаються? Чому ви так вважаєте? Подискутуйте на цю тему.

17. Які проблеми порушує автор у творі?

18. Об'єднайте в групи персонажів твору. За якими критеріями ви групували персонажів? Чи легко було виконати це завдання? Чому?

19. Заповніть у зошиті таблицю, вказавши події твору й ті риси характеру, які під час цих подій виявляє Юрко Туряниця?

20. Перечитайте епіграф на с. 183. Чи погоджуєтеся ви з Андрієм Кокотюхою? Відповідь обґрунтуйте.

21. Побудуйте в зошиті таблицю «Реальне й фантастичне у творі Андрія Кокотюхи "Гімназист і Чорна Рука"». Заповніть її.

22. Напишіть есе про те, чому, на вашу думку, автор підкреслено часто називає головного героя гімназистом.

23. За бажання прочитайте повний варіант твору, перейшовши за покликанням чи QR-кодом (с. 185).

КАТЕРИНА ШТАНКО (народилася 1951 року)

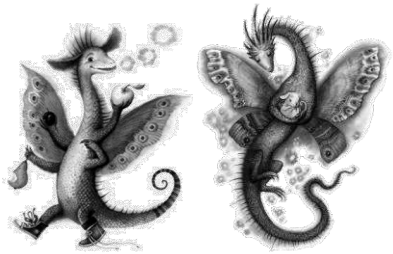
Саме тоді, коли відбувається доторк чуда і буденності, утворюється імпульс, який дозволяє зробити позірне переконливим, а реальність осмислити з несподіваного погляду.
Катерина Штанко

Катерина Штанко народилася в Сімферополі. У сім'ї Катерини малювали і тато, і мама, однак за фах обоє обрали науку (математика й хімія). Донька продовжила мрію батька-матері. Навчалася в Кримському художньому училищі, в Українській академії мистецтв і творчій майстерні при Академії мистецтв. Пані Катерина пояснює свою любов до літератури й малювання: «Я з підліткового віку була пристрасним читачем, саме тому й обрала фах на межі літератури і образотворчого мистецтва».

Працювала Катерина Штанко у видавництві «Веселка», ілюструвала журнал «Соняшник». Книжки для дітей із малюнками авторки друкували «Видавництво Старого Лева», «А-БА-БА-ГА-ЛА-МАГА» та інші.

Твір «Дракони, вперед!» був визнаний «Дитячою книгою року ВВС – 2014».

У дитинстві письменниця була нерішучою і тихою дівчинкою. «Мене часто дражнили й ображали, — згадує Катерина Штанко, — і я вигадала собі такого захисника-дракона. Мені здавалося, що я завжди ходжу з ним, і, якщо трапиться щось, він мене захистить».

А чи є у вас захисник / захисниця? Хто він / вона? Намалюйте своїх драконів-захисників.

Катерина Штанко сама проілюструвала свою книгу «Дракони, вперед!», а видала її під псевдонімом *Катя Штанко*.

ДРАКОНИ, ВПЕРЕД!

(скорочено)

Частина І

ЗРОСТИТИ ЧУДОВИСЬКО

1. Ботанік

Один хлопчик (звали його Михась) дуже любив рослини. Не собак, не котів, не хом'ячків, не папужок і навіть не акваріумних рибок, а саме рослини. Як на хлопця — трохи дивне захоплення, бо зазвичай лише дівчата панькаються з усілякими квіточками. Міг би грати в футбол чи відвідувати секцію карате... Але рослини?

Обкладинка книжки «Дракони, вперед!» Худ. Катерина Штанко

Ні, взагалі Михась був не проти поганяти з хлопцями м'яча, покататися на скейті чи посидіти перед монітором, але рослини — це зовсім інше.

А почалося все ось із чого.

Якось взимку під час прибирання Михась знайшов за холодильником порепану цибулину і вже хотів було жбурнути її в смітник. Однак дідусь порадив покласти її у склянку з водою.

— Та з неї нічого не проросте — вона ж суха! — обурився хлопчик.

— То, може, поб'ємося об заклад? Я кажу, що проросте, — хитро усміхнувся дідусь.

— А я кажу — ні.

Михась програв, бо вже за три дні на сухій порепаній цибулині проклюнулися тоненькі зелені пір'їнки. За вікном лежав сніг, з даху звисали довжелезні бурульки, а в хлопця з'явилася його власна маленька весна. Звісно, не така вже й дивина проростити цибулину, але Михась уперше спостерігав за народженням живої пір'їнки, бо тепер це була не просто зелена цибулина, а його особлива зелена цибулина.

Щоранку він ретельно вимірював паросток лінійкою — на скільки сантиметрів він подовшав. Та якось сталося

2024 рік за китайським календарем — рік Зеленого Дерев'яного Дракона.

Перейдіть за QR-кодом чи покликанням https://cutt.ly/jwPbL0so і дізнайтеся про цей символ більше, а також — у який рік народилися ви.

А ще за цим покликанням і QR-кодом можна розглянути монету, яку Національний банк України випустив на честь 2024 року — року Дракона.

лихо: мама зрізала зелені пір'їнки й покришила в тарілку з борщем. На вигляд було дуже гарно і пахло смачно-пресмачно. Проте Михась страшенно обурився, відмовився від обіду і цілий вечір просидів у своїй кімнаті на самоті.

З мамою він помирився лише наступного дня, коли вона принесла йому справжній горщик зі справжньою землею. Вони разом посіяли справжнє насіння, і мама пояснила, як про нього дбати.

Невдовзі його кімната почала нагадувати джунглі. Звідусіль з кількох горщиків тяглися стебла, всюди зеленіло листя, розпускалися пуп'янки...

...Тепер хлопець не міг пройти повз будь-який цікавий пагін, і де тільки міг, добував насіння, викопував і пересаджував паростки. Проте особливо його приваблювали рідкісні рослини.

Премудрі латинські назви лунали для нього неначе найкраща музика.

«От якби мені пощастило здобути *вельвічію дволисту*, яка тисячу років росте в пустелі без води, або пухирчасту *альдрованду* з джунглів Амазонки, листя якої нагадує колесо водяного млина, або орхідею-привид, що росте в темряві! Або, може, хтось подарує мені на день народження *японський бансай*?» — мріяв Михась.

Батьки не завжди схвально ставилися до Михасевого захоплення. Іноді хтось із них радив йому позбутися якогось особливо страхітливого екземпляра. Однак їхній син ніколи не погоджувався розлучитися з жодним із своїх зелених вихованців і цілими днями лікував, поливав і підгодовував їх добривами. Хлопець навіть розмовляв зі своїм садом, коли його ніхто не чув.

Чи ж треба дивуватися, що цей несамовитий садівник ще в першому класі вирішив стати Ботаніком. У школі до нього міцно пристало це прізвисько. Хтось, можливо б, образився, бо так зазвичай дражнять зубрил, але Михасеві навіть подобалося, коли його називали Ботаніком. Для нього це означало одне — знавець рослин.

Вам доводилося проводили такі експерименти? Спробуйте! Це цікаво!

Чи допомагаєте ви батькам висівати насіння? Що вирощують у ваших родинах?

Чи корисною є ця робота? Відповідь обґрунтуйте.

Про які рослини мріяв Михась? Ознайомтеся про них з інформацією, перейшовши за QR-кодом чи покликанням (с. 230).

А у вашій оселі є кімнатні рослини?

Як називають тих, хто захоплюється рослинами й доглядом за ними?

Пам'ятаймо!
Ботаніка — наука про рослини.

Знайомтеся: наш помічник у цій казці — грушевий дракон Хома Вербицький, якого придумала Катя Штанко. Він пояснюватиме значення слів у цьому пригодницько-детективному творі.
Так ось…

[1] *Нікіта* — селище на південному березі Криму біля Нікітського ботанічного саду, де живуть переважно ті, хто вивчає рослини і дбає про них.

На жаль, зараз ви не зможете відвідати Нікітський ботанічний сад, оскільки він розташований на території тимчасово окупованого російськими військами Криму.

Тож перейдімо за покликанням чи QR-кодом (с. 230) і помандруймо разом із Михасем та його родиною на екскурсію.

***

Того літа Михась разом з батьками та маленьким братиком Костиком відпочивав у Ялті. З першого дня хлопець переконував батьків, що йому неодмінно треба відвідати знамениту колекцію Нікітського ботанічного саду, бо він ціле життя мріяв на власні очі побачити ті рідкісні рослини.

Власне, мама й тато були не проти, однак чомусь не складалося. У батьків були свої плани, та ще й братик Котька весь час вередував, бо в нього різалися зуби (малому щойно виповнився рік).

Ботанік терпляче чекав, але термін батьківської відпустки невідворотно танув. Скидалося на те, що Михасеві так і не пощастить відвідати славнозвісний ботанічний сад.

Передостаннього дня, коли майже не залишилося надії, хлопець зважився на відчайдушний крок — повідомив, що вирушає в Нікіту[1] сам. Лише тоді батьки посадили Котьку у візочок і всією родиною вирушили на омріяну Михасеву екскурсію.

Він був майже щасливий. Майже, бо все псував молодший братик. Цілісіньку минулу ніч малий не давав батькам заплющити очей, а тепер час від часу жалісно пхинькав і завзято гриз своє зубне кільце.

Втомлені батьки були готові на що завгодно, аби лиш їхнє чадо трохи вгамувалося. Тому величезним Нікітським садом родина Вербицьких пересувалася за помахом маленького пухкого пальчика. Через це надто вже побіжно проминули вони колекцію кактусів і басейн з величезним колоподібним листям *вікторії реґії*...

І тут Михась раптом побачив диво-рослину — суничник дрібноплідний, яку іноді ще жартома називають безсоромницею, бо те дерево часом скидає свою зеленкувату кору і стоїть з голим стовбуром. Хлопець, звісно, намірився підійти до тієї дивовижі, але Котьчин пальчик тицьнув у напрямку бамбукового гаю, тож батьки слухняно покотили візочка туди.

І тут майбутній ботанік не на жарт затявся і повідомив, що далі вивчатиме колекцію Нікітського саду самостійно. Мама була проти, однак тато визнав, що Михась уже достатньо дорослий і запропонував зустрітися о третій біля виходу. Вони навіть звірили годинники.

Нарешті хлопець отримав можливість спокійно досліджувати свої улюблені рослини!

Михась хутко рушив доріжкою повз рідкісні квіти й дерева, проте на рослини не дивився й табличок не читав. Думки його були зовсім про інше: ***«Навіщо людині молодші брати? Може, немовлят варто ізолювати від нормальних людей аж поки в них виростуть всі необхідні зуби? І чи потрібен батькам старший син, якщо всю свою увагу вони віддають молодшому?».***

Перечитайте ще раз виокремлені речення. Чи закрадалися у вас такі думки?

2. Дослідна ділянка № 77

Суничник дрібноплідний вигинав свій витончений стовбур, гліцинія вабила духмяними бузковими гронами на гнучких ліанах, однак Михась нічого не помічав, заглиблюючись у нетрі парку. У його серці вирувала образа, і хлопець зовсім не звертав уваги, куди його несуть ноги. Він бездумно завернув у першу-ліпшу хвіртку, що трапилася на шляху. Шкода, що не помітив табличку при вході.

А там було сказано:

УВАГА!
Дослідна ділянка № 77
(ЕДІФФІФ)*
Вхід **категорично** заборонено!
Третій рівень небезпеки!!!

ЕДІФФІФ — Експериментальний Інститут Фольклорної Флори і Фауни — так називається ця непевна установа, працівники якої ставлять свої підозрілі досліди на таємничій ділянці № 77.

Невідомо, хто й чому саме в цей день залишив хвіртку незамкненого на жоден замок (а замків було аж сім!). І ось Михась уже чимчикував піщаною доріжкою, не помічаючи, що всі довколишні рослини були напрочуд ретельно обгороджені...

Червоненька квіточка*
(*Flammeum floreus*)
Увага! За жодних умов не зривати!
Якщо все ж зірвете — натисніть червону кнопку

...Дерева і квіти були оточені міцними ґратами й високими парканами з гострими залізними шпичаками.

За сусіднім парканом росла невеличка яблунька. Її яблука були незвичні на вигляд — вони яскраво золотіли на сонці, неначе кулі на новорічній ялинці. Коли хлопець наблизився до ґрат, одне яблуко зненацька зірвалося з гілки, прокотилося поміж металеві стрижні огорожі й спинилося біля самих Михасевих ніг.

Пам'ятаючи про підступну квіточку, Михась одразу ж пошукав очима табличку з поясненням.

Яблука молодильні
(*Juvenilitum pomum*)
Увага! Без призначення лікаря не вживати!
Один раз вкусивши, помолодшаєш на 11 років

«Мені тепер 11 років і шість місяців, — підрахував Михась, — якщо разок вкушу, то стану молодшим за Котьку аж на півроку! Може, вкусити? Тоді батьки покинуть панькатися з братиком і більше уваги приділятимуть мені...» Він потримав яблуко в руці, трохи подумав і вирішив не кусати, адже доведеться починати все з самого початку: знову вчитися ходити, говорити, відвідувати дитячий садок... Та й зуби різатимуться.

Хлопець поклав яблуко на доріжку і відійшов, але все ніяк не міг відірвати від нього очей. Воно блискотіло, розкидаючи на всі боки ясні лелітки.

Які почуття борються в душі Михася під час екскурсії?

Які риси характеру проявляються?

Із чого видно, що навіть в екстремальних ситуаціях хлопець думає про рідних?

Аж тут до золотого плоду, тягнучи за собою скарлючену лапу, зненацька наблизився крук.

Михась побачив, як старий птах подзьобав яблуко й помолодів. Хлопчик заховав це яблуко в кишеню.

...Майбутньому ботаніку страшенно закортіло дізнатися, що ще росте там, за найближчим парканом. А там стирчав зовсім непоказний сірий кущик, вкритий великими бляклими пуп'янками. З вигляду рослина здавалася кволою і

нежиттєздатною. Однак щойно Михась торкнувся огорожі, як тьмяні пуп'янки розкрилися і звідти виринула ціла зграя крихітних істот з прозорими крильцями. Тоненько зазвучали маленькі волинки, флейти та лютні, і летючі музики почали хвацько витанцьовувати в повітрі навколо хлопця. Хоч музика була й не дуже голосна, проте така запальна, що Михасеві страшенно закортіло затанцювати разом з тими крихітками.

Його руки й ноги просто самі собою почали смикатися в такт мелодії. А веселі музики дзвінко реготали, лоскотали Михася, плуталися у волоссі й старанно затуляли йому очі, щоб він не побачив напису на табличці біля того кволого куща.

Ельфовик ірландський*
(*Celticus arbucula*)
УВАГА! ІЗ СИМБІОНТАМИ НЕ ТАНЦЮВАТИ!
(7 років ув'язнення під пагорбами).
Щоб зупинити танці, треба промовити:
«Я не танцюю!» — 3 р.

Проте хлопець, на щастя, таки встиг прочитати напис.

Ельфовик ірландський — у Європі розповідають безліч казок про ельфів — крихітних істот, які начебто мешкають всередині квітів. Проте останні досліди виявили, що крихітні музики здатні співіснувати лише з цим непоказним і рідкісним кущем. Боюся, що його не відшукати навіть у Червоній книзі. Мабуть, тому дехто вважає, що кельтський кущ перевівся, а дехто — що він взагалі ніколи не існував.

—Я не танцюю! Я не танцюю! Я не танцюю! — квапливо загукав Михась, відмахуючись від настирливої зграйки. І розчаровані ельфи мусили полишити його повернутися у свої пуп'янки...

...Сусідкою летючих танцюристів була старезна верба, що мала років з триста, не менше, бо була дуже товста і щільно вкрита сивим мохом.

Дівчата, які вистрибнули з верби з прялками в руках, почали із шаленою швидкістю прясти. Нитки потяглися за огорожу й почали хутко заповнювати собою усе довкола. Хлопчик із жахом збагнув, що ці божевільні прялі здатні заткати своїми зеленими нитками увесь Нікітський сад, а може, й увесь Крим, і навіть цілий світ. Тоді Михась наважився натиснути на червону кнопку з написом «ALARM!» і кинувся навтьоки. Позаду дико завила сирена.

3. Насіння драконячого дерева

Хлопець мчав, куди бачать очі... Певно, Михась зопалу проминув безліч чарівних рослин, а коли оговтався, то опинився в глухому куті, майже носом торкаючись таблички:

Драконяче дерево*
(*Oris draconorum*)
Увага! До огорожі не наближатися.
У разі самозагорання скористатися вогнегасником.
Помітивши щонайменший порух гілки,
ТЕРМІНОВО НАТИСНІТЬ
ЧЕРВОНУ КНОПКУ!

А чи вмієте ви користуватися вогнегасником? Попросіть дорослих, щоб навчили вас цього.

Драконяче дерево — справжнє дерево, яке росте переважно в тропіках Африки та Індії. Є така індійська легенда. Жив колись один лютий і хижий дракон, що понад усе любив полювати на слонів. І ось нарешті знайшовся один могутній слон, який переміг того слоноїда і розтоптав його на млинець. І ось саме з того місця, де лишилися рештки хижого чудовиська, й виросло драконяче дерево. (Ось тільки не варто шукати на його гілках блакитних груш).

Розглядаючи протипожежне знаряддя, Михась побачив, що просто на стовбурі драконячого дерева розплющилося яскраве блискуче око. Згодом зауважив, що їх аж три. Зненацька до ніг хлопця впало щось схоже на велику блакитну напівпрозору грушу.

«Знову якийсь підозрілий овоч. Але цього разу не яблуко, а груша», — подумав хлопчик.

Він не стримався і з'їв грушу. Зауважив, що нічого дивного не відбулося. Насіння поклав у кишеню, щоб висадити вдома.

4. Жовтогарячі господарі

Двоє працівників, на вигляд як аргонавти в жовтогарячих скафандрах, вивели Михася із ділянки 77, закривши її на сім замків, і відправили в медичний блок для перевірки. Батьки вже чекали на сина і хвилювалися. Перед відвідуванням медблоку Михась встиг кісточку драконячого дерева засунути у візок, під подушку Костика. Аспіранти обробили одяг Михася, дали навіть номер телефону, назвавши його колегою. Повернувшись додому, Михась взявся шукати насіння. Та виявилося, що братик уже дожовував його. Вирвавши його із рук молодшого брата, Михась заснув із мріями про драконяче дерево із голубими грушами.

Вранці родина вилетіла в Київ.

Удома Михась дбайливо висадив синє зернятко драконячого дерева у вазон.

5. Воно проростає!

Насіння почало проростати після того, як молодший брат полив вазон томатним соком...

6. Хвостаті похибки та інші нісенітниці

Треба сказати, що після повернення з Криму з Михасем почали відбуватися незбагненні речі. Спершу досить дивні відкриття хлопець зробив у школі. Він раптом помітив, що на карнизах і шторах класних кімнат мешкає безліч неприємних маленьких створінь. Вони були схожі на лисих кицьок породи «сфінкс», тільки завбільшки з маленьку мишку. Ті істоти мали довгі закручені хвости, а їхні сірі шкурки були вкриті літерами та цифрами. Михась назвав їх «похибки». Отож ці бридкі створіння весь час чинили всілякі капості...

...Михась почав розуміти мову рослин.

***

Якось посеред дня у маминому кошику, куди вона складала мотки ниток, шпиці і недоплетені светри, хлопець несподівано угледів крихітного волохатого дідуганчика. Старий затишно влаштувався на м'якій вовні і неспішно ворушив шпицями, продовжуючи мамину роботу.

— Добрий вечір, — розгублено привітався Михась, дивлячись за вправними рухами волохатих рученят. Дідок гостро кліпнув на нього і не надто привітно буркнув:

Як ви вважаєте, що мав на увазі дідусь?

Кого він вам нагадує? Чому?

— Отже, ти мене бачиш? Так? От чуло моє серце! Доїздилися! І чого ж бо вам вдома не сидиться? А ти, хлопчино, спочатку мав би дізнатися, що то за птиця заморська, перш ніж тягти її до рідної оселі.

***

Відколи почався новий шкільний рік, вільного часу одразу поменшало. Повернувшись зі школи, Михась намагався якнайшвидше виконати домашні завдання, щоб звільнити вечір для дослідів з рослинами. У вівторок Михась повернувся зі школи й одразу взявся за уроки, але ніяк не міг зосередитись.

Гортензія, бегонія, фіалка просили пити.
Навіть пальма потребувала уваги.

...І лише драконяче дерево ніколи нічого не казало.

Нарешті Михась виконав усе, чого бажали його зелені вихованці, і знову взявся за алгебру. Аж тут двері відчинилися і в кімнату

увірвався Котька. Він тицьнув у руки старшому брату велику грушу й зазирнув у вічі відданим поглядом. Останнім часом між братами Вербицькими панував лад. Зазвичай з немовлям не так просто порозумітися, бо невідомо чого воно хоче і чому плаче. Але Михась тепер розумів свого брата так само, як і голоси рослин. А головне, Котька теж розумів усе, що казав йому старший брат. Навіть мама почала прибігати по Михася, якщо малий надто вже вередував, і дивувалася, як брати чудово знаходять спільну мову.

Михась і його братик полюбили драконяче дерево.

...Проте з деревом, на жаль, останнім часом було не все гаразд. Уже кілька днів Михась знову почав непокоїтися за цю незвичну рослину — у тому місці, де стебло витикалося з землі, воно почало якось дивно витончуватись...

7. Хо! Хо! Хо!

...Михась ще раз оглянув синю рослину і здивувався. І як це він раніше не здогадався?! Хіба ж це стеблина? Це ж справжнісінький хвіст устромлено в землю!

Оці міцненькі малі листочки — це лапки, світла пляма — пузо, а дві бруньки згори...

* * *

Хома оселився під Михасевим ліжком. Він завжди встигав блискавично пірнути туди, коли хтось заходив до кімнати. Хлопець влаштував йому затишне кубло зі своєї старої куртки. Достатньо було трохи підняти край ковдри й покотити під ліжко яблуко або морквину, щоб за мить почути хруп-хруп-хруп-хруп!

Та вночі Хома вільно ширяв кімнатою...

Та ось про те, як швидко ростиме його вихованець, хлопчик не думати не міг. За порадою Домінуса Верби Михась підрахував і пересвідчився, що чудовисько за рік підростатиме приблизно на сім метрів. Час від часу хлопчик вимірював дракона і за два місяці

упевнився, що зріст Хоми сягнув одного метра тридцяти п'яти сантиметрів. Добре, що він хоч умів згортатися в невеличкий клубок, але що буде, коли велетенська рептилія вже не вміщатиметься під ліжком? Михась утратив сон і апетит, ламаючи голову, що робити з драконом. Віддати в зоопарк? Який зоопарк згодиться тримати дракона такого розміру? А навіть якби й згодився, то хлопчик нізащо не хотів бачити хвостатого веселуна за ґратами. Просто вигнати його на вулицю? А де ж він перебуде зимові холоди? Хіба можна вчинити з ним так безжально? Адже чудовисько щиро прихильне до хлопця і цілком йому довіряє. Хоча іноді драконяча прихильність створювала Михасеві додаткові незручності. Наприклад, виявилося, що дракони висловлюють своє захоплення, складаючи й співаючи урочисті гімни.

Придумайте свою історію до цього розділу за малюнками.

Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 230) і прочитайте цей розділ («7. Хо! Хо! Хо!») до кінця.

Хто той старий дідуган, який говорив до Михася із маминого кошика з нитками?

Про які небезпеки повідомив домовик Домінус Верба Михасеві?

Згадайте, хто такі домовики. Оформте все, що розповів Домінус Верба хлопчикові, у вигляді схеми-малюнка в зошиті.

Щойно хлопець повертався зі школи і переступав поріг своєї кімнати, Хома висовував голову з-під ліжка і страшним голосом починав горлати, жахливо гаркавлячи і відбиваючи такт хвостом:

О р-радість! О щастя!
Вер-р-ртає зі школи
Гер-р-рой, що його
Не здолати ніколи!

Михасева слава
Летить по світах.
О слався! О слався!
Назавжди в віка-а-а-а-ах!

Мама сердито запитувала, навіщо він так голосно вмикає приймач і що це за новітня група з'явилася, ще гірша за «Рамштайн»? Хоча фруктові дракони й вегетаріанці, у Хоми дуже швидко росли зуби, він шалено гриз усе, що трапляло на очі. Під дерев'яне ліжко невдовзі довелося підкладати стоси старих підручників, бо Михасів вихованець схрумав ніжку. Але ще гірше вийшло, коли завзяте чудовисько поцупило з передпокою і згризло татів зимовий чобіт... До того ж хлопцеві дедалі важче було пояснювати мамі, куди зникають з холодильника фрукти й овочі.

— Три кілограми яблук за один день? — дивувалася мама. — Дві великі головки капусти і півтора кілограми моркви? Чотири цибулини? І ти все це з'їв?

— Авжеж. У мене тепер овочевий період, — відчайдушно брехав Михась, однак і сам розумів, що це звучить зовсім непереконливо. Отже, проблем дедалі більшало.

8. Цуценя?

...Учителька розсердилась і написала в щоденнику, що Михась Вербицький погано поводився на уроці. До того ж на нього образився і сам Ігор. Отже, Михась прийшов додому, жбурнув рюкзак і сердито гукнув Хомі: «Замовкни!», бо той саме висунув синю лускату голову з-під ліжка і загундосив:

О р-радість! О щастя!
Вер-р-ртає зі школи Гер-р-рой...

Хома ображено зник під ліжком.

Квіти наввипередки почали просити про своє.

Як заспокоюєтесь ви?

Що ви порадили б Михасеві?

— УСІ ЗАМОВКНІТЬ!!! — розлючено гаркнув Михась, сів за стіл і обхопив голову руками. Він мусив придумати, що сказати татові, бо розповісти правду, на жаль, було неможливо. До кімнати притупотів Котя з надкушеним яблуком у руці. Хома миттю висунув голову з-під ліжка, понюхав яблуко, хутко висмикнув його з пухкенької ручки, підкинув у повітря і проковтнув. А тоді підставив малому спину. Котька радо видерся на дракона, вхопив його за довгі вуха, і той почав несамовито кружляти й гасати по стінах і по стелі...

Несподівано до кімнати зайшла мама.

— Михасю, хто це?! Звідки?! — знову спитала мама, що вже почала приходити до тями після першого шоку.

— Грушевий дракон, — чесно відповів хлопець.

— Припини ці ідіотські жарти. Я тебе серйозно запитую: звідки ти притяг це цуценя? Одразу видно, яке воно породисте.

— Цуценя?! — тепер уже здивувався Михась.

Почувши, що він породистий, Хома набрав поважного вигляду, розпустив кольорового гребеня на потилиці і чемно вклонився:

— Хома Вер-р-бицький, — відрекомендувався він.

Мама засміялася.

— Боже ж мій, яке потішне собача! Як воно кумедно підгавкує! Наче хоче щось сказати! Любий, ходи-но швидше сюди!

За її спиною виникла широкоплеча постать батька.

Однак тато не був у захваті від побаченого, а доволі суворо промовив:

— Цього ще бракувало! Мишко, ми ж домовлялися — ніяких тварин. Хіба нам мало усіх тих джунґлів, що ти розвів по всій хаті?!

Батьки дозволили залишити Хому.

* * *

— Хомо, а чого це вони раптом вирішили, ніби ти собака? — спитав Михась, щойно за батьками зачинилися двері.

— Бо я вмію *вдавати!* — радісно гукнув дракон, прудко промчав стіною, знову зістрибнув на долівку, дзвінко дзявкнув — «гав! гав!» — і підняв передні лапи так, як це роблять собаки, коли «служать».

Дивно, але хлопцеві на мить і справді здалося, ніби біля нього сидить кумедне цуценя з довгими волохатими вухами.

1. Про які пригоди йдеться у творі? Сформулюйте одним реченням.
2. Чи можна виділити повчальні моменти у творі? Якщо так, то яких саме?
3. Проаналізуйте поведінку хлопчика. Напишіть коментарі до його «плюсів» і «мінусів», використовуючи описані ситуації.
4. Визначте, які казкові персонажі є у творі? Які чарівні перетворення відбуваються? Проілюструйте один епізод, використовуючи нейронні мережі.
5. Напишіть власне висловлення на тему: «…ти завжди будеш єдиним у світі МОЇМ ДРАКОНОМ». Які питання варто розкрити?

6. Перейдіть за покликанням чи відскануйте QR-код *(с. 230)* і дізнайтеся багато цікавого про рослини, які згадані у творі.

9. Інший дракон

Одного разу, під час прогулянки, Вербицькі натрапили на сусіда Леліка — Олелько Пихач , який вигулював не пса, а дракона, справжнього крилатого ящура. Михась зразу зрозумів, що звір Леліка також уміє прикидатися собакою. Спайк, так звали дракона, не сподобався ні Михасеві, ні його грушевому драконові Хомі.

10. Моторошно-темний отвір

Згодом у дворі почали зникати тварини...

...Проникнувши в отвір у підвалі будинку, Хома повідомив, що в підвалі — Спайк.

11. Сніг

Під час прогулянки біля будинку Вербицькі натрапили на сліди черевиків зі складним візерунком протекторів у вигляді латинської літери «Р», які вели до підвалу.

Михась починає розслідування: чи дійсно в підвалі Спайк, хто господар хижака?

12. Господар хижака

…

— Придумав? — спитав Хома, вправно підкидаючи недогризок яблука так, щоб він сторчма приземлився точно на кінчик його блискучого синього носа. Котька захоплено заплескав у долоні.

— Ні, а ти? — озвався Михась.

Фруктовий дракон непевно покрутив хвостом. Уже третю добу в братів Вербицьких тривав мозковий штурм: вони шукали способу позбутися страшної небезпеки, що оселилася в підвалі їхнього будинку. Утеклий хижий дракон Спайк розлякав усю живність навколо, зжер курчат двірнички та всіх підвальних пацюків, і раптом з'ясувалося, що він цілеспрямовано полює саме на Хому.

Вже було відкинуто чимало сміливих пропозицій:

1. Викликати поліцію — вже була, і Спайк її легко обдурив.
2. Підпалити підвал — не можна, бо згорить увесь будинок.
3. Вилити в душник татів одеколон «після гоління» (від таких концентрованих пахощів будь-хто втече світ за очі) — не годиться, бо образиться тато.
4. Напхати в шматок м'яса снодійних таблеток і взяти хижака сплячим — непогана ідея, але де взяти снодійне — всі Вербицькі сплять як убиті, хоч з гармати стріляй.
5. ...

Поміркуйте, чи випадково саме ці слова наспівує герой?
Із якої пісні ці рядки?

Згадайте, що Хома сам любив складати урочисті пісні — гімни (славні).

Чому Михась упевнений, що якби Спайк почув ці слова, то одразу б утік?

Як ви розумієте вислів «мозковий штурм»?

Об'єднайтесь у команди та спробуйте організувати «мозковий штурм» за запитаннями до твору «Дракони, вперед!»

Хома міряв стіни і стелю кімнати кроками, мугикаючи собі під ніс: «Зги-и-ине лютий вороже-е-е-енько, як роса на со-о-онці...».

...Був перший день зимових канікул. Рано-вранці Михась із Хомою вешталися порожнім дитячим майданчиком, сторожко поглядаючи в напрямку входу до підвалу. Зненацька до під'їзду, де мешкали Пихачі, підкотило розкішне авто. З будинку вийшов сам барон у білому капелюсі, баронеса в хутрах і двоє слуг з неосяжними валізами, а тоді шафоподібний охоронець витяг з під'їзду Леліка, який щосили брикався, кусався і відбивався.

— Не хочу! Я не поїду на ці ваші дурнуваті Мальдіви! Чого я там не бачив?! Пусти! Пусти! Я сказав —не поїду!

— Олелько-Рюрик, ви недобре поводитесь на очах у простолюдинів, — сухо зронив барон. — Отже, будете покарані. А тепер сідайте в машину.

— Навіть мови бути не може, щоб ви сам-один лишалися тут на цілі вакації, — додала баронеса.

Спадкоємець уже й сам зрозумів, що його спротив марний. Він перестав вириватися, кинув повний відчаю погляд на вхід до підвалу й тужливо озирнувся.

На якусь мить очі Олелька Пихача зустрілися з Михасевими очима. Михасеві здалося, але в очах Олелька було благання...

Згодом лімузин з родиною Пихачів завернув за ріг вулиці і помчав до летовища.

— От і добре, — сказав Михась, — їх не буде аж два тижні, й оте страховисько за цей час здохне з голоду.

— Так йому й треба, тому драконожеру! — підтримав Хома.

Дивно, але з того часу брати Вербицькі раптом втратили апетит...

— Чому ви нічого не їсте? Може, захворіли? Застудилися? — захвилювалася мама й торкалася Михасевого чола і драконового носа.

Як можна пояснити поведінку Михася та Хоми? Що їх мучило?

Однак це була не хвороба.

На другий день, десь під вечір, до них раптом крізь усі поверхи долинуло моторошно-жалісливе виття, сповнене голодного жаху.

— В когось так страхітливо виють водопровідні крани, — зауважила мама. — Як можна таке терпіти? Треба негайно викликати сантехніка.

Тієї ночі ніяк не щастило заснути обом братам Вербицьким. Михась лежав, дивився в темряву і чув, як у нього під ліжком перевертається з боку на бік грушевий дракон, бо тому теж не спалося. Проте згодом хлопець усе ж задрімав і йому наснилося, ніби це Хома гине від голоду в сирому темному підвалі...

Вдома було темно й тихо, лише неголосно цокав годинник. З-під ліжка теж не чулося ніяких звуків — мабуть, Хома міцно спав. Михась обережно виліз з-під ковдри й подався на кухню. «Чомусь мені здавалося, ніби в нас набагато більше м'ясних продуктів залишилося з вечері? Десь тут мав бути чималенький шмат любительської ковбаси? Де ж мама його поділа? Ну добре, вистачить сосисок і оцих котлет». Хлопчик вкинув усе в паперову торбинку і, взувши чоботи й накинувши куртку просто на піжаму, вийшов на сходовий майданчик. Дуже важливо було зачинити вхідні двері так обережно, щоб не клацнув замок. Почувався жахливо, адже розумів, що зраджує свого брата — грушевого дракона. Він знав, що для Хоми загибель хижака — це реальна можливість позбутися смертельної небезпеки,

але якесь незрозуміле почуття штовхало Михася до такого нерозважливого вчинку.

У наступних розділах книги розповідається, що одного разу дракон зникає. «Герой починає пошуки і знаходить його в ув'язненні такого собі кутюр'є, що виготовляє з драконівської шкіри витончену галантерею для київського бомонду. У нього багато драконів — він чекає, коли вони підростуть і шкіри стане більше. Саме із грушевого дракона кутюр'є хоче зшити чобітки і сумочку для дружини міністра фінансів. От із цієї халепи герой і визволяє свого дракона, але доводиться звільнити й інших. Михась телефонує знайомим із Нікітського саду, і ті кажуть, що він має привезти драконів на Карабі-яйлу (гірський масив у Кримських горах), де є заповідник драконів, а там уже знають, що робити. Михась починає думати, як йому пізно вночі дістатися Криму, і вирішує летіти вздовж Дніпра. З кожним із цих драконів при зіткненні з реальним світом відбувається якась пригода». У цьому творі ми є учасниками пригод, разом із персонажами — детективами й супергероями. Кінець історії, звісно ж, позитивний.

7. Про всі пригоди Михася і його дракона можна дізнатися, прочитавши повний текст твору за покликанням чи QR-кодом *(с. 230)*.

8. Спробуйте одну з історій про драконів «оживити».

9. Визначте пригодницькі інтриги у творі.

10. Як детективну історію розплутує Михась Вербицький?

11. Дослідіть становлення особистості Михася Вербицького, його захоплення та фантазії. Презентуйте дослідження у вигляді сторінки у соцмережі.

12. В одному з інтерв'ю Катерина Штанко зізналася: «Я писала цю книжку так, щоб зацікавити дитину: був потрібен цікавий сюжет, тож я і намагалася писати щось бурхливе і захопливе». Як ви вважаєте, чи вдалося це письменниці?

13. Оцініть твір «Дракони, вперед!» за п'ятибальною системою. Поясніть відповіді, оформивши записи в зошиті.

	Бали	Коментарі
Сюжет		
Персонажі		
Ілюстрації		

ПРИГОДИ І ГУМОР

♦ *Всеволод Нестайко* «Тореадори з Васюківки» (скорочено)
♦ *Валентин Чемерис* «Вітька + Галя,
або Повість про перше кохання» (скорочено)

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

♦ *Всеволод Нестайко* «Супер “Б” з фрикадельками»
♦ *Галина Малик* «Злочинці з паралельного світу»
♦ *Олександр Дерманський* «Мері»

«Полинева птаха горлиця», 2023 р. Полотно, акрил, лак, глітер. Художниця Марія Голуб

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО (1930 – 2014)

Радість, не поділена
з другом, —
це не радість, навіть
не пів радості, а якась
поганська четвертушка,
мізерія якась.
Всеволод Нестайко

Всеволод Нестайко народився в Бердичеві на Житомирщині. Читаючи його світлі гумористичні твори, важко повірити, що зростав майбутній письменник під час страшних років Голодомору, а потім — Другої світової війни…

Всеволод Нестайко починав друкуватися в журналі «Барвінок». За 55 років він написав понад 30 повістей, романів і збірок оповідань. Іван Малкович, письменник і видавець, зазначав, що книжка «Тореадори з Васюківки» — єдиний дитячий бестселер в Україні. У передмові до згаданого твору щиро й душевно Всеволод Нестайко розповідає про себе.

«У дитинстві я був руденький, худенький і маленький — чи не найменший у першому класі. І страшенно хотів якнайшвидше вирости. За порадою однокласника Васі, такого ж, як і я, шпінгалета, я прив'язував до однієї ноги важку праску, до другої — цеглину, хапався за верхню планку одвірка і висів, поки вистачало сил, намагаючись витягти своє тіло. А ще той Вася мені сказав, що від дощу все росте. І я довго простоював під дощем, підставляючи струменям свою грішну руду голову…

Швидше вирости я хотів ще й тому, що дитинство моє було не безхмарним і щасливим. Тато мій, колишній «січовий стрілець», 1933 року був заарештований і загинув. З трьох рочків пізнав я, що таке доля безбатченка, де чи не єдиною втіхою були книжки…».

1. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/xwPbZiu8 або QR-кодом і дізнайтеся більше про Всеволода Нестайка, зокрема і з його спогадів.

2. Як ви реагуєте на труднощі? Чи вдається зберігати оптимізм у складних життєвих обставинах? Чому?

3. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом, що на цій сторінці, та ознайомтеся з переліком найкращих дитячих книжок.

На стартовій сторінці Google був дудл (логотип), присвячений Всеволодові Нестайку. На ньому — ілюстрація до одного з епізодів повісті «Тореадори з Васюківки».

Трилогія — це три самостійні твори одного автора. Вони пов'язані єдністю задуму сюжету.

Наприклад, «Тореадори з Васюківки» — трилогія, яка складається з таких творів: «Пригоди Робінзона Кукурузо», «Незнайомець з тринадцятої квартири» та «Таємниця трьох невідомих».

«Тореадори з Васюківки» — гумористична пригодницька повість. В основі твору — розповідь про неймовірні пригоди звичайних школярів. Такі твори називають **епічними**.

Трилогія «Тореадори з Васюківки» визнана одним із найвидатніших творів сучасної світової дитячої літератури.

1965 року на основі повісті знято фільм. Ця кінострічка одержала на міжнародному фестивалі в Мюнхені Гран-прі (1968), а на Міжнародному фестивалі в Александрії (Австралія) — головну премію (1969).

ТОРЕОДОРИ З ВАСЮКІВКИ

Частина перша, *яку розказує Павлуша Завгородній*

Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає, мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що…

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду.

Довго ще тривають переговори.

Нарешті дід востаннє лайнувся, закашлявся, плюнув і почовгав за хату.

Ми вилазимо з бур'янів.

Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

— У-у, скотиняка! Щоб ти…

Це через неї ми вскочили в халепу.

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом.

Перша лінія метро — у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ви пам'ятаєте свої дитячі мрії? Чи хотіли колись здійснити щось грандіозне? Якщо так, то що саме?

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом непередбачена катастрофа!

Клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід.

Ну і…

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не кінчимо, але хто його зна… Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Але Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка і напарник. Ява Рень.

Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе у нашому селі, так його зве.

У них взагалі вся сім'я інтересна. Батько на скрипці грає. Корова — Контрибуція називається. А дід (ви уже з ним знайомі) — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує. Бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є!

З'ясуйте лексичне значення слова «контрибуція».

Чому саме така, на вашу думку, кличка корови? Чи створює це комічну ситуацію? Чому?

Городські мисливці, що «Волгами» з Києва приїжджають, тільки охають.

«Ви, дедушка, абсолютний чемпіон», — кажуть.

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Чи є у вас друг / подруга, про яких можна сказати «один на мільйон»?

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів.

Про кого взагалі так кажуть? Чому?

Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився і при всіх плескачів їй надавав. То вона, замість того щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. Стоявстояв, червоний мов рак, а тоді як дав дриза — тільки п'ятами залопотів.

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон один буває.

Ява сам казав:

[1] *Буцега́рня* — в'язниця.

Що в цьому епізоді викликає усмішку? Чому? Чи добре вчинили хлопці? Чому?

[2] *Тореадор* — це головний учасник бою биків (кориди) в Іспанії та в країнах Латинської Америки, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару; матадор.

Корида — бій биків — традиційне іспанське видовище

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява і Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні[1]».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави. Отож ми з ним піймали в лісі пугукала і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою.

А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив? Ми, звичайно.

А то якось влітку Ява сказав:

— Давай влаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі кіно дивилися «Тореадор[2]»?

— Ага...Той що?

— Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.

— Так-так-так...

— А тоді — рраз! Бик — беркиць! І оплески.

— Ага. Класнючо... Але це ж убивати треба. Хто ж нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаготівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол. Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою і ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. Ти ж бачив. Тореадори — то найсміливіші герої і ловкачі. Головне — спритність. Розумієш? Уперше у Васюківці — бій биків. Тореадор

Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде.

Я усміхнувся. Це було класнючо. По радіо, по телевізору і взагалі…

Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі, — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор.

Цього літа один дачник мало не вмер з переляку. Лежав на вигоні голий-голісінький — загоряв. Голова під парасолькою, все інше — на сонці. І раптом — Петька. Дачник як рвоне. Бугай за ним. Дачник товстий, з черевцем. Бачить — не втече. А тут телеграфний стовп. Як той дачник на нього видряпався — досі невідомо. Але факт — півдня загоряв на ізоляторах, тримаючись за дроти, аж поки не під'їхав комбайнер Микола на комбайні і не зняв його. Дачник штани надів і одразу на станцію: додому їхать.

Ні, хай з бугаєм Петькою вороги наші б'ються.

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнючий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Весь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике і крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може, й так.

— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

У прочитаних епізодах використано гумор, іронію, сатиру чи сарказм?

Відповідь аргументуйте. Пригадайте засоби комічного.

За потреби використайте словник літературознавчих термінів або перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с.246) і дізнайтеся більше про ***комічне***.

Наведіть власні приклади. Прочитайте діалог виразно за ролями. У чому комічність ситуації?

— Бо в нашої Маньки теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»! Скажи краще, що ти просто мами боїшся.

— Я — боюсь? От я зараз дам тобі у вухо, і ти побачиш, як я боюсь. Ану забери свої слова назад!

— Я забираю, але ти все одно боїшся.

— Боюсь?

— Боїшся…

— Боюсь?

— Боїшся…

Я схопився рукою за вухо і, в свою чергу, затопив Яві кулаком у живіт. Ми покотилися по траві й викотилися на дорогу. Все, що було на дорозі поганого, ми, качаючись, підібрали на свої штани й сорочки. Першим отямився я.

— Стривай, — кажу, — годі. Бо замість бою биків у нас вийшов бій дураків.

— Це ж ти винен. Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти і спробуємо. Бо ж твоя Манька і справді для телевізора не підходить. Ще люди подумають, що то не корова, а собака.

Мені вже остогидло битися, і я вдав, ніби не зрозумів, як тяжко він образив нашу Маньку.

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови плентались, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який лишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. Капелюшок був на Яву завеликий і насувався на очі. Щоб хоч що-небудь бачити і не впасти, Ява мусив увесь час сіпати головою, поправляючи його. Здавалося, ніби він комусь кланяється.

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці. То були Цюця, Гава і Рева, про яких мені мати колись розповідала різні «баналюки», аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Гави і Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. Ми були в повній бойовій готовності.

Ми йшли і співали арію Хозе з опери Бізе «Кармен», яку багато разів чули по радіо:

Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій,
торе-гадор, торе-гадор...
Там жде тебе-ге-ге-ге любов,
там жде-ге тебе любов...

Ми співали і не знали, що нас чекає.

Небо було синє-синє — справжнє іспанське небо. Погода — саме підходяща для бою биків. Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати.

Я не став сперечатись. Тим більше, Манька у нас дуже нервова, їй краще не бачити бою биків.

Ява поправив на голові капелюшка, підтяг штани, взяв мого килимка і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди і почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічичирк! Спокійнісінько щипає собі траву.

Ява мазнув її килимком по ніздрях. Контрибуція лише одвернула морду. Ява роздратовано верескнув і щосили хльоснув її килимком. Контрибуція, ліниво переступаючи ногами, повернулася до Яви хвостом.

Наведіть три приклади того, що комічне досягається розповіддю про серйозне — буденно й повсякденно, а про буденне — серйозно й піднесено.

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

...А Контрибуція — хоч би що, не звертала на нас аніякісінької уваги.

Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього своїми сумними очима і сказала:

— Му-у!

У перекладі з коров'ячої це, мабуть, означало: «Ідіть, хлопці, отсюдова. Не займайте мене».

Але ми вчасно не зрозуміли попередження.

Хекаючи, ми стрибали навколо неї, викликаючи на двобій. Яві було соромно переді мною за свою Контрибуцію — це я бачив.

Зупиніть читання й поміркуйте, як можуть розгортатися події далі. Продовжте читання.

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну то я сам!

Він розмахнувся і дзибнув Контрибуцію ногою по губі. І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі.

І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Йо-яй!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі. Бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж насередині. Те, куди ми влетіли, чесно кажучи, ставком можна було назвати лише умовно. Колись справді тут був величенький ставок-копанка. Але він давно пересох, замулився і перетворився на звичайнісіньку калабаню. У найглибшому місці нам було по шию. Саме у цьому місці ми зараз і стояли, відсапуючись.

Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу якісь свої коров'ячі прокльони. В калабаню лізти вона не хотіла. Вона була бридлива, охайна корова. Ми це знали.

Ми стояли й мовчали...

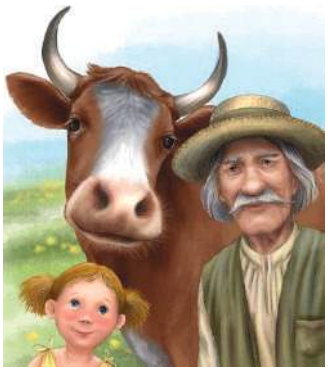
...Довго ми тоді стояли з Явою в отих помиях. Півгодини, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція. Бо вона підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, як поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника і співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали.

Спереду стіна свинарника, з боків густі бур'яни, ззаду дід Варава. Тікати нікуди. Так і заклякли ми, присівши, мов курчата перед шулікою.

— Не бійсь, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. І ніби велосипедним насосом хтось качнув — то ми зітхнули. І тремтячі вуста наші самі собою розтягайся в противну підлесливу усмішку Але дід на усмішку нашу не відповів. Не любив дід таких усмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішнє листя, губи тонкі і так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це лише здавалося. Мабуть, не було уже в світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити вроки, екзамент на носі...

...Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятий. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше.

І хоч ми костричимось і кажемо: «Наплювать!», але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метрів» засипати, ніж один екзамен.

Вам доводилося складати іспити? Якщо так, то які почуття у вас виникали?

Яке ваше ставлення до контрольних робіт? Чому?

— Здається, діду, все. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений. Але каже:

— Ідіть, ідіть уже. Але знайте, ще раз щось таке — вуха пообриваю і свиням викину.

Тулячись спинами до самих бур'янів, ми боком проходимо повз діда і, тільки-но його минаємо, щодуху біжимо.

І якраз вчасно: ще мить — і шкарубка дідова рука з розмаху приліпилася б до наших штанів...

Я живу по сусідству з Явою. І за якусь хвилину ми вже відсапуємось у нашому садку.

Ми сидимо у картоплі під вишнею. Сидимо й журимось, що така прикра невдача спіткала нас з отим «метром». Але довго журитися ми не вміємо.

— Слухай, — раптом каже Ява, — а давай зробимо… підводного човна.

— Давай, — не задумуючись кажу я. І тільки тоді питаю: — А з чого?

— Із старої плоскодонки. Отої, що біля верби…

— А як?

— Воду вичерпати, дірки позатикати, просмолити, верх забити дошками. Отут перископ. Отут люк. На дно баласт.

— А двигун?

— На веслах буде. Нам же не треба, щоб дуже швидкохідний. Аби підводний.

— А дихати?

— Через перископ.

— А на поверхню як випливати?

— Баласт викинем і випливемо.

— А як водою заллє і затопить?

— Ти що — плавати не вмієш? От іще!

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився й голосно крикнув у задушливу пропахлу цвіллю й болотом темряву: «Го!». Я люблю гокати в колодязь: таке «го» виходить — аж у вухах лящить. Такого «го» ніде не почуєш, як у колодязі. Краса, а не «го». От і зараз…

— Го!.. Го!..

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі. І раптом у ці виляски вплелося жалібне тонке скімлення. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення. Ми перезирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно, — сказав я.

— То що? — сказав Ява.

— Треба витягти, — сказав я. Хоч міг цього й не говорити. Бо він таким тоном спитав, що то вже була й відповідь.

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю у цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так вдержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутній.

— Ні, спускатимусь я. Я перший сказав. І... і в тебе була ангіна тиждень тому. Тобі не можна в колодязь. І взагалі в тебе носоглотка... Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш...

На вашу думку, ідея спуститися у відрі в колодязь — це вияв сміливості чи нерозважливості? Чому?

Поясніть, як утворено слово «криниценавт». Чи можна його назвати авторським неологізмом? Чому?

— А де взяти вірьовку?

— А ондо припиначка.

— Та ж на ній коза! Разом з козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться...

...Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і за якихось півхвилини почулося глухе, як з бочки, Явине: «Стоп! Харош!»

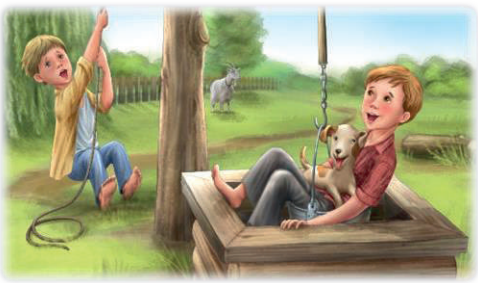
Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Ява? Як себе почуваєте?..

— Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого Собакевича. Ой-йо-йой! Що ж ти опустив! Тут грязько! Засмоктує! Тягни швидше!

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками й почав тягти.

Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю. Всіма силами, всією вагою тіла тягну за припиначку вниз. І раптом відчуваю, що ноги відриваються від землі. Ой лишенько! Це ж я зараз висітиму над землею, як жаба на гачку, тільки ногами дриґатиму. Переважують мене Ява з цуциком.

— Яво! Ой-йо-йой!— кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. А тут я ще й ногою загачився за корінь, що якраз біля мене з землі випружинився.

Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються, — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Першим на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я одразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак знали...

— От, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я. Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене і заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми одразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!..

...Ми побігли до річки.

Підводний човен з плоскодонки навічно потонув у забутті...

Як же народився твір про Яву та Павлушу? Сюжет «подарував» Всеволодові Нестайку його ілюстратор Василь Євдокименко.

Павлушу та Яву важко назвати чемними дітьми. Вони мріють стати героями і намагаються досягти мети наївно, по-своєму. Проте саме через їхні о́брази автор порушує *морально-етичні проблеми*: уміння дружити, уболівати за спільне, працювати в команді; вибору своїх дій та учинків і відповідальність за них; дорослішання, честі, совісті, гідності.

Відомо, що у 2024 році ухвалено рішення екранізувати повість-трилогію «Тореадори з Васюківки»...

А ви знали, що кіноверсія «Тореадорів з Васюківки»... уже є?

У цьому ж році колекція *Фільмофонду Довженко-Центру* поповнилась чудовою знахідкою — кінострічкою «Тореадори з Васюківки», створений 1965 року.

Короткометражний фільм (тривалістю приблизно 30 хв) був знятий на Харківській студії телебачення режисерами *Самарієм Зелікіним* і *Валентиною Осип'янець*. За спогадами виконавця головної ролі Олександра Бартенєва, фільм знімала невелика знімальна група в с. Коропове (тоді Коробів хутір Зміївського району).

4. Спрогнозуйте, як розвиватимуться події у творі. Звірте свої припущення з повним текстом роману-трилогії. Його можна повністю прочитати або послухати аудіокнигу (кожний розділ окремо) за покликанням чи QR-кодом *(с. 246)*.

5. Перейдіть за покликанням чи QR-кодом (с. 246) і перегляньте фільм «Тореадори з Васюківки».

6. Чим саме сподобався вам твір?
7. Чим захоплюють герої?
8. Якими засобами автор досягає комічного ефекту?
9. Випишіть фразеологізми, які використовують Ява та Павлуша. Що свідчить про те, що хлопці читають книжки?
10. Від чийого імені ведеться оповідь у прочитаних розділах?
11. Наведіть три докази на користь того, що у творі використано психологізм у змалюванні характерів Яви та Павлуші.
12. Назвіть три риси, які є спільними для героїв повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» та Марка Твена «Пригоди Тома Соєра».
13. Відшукайте 4 приклади комічного у творі.
14. Знайдіть і прочитайте опис зовнішності діда Варави. Які деталі опису викликали у вас усмішку? Як називають опис зовнішності героя?
15. Наведіть дві цитати, які свідчать, що Ява й Павлуша — вірні друзі.
16. Створіть сюжетний ланцюжок за розділом, поданим у підручнику.
17. Намалюйте ілюстрацію до найяскравішого, на вашу думку, епізоду.
18. Перейдіть за покликанням чи кодом та прочитайте ще один розділ твору й виконайте завдання до нього.
19. Доведіть, що у творі порушено **проблеми**:
а) дорослі та діти; б) людина і природа; в) творчість і праця.
Наведіть приклади-цитати.
20. Сформулюйте тему й ідею твору.
21. Розгляньте ілюстрації Ростислава Попського до «Тореадорів з Васюківки» і придумайте до них підписи, використовуючи прислів'я, приказки, загадки, фразеологізми тощо.

22. Проєктна робота.

Варіант 1. Створіть акаунт одного з головних героїв та наповніть його дописами і світлинами.

Варіант 2. Створіть цитатний диктант. Для цього наведіть приклади цитат до характеристики образів героїв, запишіть відповіді на окремий аркуш. Поміняйтеся цитатами з однокласниками / однокласницями й упізнайте героїв.
Звірте свої відповіді з правильними.

23. Виконайте одне із завдань:
а) напишіть есе про якусь пригоду, використовуючи засоби творення комічного;
б) створіть комікс за твором.

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС (1936 – 2016)

Усі твори Валентина Чемериса позначені інтригою, насичені «цікавинками», несподіваним розгортанням сюжету,..
Віктор Савченко

Валентин Чемерис народився на Полтавщині в селянській родині. У шкільні роки хлопець багато читав, називав сільську бібліотеку своєю другою домівкою, розносив книги літнім людям. Згодом працював журналістом. Перше оповідання — «Як я навчився писати гуморески».

Валентин Чемерис навчався в літературному інституті. Протягом життя працював на різних посадах: редактором видавництва «Промінь», очолював Дніпропетровську організацію Спілки письменників України, був заступником головного редактора та завідувачем відділу сатири газети «Літературна Україна»...

Творча спадщина Валентина Чемериса велика і різножанрова: це гумористично-сатиричні, історичні, пригодницько-фантастичні, автобіографічні твори, а також твори для дітей. Усі вони сповнені оптимізму. *«Що тут дивного, гумор я люблю, веселі речі я писав і писатиму до кінця свого життя. Але писатиму й інші — історичні, фантастичні і ще бозна-які, ті, що ляжуть мені на душу»*, — зазначав Валентин Чемерис.

Твори Валентина Чемериса із серії «Історія України в романах». Худ. оформлення Людмили Вировець

Про свої шкільні роки, друзів, перші юнацькі почуття письменник згадує в гумористичному творі «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання». Це історія про дружбу і перше кохання.

Головний герой Вітя Горобець — це він, Валентин Чемерис. Імен друзів, мешканців села Великі Чаплі, праобразом якого стало рідне селище письменника, митець не змінював.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

(скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

Стрілялись ми...

ЕХ ВІТЬКО, ВІТЬКО!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілитися на дуелі з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка. Якраз отам, де три плакучі верби до самої води схилили свої довгі гнучкі віти, де колись Вітька потай від рибника витяг на вудку отакезного дзеркального коропа, котрого в нього потім украв кіт Васька...

Умови дуелі:

1) Дистанція — 12 кроків.

2) Зброя — вогнепальна.

3) Право першого пострілу — Вітька Горобець.

4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.

Ой ти, перше кохання!..

Сьогодні субота. Теплий зоряний вечір. Набігавшись за день, Вітька Горобець стомлено сидить на колоді біля свого двору і неуважно слухає свого секунданта. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

— Ти його з ходу клацнеш!..

— А якщо він мене?.. — Вітька задумується.

— Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, — зітхає в темряві секундант. — Тільки носа не вішай. Он дід Свирид каже, що двічі не вмирати, а раз — не минувати. — Секундант зневажливо сплює і по-філософському закінчує: — Всі ми колись помремо!..

— Фе-е-дько-о-о! — зненацька лунає на вулиці. — Де ти, бісів сину? Біжи кабакової каші їсти, бо батько тобі дасть!

— Мені пора, — зводиться Федько, підтягуючи штани. — На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

— Чо-чого це? — удає спокійного Вітька.

— Так належить, — розводить Котигорошко руками. — Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті і думати про даму свого серця...

Заходить мати.

— Вітюньчику! — пильно дивиться на сина. — Що це з тобою? Чого ти такий зачумлений? Може, в тебе живіт закрутив, га? То я зараз піску нагрію та прикладу.

Вітька не встиг заперечити, як мати поставила діагноз:

— Точно, живіт болить. Постривай, я хутенько нагрію...

І Вітька Горобець, мужчина з життєвим стажем в чотирнадцять неповних років, мирно захропів на всю хату з піском на животі, та так, ніби не йому завтра доведеться із зброєю в руках ставати до бар'єра та цілитися в Петра Білого і ніби не йому старший секундант Федько Котигорошки, витерши рукавом під завжди мокрим носом, подасть жахливу команду: «Вогонь!..»

І натисне Вітька на гачок, і вирветься із дула вогонь...

А скільки ви з Галькою та з Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани та сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь та кавунів переносили ви в своїх пазухах; скільки передрали гороб'ячих та сорочачих гнізд; скільки перекупалися у ставку; скільки переходили у школу, перехапали двійок; скільки билися і скільки мирилися; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча з ганчірок; скільки порвали штанів та спідниць; скільки позбивали колін та подряпали облич; скільки збудували куренів з лободи; скільки

перекаталися на ковзанах і саночках; скільки переграли у війну, перемокли під дощами, перемерзли зимами; скільки перепадали з дерев, і скільки перечіплялися за машинами, і скільки шофери переперіщили вас шлангами; скільки шкір на вас облізло під сонцем, скільки ви мільйонів слів переказали, перекричали, перетворохтіли, а ніколи ти й не думав, що в Гальку Козачок можна закохатися!

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, й такі привабливі, і такі бездонні, що прямо диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися і не бачити їх?..

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватись? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дистанції в дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!» Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. Сопеш тепер з піском на животі, а що завтра робитимеш?..

Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі...

ТВОРЧІ МУКИ ФЕДЬКА КОТИГОРОШКА

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба... Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим? Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили...

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка.

По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічались. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих

книжок, яких дітям педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книги на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман… Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цім ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька...

— Узяв і покохав. Що ж тут такого? Для мене це просто.

— От здорово, — все ще не міг отямитись Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили…

— Як же їй освідчитись? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це у найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалась.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — в першу мить аж злякався Вітька.

— Так, на даному етапі, як каже наш міліціонер, тебе врятує тільки серенада!

Вітька мовчав, бликаючи білявими віями, поворушив тубами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і зрештою чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке…

— О-о, серенада!! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх...

— Напишемо, — коротко мовив Федько.— Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірша про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жахнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те, що серенаду напише, в огонь і воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. — Будь спокійний! Матимеш свою власну серенаду. О, ми ще

втремо носа всім іспанським закоханим! — І закінчив, ляснувши Вітьку по плечу: — Не бликай так перелякано, я тобі вірша-серенаду за годинку придумаю!..

...Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Тут Федько ліг животом на траву, поклав перед собою зошит, сунув в рот олівець і задумався. Вітька не міг спокійно всидіти і, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

Минуло ще кільканадцять нестерпних хвилин, і врешті Котигорошко прочитав такий вірш:

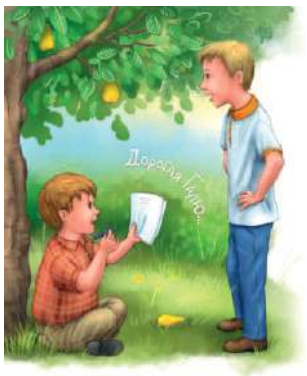
Дорогая Галю,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься.
В жилах кров вирує
— І любов мою нуртує.
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій.

— Ну, як? — звівся Федько на ноги. — Якби я ще помучився трохи і щоб Галя мені подобалася, то я й не такий би вірш склав.

— Здорово! — радів Вітька. — Чому ж ти написав, що мені не милі ріки?

— А з чимось же я повинен римувати слово «навіки», — пояснив Федько. —Не бійся, поети часто так роблять... Жінкам подобається, коли обіцяють на руках носити. Ти маєш їй обіцяти золоті гори, а там що буде.

— Е, ні, — знову запротестував Вітька. — Брехати я не буду. Золотих гір не хочу обіцяти, бо в мене всього десять копійок. Як кохає, то хай кохає з десятьма копійками.

Чи можна цей вірш назвати справжньою поезією? Чому?

Що в ньому викликає усмішку?

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

— І що мені робити з цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько.— Та це ж простого. Ти мусиш її проспівати. На даному етапі! І діло в шляпі, як казав наш завмаг, коли продав з-під прилавка фетрові капелюхи.

Вітька нічого не міг уторопати:

— Але де співати?

Федько радить співати серенаду біля Галиної хати.

— От здорово! — Вітька на радощах аж обняв Федька, та враз і охолов. — Слухай, Жучок, а сам ти співати вмієш?

— Ну... не вмію, — забурмотів Котигорошко. — Не пробував ще.

І, стукнувши кулаком себе в груди, вигукнув:

— Та заради тебе я готовий на все! Навчуся! Не святі горшки ліплять... Що, в мене рота немає? Та я... — Федько не на жарт розійшовся. — Коли хочеш, як Карузо, заспіваю!

Як, на вашу думку, розгортатимуться події далі?

— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. — Я тобі вірю! Починаймо! Сьогодні ж підемо до Галі під вікно!

— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро і місячна ніч.

І КУДИ ТІЛЬКИ ТЕХНІКА ДИВИТЬСЯ!..

Перші двоє питань Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару з стіни, де вона висіла, і до слушного часу переховав її в клуні, засунувши в стару бочку), сомбреро... Із сомбреро вийшла невеличка затримка... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! Тепер таких брилів із житньої соломи ніхто вже у Великих Чаплях не плете, бо в магазині скільки хочеш капронових, та ще й з дірочками, щоб продувало вітерцем...

Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо вибрався на вулицю і покурів додому радий, що тепер уже можна починати операцію «Серенада».

СЕРЕНАДА

І ось та мить настала.

Опівночі, як уляглось село і перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею і спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював все навколо звабливими пахощами... Тиша... Тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько, — але стерпимо... Ти, Вітько, не клюй тільки носом і не позіхай на всю вулицю. Ти повинен не позіхати, а від любові трепетати. — Рішуче підсмикнув штани. — Можна починати!..

— Як це п-починати? — аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

— Не прийшли ж ми сюди всю ніч позіхати, — здивувався Федько й смачно позіхнув. — Починай, як і кожний співак починає: розкривай поширше рота.

Вітька тільки хотів було розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі.

— Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько.— Трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба...

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галю, *Серце в грудях б'ється*
Я тебе кохаю. *І до тебе рветься...*

— Тю, тю! — злякано закричав позад нього Федько. — Соловейком треба заливатися, а ти ревеш, як бугай Кордебалет!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили: В жилах кров вирує і любов мою нуртує...

— Ніжніше, задушевніше, на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітя спробував було ніжніше, але вийшло голосніше.

Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... Та Вітька, увійшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері і на ганок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... Тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий, *Сам стаю я не свій,*
І не милі ріки. *Ти моя навіки,*
Я навіки твій...

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка вона трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало!! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іродова душа! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ті виють під бузком, як на погибіль!..

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!..

Після невдачі з серенадою Федько
вирішує надіслати вірш у газету.

Як ви гадаєте, Федьків вірш надрукують у газеті? Чому?

«ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ ГОРОБЕЦЬ!»

З того часу, як творчі муки Федька Котигорошка полинули до Києва, Вітька не знаходив собі місця. Чи надрукує газета їхній вірш? І Вітька не пропускав жодного номера, жадібно гортав сторінки, до болю в очах вдивлявся в рядки... Батько тільки плечима знизував, не розуміючи раптового потягу сина до друкованого слова.

Одного дня Федькові прийшов лист.

Вітька кулею вилетів з хати на той крик і помчав навстріч. Удвох розірвали конверта.

— «Шановний товаришу Горобець!» — жадібно читав Вітька. — Ого!

— Е-е, мабуть, не буде діла, — почухався Федько. — Бо коли ховали бухгалтера, то голова колгоспу теж над ямою отак починав: «Шановний товаришу Даценко!»

— Цить, Жучок! — тупнув Вітька і читав далі. — «Ознайомились з вашим віршем "Як я Галю Козачок здорово кохаю". На жаль, твір не підходить нам по темі». — Тобто як це не підходить?

— А це їм, мабуть, Галька не підходить, — висловив Федько припущення. — Знала б вона, якого листа мені давала!

— «Дивно, що ви, живучи в селі, — читав далі Вітька, — не бачите, що зараз весна і довгоносики знищують посіви цукрових буряків. А замість боротьби з довгоносиками Ви пишете вірші про кохання.

Напишіть нам краще актуальну байку й засобами сатири затавруйте в ній довгоносиків. Це буде якраз по сезону».

— Ні-і-чого не розумію, — здвигнув Вітька плечима.

— «Вивчайте класиків. З повагою. Літкон-сульта-ант...» І якийсь підпис. А хто такі класики? їх обов'язково закохані повинні вивчати? І заодно й довгоносиків ловити?..

НА ГОЛГОФУ!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, в руки. Всі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. Одні раніше, другі пізніше, одні сміливо, другі — ледве ноги тягнучи. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в других тягнеться через

багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий, хлопчику! Що вдієш, вся чоловіча половина роду людського приречена пройти по цій дорозі. Тож будь мужчиною, Вітько, не треба так хвилюватися й губитися! Звичайно, тут ще бабуся надвоє ворожила, не знаєш, що тебе чекає — чи голгофа з хрестом, чи едем з райськими садами…

Вітько нарешті зустрівся з Галею.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірниці, полетів немов у космічну глибінь. — Галю…

— Що, хлопчику? — Галя покуйовдила його білявий чубчик. — Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

— Галю… Я… — Вітька наважився і взяв її за руку. — Я…

Дівчину ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Я хоч цілий океан!..

…Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять, але що вона означав в порівнянні з словом «Вітюньчик»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, з жалем подумав: чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає і пошепки запитує:

Наведи п’ять доказів, що Федько — справжній друг.

— Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили і вилили ще п’ятнадцять відер води.

— Я й не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнучи двадцяте відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір впурхнула Галя і весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці, як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..»

О ЗМІЮКО ЛУКАВАЯ!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова у Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на своє друге побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки і спостерігати збоку, доки Галя впорається з цим нежіночим ділом?

— Спасибі тобі, Вітюньчик! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь з клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюньчик!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо і затанцював там од радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова?

Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, Дзвеніла і, здавалося, теж співала.

Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою і двома клинами в руках.

— Як ти здогадався взяти? — здивувався Вітька.

— Бачив учора, що в неї дрова не рубані, — коротко відповів той.

Робота закипіла... Ось тут і сталося...

Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клина. Удар затягувався.

— Та бий, чи ти заснув? — крикнув Вітька.

Удару не було.

Вітька звів голову і здивовано кліпнув очима. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі... Остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Спершу не повірив власним очам. Городом йшла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся.

Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда і боягуз, хвастун і брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно посміхалася Галя, його перша любов…

Як оповідач ставиться до Петра Білого? Чому?

Вітька ворухнув похолоділими губами і не спромігся й слова сказати. Федько все ще непорушно стояв і високо над головою тримав кувалду. Був схожий на скульптуру молотобійця в Парку культури і відпочинку. Його погляд наче приріс до того городу.

І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю…

— О зміюко лукавая!! — нарешті повернув язиком в пересохлому роті.

Від його голосу й Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Проте ще якусь мить тримав руки над головою, а потім повільно опустив їх. Повернув до Вітьки посіріле обличчя:

— Ба-бачив?.. — запитав заїкаючись. — Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру у руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим… За-закривай кра-крамничку та буд-демо змоту-у-ватися зві-звідси…

А Федько вже отямився і стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітько, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може й таке трапитися, бо жінки, вони на все здатні.

Федько знову був Федьком: флегматичним, спокійним, добродушним і вайлуватим. Підхопив кувалду та клини, ще раз глянув на город.

— Ну, ходімо, поки нам нової роботи не знайшли. На помилках, як каже голова колгоспу, ми всі вчимося.

Вітька вискочив з двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення і першу зраду.

— Це ще пхі! — філософствував Федько, несучи кувалду й клини.— Он у дядька Гаврила було вже троє дітей, як він застав свою Мелашку біля стіжка з кіномеханіком… Ото була історія! Кіномеханік рачки поліз од того стіжка і цілий місяць кіна не крутив… То що й говорити. А згадай козака Чаплю. Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок…

Вітько вирішує викликати Петра Білого на дуель. Звісно, за підтримки Федька.

НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я ПРО КОХАННЯ

В ніч на 25 серпня 1964 року доля Галі Козачок була вирішена. Хоча вранці дівчина, наче й не було нічого, з'явилася на пошті, а по обіді з товстою сумкою на боці вже снувала по вулицях і дворах і хоч була вона весела, доля її, повторюємо, була вирішена. Недарма Федько, обіклавшись книжками й зошитами, просидів усю ніч у сараї, сказавши перед цим на Галину адресу: «Ну, постривай, ти в мене дострибаєшся!» На ранок план наступу на Галину незалежність було вироблено в цілому, а за деталями Федько помчав до Вітьки Горобця.

Той ще мирно спав, і Федько стягнув його за ноги.

— Вставай, бо маю важливу справу, — термосив його за плечі. — Так можна все своє щастя проспати.

— Ми... — забурмотів Вітька і ледве розплющив очі. — Ну чого ти причепився до мене ні світ ні зоря?..

— Слухай уважно, — зашепотів Федько. — Я перечитав усі прислів'я про кохання і ось: «Любов сильніше смерті».

— Ну вірно, — позіхнув Вітька, тручи очі. — Тільки чого ти мене розбудив? Для чого мені твої прислів'я?

— А як же ти будеш любити Галю, не знаючи скарбів народної мудрості? — захвилювався Котигорошко. — От, приміром, стоятимеш з Галею і — зітхай. А зітхнеш — одразу ж і народну мудрість: «Хто кохає, той за тим і зітхає»... Але це ще не все. Я таке вичитав у народній мудрості, що ти ахнеш і за голову візьмешся!

Вітька насторожився:

— Ну, що там ще?

Федько урочисто витер під носом і випалив одним духом:

— Ти повинен з Галею одружуватися!

— Що ти сказав? — стрепенувся Вітька.

— Не я сказав, а прислів'я, — поправив Федько. — Слухай: «Коли любиш — женись, а не любиш — відступись!»

Вітька був приголомшений, здивований і вражений. Навіть його білявий чубчик настовбурчився здивовано і вражено...

— А гарбузяки вони того... не піднесуть? У них уродили...

— Та що ж вони — дурні? — аж обурився Федько. — Можна подумати, що ми йдемо до них грошей позичати. Ти скажи, був я у тебе секундантом?

— Був.

— От. А сватом і сам бог велів мені бути. Іншого виходу в тебе немає, хоч і вмри тут. З коханням не жартують, ще древні мудреці казали.

— Так я ж з Галею ще про це не говорив, — завагався було Вітька.

Але Федько швидко розвіяв його сумніви.

— Але ж ти її вже раз поцілував? Я навіть свідком був. І потім — в кіно водив. Хіба цього не досить? Потім, сват для чого, по-твоєму? І потім... Та що й говорити! Я так зроблю, що Галя й писнути не встигне, як буде засватана. О! А там уже, як голова колгоспу казав: хоч і буде каяття, та не буде вороття. Бо коли засватана, то хоч-не-хоч, а заміж іди. Прислів'я із цього приводу ясно каже: засватана — як продана!..

Відшукайте у доступних вам джерелах прислів'я про дружбу. П'ять із них запишіть і запам'ятайте.

І, не договоривши, Федько покурів до сільмагу, діючи по принципу: куй залізо, поки гаряче.

ГАРЯЧИЙ ПІСОК — ЛІКИ УНІВЕРСАЛЬНІ

Вітькові сниться сон.

— Вітько-о, я закохався...

Вітька застиг, як укопаний:

— І ти, Бруте?.. І в кого?..

— Не знаю...— Федько задумливо гризе насіння гарбузове.— Ще не знаю у кого, але відчуваю, що закохався.

— Щось мені душно, — каже Вітька.

...Уві сні він так голосно кричав і так безладно розмахував руками, що зовсім сполошив матір.

«І ти, Бруте?» — відомий латинський вислів, який приписують Юлієві Цезарю. Зазвичай його кажуть близькій людині у разі її зради (часто із сарказмом).

— Мабуть, у нього гарячка, — швидко встановила діагноз. — І добігається ж, вітрогон!..

А ліки у матері були універсальні, од усіх хвороб гамузом, будь то біль у животі чи перше невдале сватання: гарячий пісок. Нагріла його швиденько, в торбинку засипала — і синові на живіт поклала, по доброті своїй не відаючи, що синові ще десять років бігти степами, бігти ярами, бігти лісами за голубою-голубою куницею...

Спи, Вітько, справжній мужчино Великих Чапель, спи з піском на животі, набирайся сил. І не сумуй. Мав рацію Федько: ти ж не Ромео.

І твоя Джульєтта мирно спить у цю ніч і, мабуть, як і ти, з нетерпінням чекає, доки спливуть десять років. І вона буде прибігати у твої сни голубою куницею, швидкою, як вітер, і бентежною, як прекрасна казка.

1. Складіть сюжетний ланцюжок за розділами, поданими в підручнику.

2. Запишіть у зошит замість крапок пропущені слова, позначаючи їх відповідними числами, поданими перед крапками. Правильна відповідь — за покликанням https://cutt.ly/zwPbZbj5 чи QR-кодом.

І (1) ... вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічались. По-друге, (2) ... вмів тримати язик за зубами.

Друзі не схожі були один на одного. (3) ... — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний (4) ... мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали (5) ...), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах.

По-третє, Федькова сестра працювала (6) ... в клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книги на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати (7) ... роман, від обсягу якого у (8) ... йшов мороз по спині. І хоч часто (9) ... не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання.

Особливо багато читав (10) ... про (11) ... і вважав себе в цім ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька.

3. Намалюйте до найяскравішого, на ваш погляд, епізоду, ілюстрацію.

4. Наведіть 5 прикладів комічного. Які засоби комічного вам відомі?

5. Дайте назви розділам. Який з них можна вважати кульмінаційним?

6. Дослідіть композицію твору, визначивши її елементи схематично.

7. Доведіть, що у творі порушено такі проблеми:

а) дорослі й діти; б) дружба;

в) гармонія людини і природи; г) творчість і праця.

Наведіть приклади, дібравши цитати.

8. Сформулюйте тему та ідею твору.

9. Створіть акаунт одного з героїв і наповніть його дописами, світлинами.

10. Складіть цитатний диктант: випишіть цитати до характеристики образів героїв, запишіть відповіді на окремий аркуш. Поміняйтеся цитатами з однокласниками / однокласницями й упізнайте героїв. Звірте свої відповіді з правильними.

11. Виконайте одне із завдань (на вибір):

а) Напишіть есе про свою смішну пригоду, використовуючи засоби творення комічного; б) Створіть комікс за твором.

12. За бажання прочитайте повну версію твору Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання» за покликанням чи QR-кодом на с. 274.

ФАНТАСТИЧНІ ПРИГОДИ ТА ФЕНТЕЗІ

- *Олесь Бердник* «Хто зважиться — вогняним наречеться» *(скорочено)*
- *Галина Пагутяк* «Королівство» *(скорочено)*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

- *Олесь Бердник* «Зоряний корсар»
- *Зірка Мензатюк* «Дике літо в Криму»
- *Олександр Гаврош* «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу»
- *Галина Пагутяк* «Втеча звірів, або Новий бестіарій»
- *Марина Павленко* «Русалонька із 7-В»
- *Мія Марченко* «Місто Тіней»
- *Наталія Дев'ятко* «Легенда про юну Весну»

«Крапля камінь точить», 2023 р. Полотно, акрил, лак, глітер. Художниця Марія Голуб

ОЛЕСЬ БЕРДНИК (1926 – 2003)

Усі великі книги мають
власну легенду.
Як і всі великі
письменники.
Громовиця Бердник

Олесь Бердник — український письменник-фантаст, громадський діяч — народився у селі Вавилове на Миколаївщині.

На початку 1930-х років сім'я Бердників переїхала на Київщину. Там вони пережили Голодомор 1932–1933-х рр. і Другу світову війну.

А що про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні відомо вам?

Громовиця Бердник — дочка письменника — згадує: «Якось мама зварила мій нелюбимий капусняк. Я кинула ложку й сказала, що не буду його їсти. Тато підняв цю ложку і промовив: "Доню, ти не знаєш, що таке великий голод". Того ж вечора він усе розповів про Голодомор».

Олесь Бердник добровольцем пішов на фронт, був поранений. Після війни закінчив театральну студію в Києві й став актором. Водночас працював журналістом.

Писати твори почав ще в школі. Ті з них, що були на вільну тему, стали фантастичними оповіданнями. Олесь описував космічні польоти, зустрічі з невідомими істотами.

У 1949 р. після виступу з критикою влади письменника арештували й засудили до десяти років позбавлення волі «за антирадянську агітацію».

Олесь Бердник
Фото В. Присяжнюка

Олесь Бердник завжди був активним у житті суспільства. Він став членом-засновником Української Гельсінської групи (УГГ) — організації, члени якої збирають докази порушення прав людини, щоб захистити їх.

Справу батька продовжила донька — журналістка й письменниця — Громовиця Бердник.

ХТО ЗВАЖИТЬСЯ — ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ

(скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДИВО ЧОРТОВОЇ ДОЛИНИ

ГОРОБИНА НІЧ

Після шаленої горобиної ночі[1], сильної грози; після розповідей очевидців про вогняні кулі, які залітали навіть у хати;
після того, як Максим Іванович, учитель-астроном, повідомив, що вночі збіглося два дивовижні явища: астрономічне і метеорологічне, допитливий хлопчик Славко вирішив шукати в Чортовій Долині боліди[2], які, впавши, перетворилися на метеорити[3].
Оскільки друзі Славка — Ліна й Онопрій — не виявили бажання йти до кінця, на пошуки метеоритів Славко пішов один.
У лісі хлопець натрапив на хатинку баби-яги.

[1] *Горобúна ніч* — назва темної ночі зі зливою, грозою та блискавицями. Її часом вважають розгулом нечистої сили.
[2] *Болíд* — великий вогняно-яскравий метеор, що рухається в небі у вигляді вогняної кулі. Болід — доволі рідкісне явище.
[3] *Метеорúт* — тверде тіло космічного походження, що впало на поверхню Землі або іншого космічного тіла з космосу.

Поміркуйте, які риси характеру треба було мати, щоб наважитися на пошуки?

Які казкові елементи є у творі?

ЧУДО-ЦВІТ

Хлопець повертався додому задумливий і сумно-щасливий. Баба про щось запитала його — він не почув. Мати гримнула — Славко не відповів. Машинально сьорбав те, що баба поставила йому під ніс, дивився невидючим поглядом десь перед собою.

— Чи не зурочено тебе? — заклопотано озвалася баба Оришка, мацаючи долонею онукове чоло. — Якийсь сам не свій став. Ходиш десь вечорами. Де це ти цілий день ходив аж до смерку? Мо', знову дива якогось шукаєш?

Славко сказав, що бачив чарівну квітку. Батьки йому не повірили, тільки баба. Вона сказала:

— Ти знай своє. Раз побачив чудо-цвіт — то вже не одступай.

Чому з усіх рідних лише бабуся повірила онукові і стала на його захист?

Пофантазуйте, що може символізувати чудо-цвіт?

— Од чого, бабо?

— Од казки, — пояснює вона. — Од чого ж іще? Чудо-цвіт бачить, у кого серце ясне та вірне, — тому й одкривається.

— А хіба чудо-цвіт хтось мав? — допитувався хлопець.

—Атож. Тільки люди гадають, що він одкриває золото, всякі скарби. То в казці так сказано, щоб не всякий збагнув. ***Для мудрого золото — чисте серце та вірні друзі. А злий чоловік шукає собі проклятого скарбу, щоб забагатіти. Мудрому чудо-цвіт дає хоробрість і силу або й славу. А злому — вічне терзання, страх, щоб ніхто не одняв нещасного багатства.*** То великий знак, Славку, що в нашім краї з'явився чудо-цвіт...

Пригоди Славка тривають. Він зустрічає дівчину, яку нібито знає і вона лише від думки про те, що ***хоче****, щоб човен плив, робить так, що човен без мотора пливе.*

ДИВА

У селі Вогники почали творитися дива. Люди, приходячи з поля чи лісу, розповідали одне одному про незвичайні випадки: про мішки, які ходять, про сокиру, яка розкололася від того, що нею хотіли зрубати ялинку, про те, як заряд рушниці влучив у мисливця, який намагався козулю пристрелити...
Баба Оришка пояснила: «То все чудо-цвіт робить!»

КАЗКОВЕ ПЕРЕТВОРЕННЯ

Довкола старої хатки, де колись жив лісник, був занедбаний сад... Славко сидів у бур'яні за похиленим тином, розгортаючи будяки, поглядав на вікна й двері — чи не вийде Катя, чи не покажеться?!.

...Хлопець притулився чолом до нижньої шибки, закляк від несподіванки. Він побачив посеред хатини маленьку згорблену постать баби-яги з Чортової Долини!..

...Хлопець вже хотів постукати в шибку, коли посеред хати з'явилася Катя. Вона, склавши руки на грудях, зупинилася перед бабою, щось сказала. Баба торкнулася пальцем до її грудей. І одразу

ж на тому місці зажевріла яскраво-блакитна зірка. Довкола вогняної цятки спалахнула спіраль, почала розгортатися. Ширше, сильніше! Спіраль захопила обличчя, руки, ноги. Постать дівчинки танула, щезала. Славко захолов... Катя вмирає? її не буде?..

Катя перетворилася на клубочок, а потім — на чудо-квітку.

Вони обидві чарівниці — і баба й онука!

Хлопець заворушився від збудження, кущ затріщав. Баба глипнула у вікно, кивнула йому. На її зморщеному обличчі не відбилося й тіні подиву. Вона спокійно підійшла ближче, трутила віконницю, та легко піддалася. Славко не знав — вставати йому чи сидіти? Було незручно, соромно, лячно...

...Славко хутенько оббіг хату, ввійшов до кімнати, несміливо зупинився біля столу. Квіточка колихалася в повітрі, від неї котилися хвилі тонкого запаху, в ньому був подих весняних трав, першої грози, дніпровського лугу.

— Це — Катя? — ковтаючи сухий клубок в горлі, шепнув він.

— Нанті, — мовила баба. — Для тебе — Катя. Ти стрічався з нею в такій подобі. В лісі... Тоді ти випробував себе. Спочатку були сумніви. Потім казка перемогла. Тільки тому Нанті пізніше підійшла до тебе...

Як ви вважаєте, що мала на увазі баба, коли казала, що хлопця привела не просто цікавість?

Баба пояснила, що Катя і є квіточка.

— А навіщо... знову квіточка? Хай би вічно була дівчиною, — зітхнув хлопець.

— Ти все жадаєш знати одразу, — докірливо мовила баба. — ***Навіть казка не одразу мовиться, на все треба часу...*** Інколи той час страшний, важкий. Не всяка казка весела, хлопчику... Май терпіння! Скажи щиро — тобі припала до серця Катя? Не лише така, як була дівчинкою, а й ось така, як Нанті тепер?

Славко кивнув, ніжно глянувши на квіточку. Баба спостерегла той погляд, задоволено всміхнулася.

— Ти приймаєш її таку, як є?

— Приймаю, — прошепотів Славко. — І пішов би на край світу, щоб пробудити її. Хіба я гірший від царевича в казці?

Бабині очі розквітли волошками. Вона поклала долоню на плече хлопця.

— Ой, як гарно ти сказав! Сам не відаєш, як добре ти мовив, мій хлопчику! Я щаслива, що стріла тебе. І Нанті щаслива. Може, наша мрія здійсниться...

— Яка мрія?

— Зачекай. Подружися з Нанті, і вона тобі про все розповість. Про те, звідки ми прибули, навіщо...

— А чому я? — запитав спантеличений хлопець. — Неосвічений, малий... Чому ви не йдете до дорослих, до вчених?

— Дитяче серце, яке вірить казці, дуже надійне, — лагідно мовила баба. — Воно не сумнівається в дивовижному. А тепер — попрощаємося! Пора. Не покидай Нанті, дружи з нею...

— Можна до неї приходити... сюди? — несміливо запитав він.

— ***Для дружби всі двері відчинені,*** — сказала баба. — Нанті, ти чула, що запитав хлопчик?

Квіточка ніжно засміялася, по її пелюстках пробігли хвилі голубих іскорок.

— Нанті, вір йому. Відкрий нашу таємницю. Він стане ниткою до серця їхнього світу. Поясни йому все... Ти згодна?

Які слушні повчання є в діалозі баби та Славка? Поясніть одне із повчань.

Квіточка знову замерехтіла перлистим полум'ям, Славкові вчулися слова:

— Я ждатиму, Славку...

— Це — гарно, — кивнула баба. — Якби так було завжди! Треба чудо бачити на кожному кроці. І ніколи не вважай небувале, незвичайне привидом втомленого мозку. На добраніч, синку! Нанті чекатиме тебе...

— Я прийду, — тихо сказав Славко, зупиняючись на порозі і поглядаючи на чарівну квітку. — Ти вір мені, Катю... Нанті. Я ще не звик, але ти вір. Я буду тобі щирим другом... Найщирішим...

1. Як ви розумієте вислів «горобина ніч»? Чи можна вважати цей момент у творі зав'язкою? Чому?

2. Що стало причиною пригод Славка?

3. Чому ці випробування випали саме на долю дитини?

4. Який зв'язок *баби-яги — баби Одарки — Каті — вогняного клубка — яскравої зірки — чудо-цвіту*?

5. Назвіть три чарівні предмети, три чарівні перетворення, три чарівні істоти в розділі «Казкові перетворення». Про що вони свідчать?

6. Чи трапляється фантастика в реальному житті? Відповідь обґрунтуйте.

7. Випишіть із розділу «Казкове перетворення» 3–5 висловів, які мають повчальний зміст. Чи є вони афористичними? Чому? Напишіть есе за одним із них. Скористайтеся алгоритмом написання власного висловлення.

8. Намалюйте чудо-квітку. Оформте виставку робіт. Зробіть презентацію, використовуючи цікаві вислови з твору.

ЧАСТИНА ДРУГА

КАТАСТРОФА. ПРОМІНЬ ДАЛЕКОГО СВІТУ

...О шостій ранку Славко був біля хатини лісника. На ґанку сиділа Катя, милувалася ніжно-рожевим обрієм, що пломенів над стіною синього лісу. Баба Одарка стояла поруч, торкалася висохлою рукою до пишної золотавої коси дівчинки, вдоволено цмокала.

Славко з Катею пішли до лісу.

— Починаю розуміти, — збентежився Славко. — А де це — у вас, Катю? Ти ще й досі не сказала...

— На Планеті Квітів, у Краю Казки...

— Розкажи мені про неї, — загорівся хлопець...

— *Люди Землі в усі віки створювали могутні казки, легенди*, — вела Катя натхненну оповідь. — *В тих казках діяли сильні, незламні герої, звитяжці, лицарі, їхні кохані, веселі діти, дракони і могутні вороги, трудящі оратаї і садівники, мудрі тварини і небачені птахи. І думки людські летіли у Всесвіт, розносячи у безмір вість про дивовижну планету Землю, де мислячі істоти живуть з такою повнотою у видимому світі і в світах чуття та думки. Так ваша казка проникла Сонячним Шляхом до нашої планети — до Планети Квітів...*

— Як ти сказала? Сонячний Шлях? Що це таке?

— Я не скажу більше, — тихо одвітила Катя. — Я й так сказала багато. Слухай далі. Ми завжди були квітами, жили ніби у сні. А коли прийшла ваша казка, перед нами відкрився неймовірно прегарний обшир діяння, бачення життя. Так почав творитися Райдужний Міст між: світами. Та потім... пізніше... вже кілька століть тому, почало згасати наше сонце. Славку, це було тяжко, дуже тяжко. Я тобі ще не можу всього відкрити...

— Чому, Катю? Чому?

— Не знаю, як ти сприймеш. Ще невідомо, що скаже твоє серце, коли перед тобою постане прірва, яку треба подолати! У нас сталося лихо, і його може відвернути лише Земля. Зажди! Я знаю, що ти хочеш сказати: розповісти вчителям, вченим, дорослим! Так? Це не допоможе. Тут потрібне чисте дитяче серце...

— Катю, а чому б нам не зустрітися з Максимом Івановичем? З астрономом?

— А нащо?

— Він щира людина, хороша і ніжна. Він збагне, бо все життя живе мрією. Все б йому про зорі говорити, про небо... про далекі світи... А в

Що нового Славко дізнається про Планету Квітів?

Як ви гадаєте, чому йому це цікаво?

Якою ви уявляєте Планету Квітів?

нього є багато вчених знайомих. Розумієш? Якби його переконати, щоб він повірив, тоді було б легше. Тоді б ти відкрила свою таємницю, і люди Землі помогли б вам...

— Не знаю, — похиливши голову, прошепотіла Катя. — Щось тривожно мені. Не віриться, що він збагне...

ДВА СВІТИ

В напівтемному павільйоні шкільної обсерваторії було прохолодно, тихо. Катя ввійшла туди вслід за Славком, зупинилася, зацікавлено оглянула приміщення. Побачила телескоп, усміхнулася.

— Це — щоб вивчати небо?

— Телескоп, — пояснив хлопець. — Збільшує в тисячу разів.

— А це багато? — наївно поцікавилася Катя.

— Є ще більше. В кілька тисяч разів...

— Ти гадаєш, що це допоможе краще знати світ?

— Знову твої дивні запитання. Поговори про це з Максимом Івановичем. Він зараз прийде....

У коридорі почувся стукіт милиці. До павільйону зайшов Максим Іванович. Він різко зупинився, пильно глянув на дівчину. Нахмурився, ніби був незадоволений собою. Мовчки показав на ослінчик під стіною, сам сів у крісло біля телескопа. Коли Катя й Славко сіли, він скупо всміхнувся.

— Оце і є твоя таємнича незнайомка? Наробила вона шуму, наробила... Ну, що ж ви мені хотіли сказати?

— Пам'ятаєте, в кінці серпня впали метеорити в Чортовій Долині? Ви послали нас шукати їх?

— Ну? — пожвавішав Максим Іванович, гостро глянувши на хлопця. До чого це ти?

— А до того, що я знайшов...

— Що? — крикнув учитель. — Знайшов метеорит? І не сказав? Чи вигадуєш?

— Та не метеорит, а людей у долині знайшов! Ось її — Катю, бабусю стареньку. Відтоді все й почалося.

Максим Іванович провів долонею по чолу, покрутив головою.

— Ти часом не захворів, Славку?

— Та ні, — відповів хлопець. — Все, все правда. Я побачив хатинку, а в ній баба старенька. Стіни світилися, і на покуті була чарівна квітка, а потім з'явився вогняний клубочок. А потім...

— Ти що — жартуєш зі мною?

Катя сумно глянула на хлопця, зробила непомітний знак.

— Я сама скажу, Славку. Скажу, хто ми й звідки.

— Оце інша справа, —відповів учитель. — Без вигадок...

— Моя оповідь вам здаватиметься ще більшою вигадкою, — зітхнувши, сказала Катя. — Славко правду сказав. Він зустрів нас у лісі. Після грози. Все те сталося після нашого перельоту...

— Якого перельоту? — збентежився Максим Іванович, спантеличено дивлячись на дівчину.

— Ми не з вашої планети, —спокійно сказала дівчина. — Ми — жителі іншого світу. Бабуся моя вже була на Землі, а я — уперше.

Максим Іванович скочив з крісла, його милиця застукотіла довкола телескопа. Він вийняв хустинку з кишені, витер спітнілі руки, зупинився... Славко з острахом дивився на свого вчителя. Він ще ніколи не бачив його в такому стані. Що з ним діється? Максим Іванович помітив погляд хлопця, трохи заспокоївся, але вираз обличчя в нього залишився їдучий, скептичний.

— Що ж, продовжимо розмову. Де ж ваш зореліт, апарат?

— У нас нема апаратів, — серйозно відповіла дівчинка. — Ми інакше долаємо простір...

— Як же?

— Безпосередній контакт з простором. Як у казці. Захотів, проявив волю — і полетів. Енергія твого єства стає згустком енергії, ніби кулястою блискавицею, намічає напрям і долає відстань. Немає могутнішої сили, ніж казкова воля істоти. Ви бачили тієї ночі падіння двох таких згустків енергії — грозових куль. То прибули ми. А потім набули форми людей, щоб діяти на Землі...

— Ловко, — засміявся астроном. — Начитана дівчина, нічого не скажеш. Мабуть, простудіювала всю фантастику, «Еврику» читаєш — є таке видання популярне, плюс безліч казок! Гм! А де ж ваша — з дозволу сказати — планета? Як ви зволите називати її? Точніше, як вона називається у нас, на Землі? Марс, Венера чи, може, Юпітер? Чи, може, ви з Меркурія? Ха-ха! Так там свинець розтоплюється... Чи, можливо, з Урана? Тоді я не заздрю вашим жителям — там суцільна крига, холодище!

— Ми не з цієї системи, — сказала дівчинка. — Точніше, з цієї, але з такої частини, яку ви ще не знаєте. Мені тяжко говорити. Пробачте. У нас єднання з іншими істотами — радість. А у вашому серці я читаю збентеження, іронію, страх. Чому? Ви — гарна людина. Прийміть мої слова просто, щиро. Тоді все буде добре. Інакше ми не зрозуміємо одне одного.

— Чудово, чудово, — стримуючись, сказав Максим Іванович, силоміць усміхнувся. — Ти слушно мовила. Я погарячкував. Слухаю тебе. Як же це воно — поясни. З цієї системи, не з цієї системи. Що за шарада?

9. Перейдіть за покликанням https://cutt.ly/mwPbZLYB чи за QR-кодом і дізнайтеся, що таке телескоп.

Катя почала розповідати Максимові Івановичу про її планету, про Казку, але вчитель не вірив. Тоді Славко попросив показати кошелик зі свіжими ягодами.

— Які дрібниці, — зітхнула Катя. Вона простягла руку перед собою, провела в повітрі. — Маєте свіжі ягоди...

Перед учителем ліг на підлогу невеликий кошелик, в приміщенні поплив неповторний запах суниць. Учитель схилився, недовірливо підняв кошелик, нюхнув ягоди, глянув на Катю.

— Як це ти зробила? Де взяла ягоди?

— Просто захотіла. Як у казці. Я ж з Планети Квітів. Ви творите металеві речі, а ми можемо створити все, що пов'язане з рослинами, квітами. Я ж вам казала вже — ви не вірите. У нас нічого не треба пояснювати. Казка діється без пояснення.

— Феноменально, — сказав приголомшений учитель. — Ти прекрасний ілюзіоніст. Це тебе бабуся навчила?

— Я втомилася, — прошепотіла Катя. — Я більше не можу так розмовляти...

— Добре, добре, — м'яко сказав астроном. — Не буду більше глузувати. Яка ж мета у тебе... у вас? Як з'єднатися з вашим світом? Чи наші вчені змогли б туди полетіти? Ви б цього хотіли?

Простежте за реакцією Максима Івановича. Чи вірить він дівчинці? Чому? Чи повірили б ви у Планету Квітів? Відповідь обґрунтуйте.

Поміркуйте, чому дорослим важко вірити в казку.

— О! — вигукнула Катя. — Це і є наша мета, наше бажання...

— Тоді відкрий нам секрет польоту до вашої планети, — сказав учитель. — І всі сумніви щезнуть. Дай формули, дай ідеї та креслення, а не легенди... і ми збудуємо апарат. Тільки скажи ясніше — що, де, як?

— Я вже сказала: формули не допоможуть.

— А що допоможе?

— ***Любов до неймовірного. Полюбіть наш світ — Край Казки.***

— Полюбити, не бачивши?

— Лише так, — підтвердила Катя. — ***Бо коли любимо те, що перед очима, — це вже ніби плата за почуття. Справжня любов — у мрії, ще перед баченням...***

Учитель хотів доказів. Він зауважив:

— Я кажу, що мені жаль... Жаль, що я не Славко. Що мені не тринадцять літ...

— ***Казка повертає юність***, — тихо мовила Катя.

Максим Іванович гірко глянув на свою милицю і зачинив двері. Дівчина зітхнула, взяла Славка за руку...

— Так. Я обіцяла прочинити двері до казки. Я дотримаю слова...

— Ой, Нанті!

— Так, тепер уже я не Катя! Тепер я Нанті! Ходімо, любий хлопчику! Нанті поведе тебе по шляху казки!

Нанті веде хлопчика шляхом казки. Славко достойно долає шлях. Він діяв як герой. Не пожалів себе, щоб жили його друзі.

Чому Максим Іванович жаліє, що він не Славко і йому не 13 років?

Чи повірив астроном Каті?

Чи погоджуєтеся ви з думкою, що герої живуть лише в казках?

Хто є героями для вас у реальному житті?

РОЗЛУКА

А тим часом Прі проник у хату Каті...

— Ти чого лазив до хати?! — закричав Славко.

— Вони ж відьми! — огризнувся Прі. — Я хотів глянути, з ким ти дружиш! Мене Ліна підбила. А там — нікого, лише квіточка над столом. Так я її... Я її об пеньок!

Прі замахнувся, десь біля ґанку відчайдушно закричала Нанті... Спалахнуло примарне блакитне полум'я. Онопрій злякався, кинувся в кущі. Над розбитою квіточкою з'явилася бабуся, вона тяжко застогнала. Потім тіло її розтануло, і перед Славком постала висока красуні з фіолетовим вінком на чолі. Її оточував вихор вогню, каскад ніжно-зелених кіс спадав до пояса. Вона сумовито глянула на хлопця і сказала:

— Казка скінчилася, синку! Жар-птиця покидає тебе! Прощай, прощай, прощай! Нанті, летімо!..

...Нанті пропала, над подвір'ям поплив вогнистий клубок, з тріском і гуркотом покотив у небо.

Перлисті пелюсточки розбитої квітки заворушилися, розійшлися. На дітей глянуло сумовите око чудо-цвіту. Почувся шепіт:

— Не плач, Славку, чуєш? Любий хлопчику, ми лише квіти далекого казкового краю. Ми — марево для вас... Дружи з Ліною, в ній зріє казкове зерно. Зростіть його, прикрасьте свою планету... Ми не встигли всього сказати вам... Наша планета в біді, вона згасає, і рятунок залежить від вас. Його принесе той, хто віддасть життя своє за казку. О, мій хлопчику, чи збагнеш ти? Чи зрозумієш?.. Тієї ночі знову шаленіла небувала гроза.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
ПОШУКИ ПРИШЕЛЬЦІВ. УСМІШКА КОСМОНАВТА

Одного разу до школи завітав відомий космонавт Іван Король. Ліна і Славко вирішили розпитати про стежку до Планети Квітів.

Що стало причиною змін у поведінці Ліни?

Явища природи у творі реагують на те, що відбувається в житті людей. Як ви можете це пояснити?

І хлопець розповів усе, як воно сталося. Про грозову ніч, про пошуки метеоритів, про казкову хатинку і бабу-ягу, про літаючу квіточку і Нанті.

Космонавт слухав, не перебиваючи...

— Та хіба ж тут потрібна порада? — палко сказав Король, щиро дивлячись на неї. — Друзі мої, не до мене ж зверталася чудоцвіт, Нанті, чарівна істота з далекого краю? Чуєте? Не до мене, а до вас! Чому ви забули про це? Чому шукаєте відповіді поза собою?

— Я... ми думали, що старші...

— Які старші? — здивувався космонавт. — Хіба в казці старші добувають жар-птицю? Хіба не наймолодший? Хіба не той, над ким насміхаються, глузують? Братці ви мої! Не ждіть відповіді від учених чи космонавтів! У них — своє, у вас — своє! У нас — наукова казка, у вас — просто казка!

І та й та — прекрасна! Ви гадаєте, що у нас все гладенько? Ого! Такі бурі гримлять, що страх! Буває, якийсь вчений чи космонавт висуне нову гіпотезу або проект, а на нього — стріли, стріли! Абсурд, кричать, безумство, авантюра! А далі — глядь! — минає час, і «авантюра» летить в небо, або відкриває нові частки, або дає для пізнання нові шляхи в теорії чи практиці. Наука, братці ви мої, це теж дивовижна казка! І хто хоче йти у ній широким шляхом — той не відкриє нічого нового. Отак і ви... в своїй чарівній казці не шукайте поради того, хто не звідав небувалого шляху...

Чи доречною є порада Івана Короля в цій ситуації? Чому? Чи скористалися б ви нею?

Чи повірив космонавт дітям? Чому?

— А де ж ті, хто звідав? — гірко запитав Славко.

— Будь ти перший!..

— У мене ще більша тривога, — прошепотів Славко. — Я гадав, що ви...

— Що я? — сумно од казав Король. — Ти забув мої слова, що я заздрю вам, любі мої! Відкиньте смуток, дивіться довкола розплющеними очима. Казка знайде вас, якщо ви її діти. Чуєте? Вона знайде. Тільки й ви вічно прагніть до неї.

Доля сприяла дітям. Вони долучилися до екскурсії в Центральну Азію. Славкові, Ліні та Прі вдається проникнути на вертоліт, який летів у гори. Саме там вони сподіваються знайти шлях на Планету Казки.

ГОРИ

Казкові рожеві квіти вкрили гірський схил

Снилися Ліні гори. Не такі, як на картинах, а казкові, незвичайні. Кришталево сяють променисті вершини, над ними пливуть небувалі рожеві і блакитні хмари. А вона із Славком летить понад тими хребтами, роздивляється, що там ховається внизу, під білою запоною...

Довго блукаючи горами, герої зустрічають робота й потрапляють у його таємничий корабель, який несе їх шляхом казки...

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

НЕБУВАЛЕ. РЯТУНОК

Що це — сон чи правда?

Де він? Що з ним діється?..

— Хто ти? — несміливо запитав хлопець.

— Друг, — карбуючи слова, пролунало згори. — Я-приніс-тебе-і-ще-одну-істоту-на-цю-планету.

Славко зрадів. Отже, це керівний робот корабля. Він розуміє мову. Можна з ним порадитися. Хвилюючись, хлопець сказав, уже вірячи в чудо:

— Ми вийшли, шукали їжі та води. Ліна торкнулася куща. Він виявився хижаком, який захопив її і поніс. Я не знаю, де вона, що з нею. Треба розшукати її.

— Хто-така-Ліна? — поцікавився робот.

— Подруга моя. Та, що летіла зі мною.

— Зрозумів. Друга-істота-ще-не-вернулася-на-корабель.

— Так, так. Чи можна знайти її?

— Можна.

— То прошу — хутчіше! Що мені робити?

— Сиди-спокійно-і-жди.

Прозорі стіни корабля знову затуманилися, стали непроникно-білими. Потім на них засяяли вогнисті розмаїті смуги, вони

спліталися в густу сітку. З тих мерехтінь виникли образи марсіанських краєвидів. Дерева, горби, кратери, цирки, ямки, глибокі урвища та долини, вузькі джерела, що струменіли поміж чагарями. Краєвиди калейдоскопічно мінялися, погляд екранів заглиблювався все далі й далі...

— Паразитна-форма-життя, — сказав робот. — Нижча-еволюція. Живе-поїдає-живе. Запаси-біологічного-матеріалу.

— Це вона! — з жахом скрикнув Славко, вдивляючись у цей останній кокон. — Вони її вб'ють!

— Летимо-туди! — спокійно сказав голос.

— Швидше, — зітхнув Славко. — Скоріше, бо буде пізно...

Видіння далекої долини зникло. Стіни стали прозорими. Поверхня планети почала віддалятися. Славко побачив, як десь недалеко заблищали серед пісків шпилі дивних будівель, руїни концентричних стін.

— Сліди-діяльності-розумних-істот, — сказав голос. — Було-високе-життя. Тепер-перерва-еволюції.

— То що? Марсіан нема? — запитав Славко. — Вони загинули?

— Ні-є. Але-їх-мало. Планета-холодна. Мало-енергії-від-Сонця. Вони-шукають-нових-шляхів-розвитку.

— А чому ти залишив на Землі господаря? Чому полетів з нами?

— Господар-мисляча-істота. Той-не-господар. Механізм. Перевага-мислячій-істоті. Ввійшли-люди. Про-грама-польоту-на-Марс. Дослідження.

«Тепер зрозуміло, — подумав Славко. — Хоч керівний робот корабля й розмовляє, але самостійного думання в нього небагато».

— А звідки ти знаєш нашу мову?

— Я-ловлю-образ-слова. Маю- перекладач. Дуже-просто.

— Хм. Для нього просто. А на Землі лише мріють про таке.

— Прибули, — сказав голос. — Треба-звільнити-мислячу-істоту.

Славко побачив, як заметушилися біля скелі літаючі кущі. Вони вишикувалися лавою, настовбурчилися, огорнулися хмариною, захищаючи свою здобич. Ліна вже була спеленута прозорими тонкими нитками і підвішена поряд з другими коконами до скелі.

— Треба забрати її, — захвилювався хлопець.

— Буде-зроблено, — запевнив робот...

— Я так... злякалася...

— Ще б не злякатися, — пробубонів Славко, приховуючи ніжність за суворим виглядом. — Повісили тебе коптитися на сонці, як тараню.

Славко наказує роботові повернути їх на Землю.
Та дорогою вони зупиняються на одній дивній планеті.

— Заждіть, заждіть, — зацікавився хлопець. — А хто ви такі? Чи не з іншої планети?

— Вгадав, — зрадів Славко. — Ходимо, ходимо — ніхто не допоможе. Так ми сюди, думаємо: хтось стрінеться, розкаже, що і як і що нам робити!..

— А звідки ви? — здивувався хлопець. — Де ваш корабель? Де старші космонавти?

— Ми з Землі.

— Як з Землі? — збентежився хлопець. — Там ще нема потужних космольотів. Як же ви...

— А ми — на вашому кораблі... Були в горах...

— У нас — мрія, — щасливо усміхаючись, сказала Ліна. — ***Якби не мрія — ми б не полетіли.***

Поміркуйте, чому мрії спонукають нас літати? А у вас є мрія?

— Яка мрія? — поцікавився хлопець.

— Казкова.

— Розкажіть мені.

— Славку, розкажи йому все.

Славко, хвилюючись і збиваючись, розповів про все, починаючи з появи двох болідів над селом і кінчаючи прощанням з Нанті. Сказав про дивний заповіт чудо-цвіту, про якусь трагедію Планети Квітів, яка гине і якій треба допомогти. В чому та трагедія, і чим допомогти — невідомо. Шлях казки повинен привести до розгадки...

Очі Рона темніли, сповнювалися глибокою серйозністю. Він уже не здавався веселим хлопчиськом, а мудрим і навіть суворим чоловіком. Розповідь Славка вразила його, схвилювала до глибини душі. Він схопився з крісла, в якому сидів, слухаючи оповідь, підійшов до Славка, обняв його.

— Я готовий померти, аби допомогти вам, мої друзі. Що ж ми зробимо? Планета Квітів... В дитинстві я чув казки про неї. Треба запитати в Просторового Інформатора. Ходімо.

— В кого ти запитаєш? — не второпав Славко.

— Побачиш сам. Це недалеко.

Вони вийшли з будиночка. Рон підійшов до сріблистого дерева, прихилив до себе віть з квіткою. Тремтливі пелюстки її розгорнулися віялом, замиготіли веселими переливами.

— Кохана квітко, — приязно сказав Рон. — Зв'яжися з простором. Канал Всепланетного Інформатора...

— Коханий друже, — срібно-дзвінно відповіла квітка. — Готово! Я жду запитань.

— Він розмовляє з квіткою, — шепнула Ліна. — Чудо!

— Тихо, — поклавши пальця до вуст, прошепотів Славко. — Не заважай!

— Що скаже Просторова Пам'ять про Планету Квітів? — запитав Рон. — Чи є Планета Квітів у Системі Сонця?

Одна мить очікування. Пелюстки здригнулися, почулася відповідь:

— Планета Квітів — перше від Сонця небесне тіло. Туди космольоти Ра навідувалися двічі, але дуже давно. Еволюція середнього рівня мислення, нетехнічна, обмін — енергетичний, променевий. Показати зображення мислячої істоти?

— Покажи, люба квітко, — попросив Рон...

...Корабель безшумно пронизував атмосферу, поверхня Ра пропала десь далеко внизу, Сонце зменшувалося, вгорі чорніло небо. Космоліт вигулькнув з вихорів зеленкуватого газу, його охопила чорна безмір з вогнистим розсипом зір. І хоч діти Землі вже бачили такий краєвид, велич космосу знову захопила їх, змусила завмерти в зачудуванні.

— Курс — до Сонця, — сказав Рон. — Корабель сам вибирає шлях. Ми спочатку зупинимося на Планеті Вогняних Вихорів. Там зорієнтуємося. А тепер — моя розповідь...

10. Перейдіть за покликанням чи відскануйте QR-код (с. 284). Прочитайте розділ «Космоісторія Ра». Що цікавого ви дізналися? Оформте свою відповідь у вигляді буклета.

Вогняні Вихори повідомляють, що Планета Квітів поневолена напасниками. Раніше вона спілкувалася з Вогняними Вихорами, а тепер мовчить. Інколи чути сигнали, які свідчать про занепад там мислячого життя. Славко здогадується за підказками квітів, куди прямувати далі.

— Сонячний Шлях! — схвильовано повторив Славко. — Ось розгадка слів, які на прощання мовила Нанті. Тепер я вірю — квіти вказують правильну путь.

— Ми пройдемо Сонячним Шляхом, — твердо запевнив Рон. — Назад не вернемось, доки не відшукаємо Планету Квітів.

ПРОБУДЖЕННЯ КАЗКИ

Планета пливла під кораблем порожня й непривітна. Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, вкриті кригою ріки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі...

...У відчинений люк друзі ступили на поверхню планети. В просторі пливла тиша. Сніг блищав під Сонцем. Славко ступив кілька кроків, печально оглянув далекий обрій...

...Сніг почав танути. Та під ним не було води. Він щезав безслідно, як міраж у пустелі. З-під нього прокльовувалися розмаїті пуп'янки квітів, рослин. Тяглися до Сонця... На обрії встала синя стіна дерев, повітря налилося блакитною імлою, попливло пружними теплими хвилями довкола.

Розкрилися барвисті пелюстки квіток, затріпотіли на вітрі крильцями, піднялися вгору... В свідомості відлунювали радісні слова, що котилися над світом:

— Казка повернулася! Казка воскресла! Браття, прокидайтеся! Казка воскресла!

Хвиля щастя захлюпнула шукачів. Вони стояли приголомшені, здивовані, безмовні. Перед ними діялося чудо казки. І вони були його учасниками, творцями.

Сніг щез на рівнині. Ніжна зелень покривала всю планету.

— Ось вона! Ось! — несамовито закричав Славко.

— Хто? — не зрозумів Рон.

— Нанті! Наша подруга! — гукав хлопець радісно й схвильовано. — Нанті! Ти чуєш мене? Нанті?

Велика ніжно-блакитна квітка з трьома пелюстками сіла Славкові на плече, дзвінко засміялася. Розкрилися золотаві тичинки, глибоке мудре око зазирнуло в обличчя хлопця.

— Наша легенда правду сказала, — ніжно озвалася квітка. — Хлопець та дівчинка Землі пробудять Край Казки. Ти — син казкового народу, Славку! Наша планета шле вам ніжність і любов. Славку, Ліно! Ви — теж люди-квіти!.. Казка повернулася!

— Так просто? — вражено прошепотів Славко. — Невже це ми? Що ми зробили?

— ***Не пожаліли життя ради казки, — відповіла квіточка. — І ваша любов перемогла смерть. Сонячний Шлях подолано, Славку! Радійте, друзі — квіти і люди! Прокладено Райдужний Міст. Слухайте, шукачі казки! Не давайте його знову зруйнувати!***

ЗАВЕРШЕННЯ

Корабель повертався. Він опускався в атмосферу Землі...

...Славко з Ліною вийшли на рідну землю, жадібно вдихнули повітря, напоєне запахом хвої і осінніх луків. Над лісом пливли прозорі тумани, відкись чувся аромат диму...

...Діти взялися за руки, пішли туди, де видно було червону покрівлю рідної школи. Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, обзивалося: «Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона. Прекрасні гості незабаром прийдуть до тебе. Очі квіток заглянуть у душу твою. Хочеш, Земле, стати планетою збратаних людей і квітів? Хочеш?»

Фантастична повість (грец. phantastike — здатність уявляти) — це невеликий за обсягом розповідний твір, сюжет якого ґрунтується на авторській уяві, вигадці, фантазії.

Цим фантастичним елементом така повість схожа на казку (повість-казку), водночас відрізняється від казки тим, що в ній більше авторського вимислу.

Художній образ у фантастичній повісті письменник творить, моделюючи «новий» світ, який живе за своїми законами й нормами, або створюючи два паралельні світи — дійсний і нереальний, фантастичний.

11. Чи хотіли б ви мати такого друга, як Славко? А такого, як Прі? Чому?

12. Зобразіть сюжет твору у вигляді метеорита й пропишіть ключові моменти мандрівки шукачів.

13. Продовжте речення: «Щоб потрапити на Планету Квітів, треба…».

14. За якими ознаками твір «Хто зважиться — вогняним наречеться» є фантастичною повістю?

15. Намалюйте Планету Квітів, якою ви її уявляєте.

16. Виконайте одне із завдань:

а) Створіть сторінку Славка в соцмережі. Якою інформацією ви її наповнюватимете? Чому?

б) Створіть буктрейлер про книгу Олеся Бердника.

17. За бажання прочитайте повну версію твору Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» за покликанням чи QR-кодом на с. 284.

ГАЛИНА ПАГУТЯК (народилася 1958 року)

Я писала «Королівство» як молитву, вкладаючи в нього все те, про що мріяла, але не знайшла в часи свого дитинства.

Галина Пагутяк

Народилася *Галина Москалець* (саме таке справжнє ім'я письменниці) у родині вчителів у с. Залокоть на Львівщині.

Письменниця вважає себе нащадницею румунського національного героя — графа Дракули (прадавній рід Басарабів).

З дитинства Галина була завзята й допитлива, завжди брала в бібліотеці книги, читала їх, самостійно вчила іноземні мови, користуючись словниками. Мріяла бути археологом.

Філологічну освіту здобула в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Згодом працювала у школі, краєзнавчому музеї та картинній галереї.

За бажання про рід Дракули можна дізнатися за покликанням або QR-кодом https://cutt.ly/3wPbZ6d1

Живе у Львові. Часто подорожує. Єрусалим вважає найзагадковішим містом планети.

А ще письменниця любить котів. «Багато книжок, багато котів — це моє Королівство. І принцеса в ньому — моя дочка Лада», — каже «котяча мама».

Галина Пагутяк двічі була лауреаткою літературної премії «Портал», у 2008 р. здобула премію «Айстра», а у 2010 р. — Шевченківську премію.

Літературознавці називають прозу Галини Пагутяк містичною, фантастичною, а авторку — таємничою. В інтерв'ю письменниця зізнається, що хоче створювати світи, у яких можна жити не тільки їй, а й іншим.

«Коли я писала «Королівство», то просто жила в Королівстві, де люблять книги й котів, і куди зло може потрапити лише для того, щоб відтінити добро», — згадує Галина Пагутяк.

Письменниця має сайт, де ґрунтовно впорядкувала свій доробок: книжки, статті, переклади, навіть неопубліковані рукописи.

КОРОЛІВСТВО

(скорочено)

Обкладинка книжки «Королівство», створена у видавництві «Теза». Худ. Валентина Богданюк

Усі дива почалися тоді, коли мама була у відрядженні. Спершу з'явився хлопець, який обертався на лиса, а був Принцом. Тоді кіт Фелікс заговорив. Зрештою відьми і все товариство Книголюбів намагалися викрасти книжку, яка виявилась чарівною. А далі... далі з'ясувалося, що це тільки початок пригод і що від оповідача залежить доля Королівства.

Бідолашний трамвай аж натомився вкотре виїжджати на гору, та ще й день видався спекотним. Повсюди літав пух із кульбаб і тополь, через що люди терли почервонілі очі й шморгали носами. Трамвай не мав алергії ні на пух, ні на трави, ні на мох, яким пообростали дерева в ярах Погулянки.

Однак від спеки в ньому весь час щось пересихало й ламалось, і тоді змордована алергією кондукторка лаялась: «От, старе одоробло! Знову відстаємо від графіка...» Зрештою, її неважко зрозуміти. Бувало, трамвай зависав за кількадесят метрів до кінцевої зупинки, і втомленій , спітнілій кондукторці доводилося йти догори пішки, щоб зателефонувати в трамвайне депо. Водій задумливо дивився їй услід. Вони — трамвай, водій і кондукторка — їздили разом уже п'ятнадцять літ.

Десь стільки ж років було єдиній пасажирці, що залишилася у вагоні за дві зупинки до кінцевої. Дівчинка тримала на колінах згорнутий рулон паперу, виглядаючи у вікно, бо їй нецікаво було дивитися на подряпаний салон із рядами червоних сидінь і на кондукторку, яка мала здати зміну аж опівночі й тепер дрімала, притиснувши до живота торбинку з грішми та квитками.

Ота мала в білій футболці й обрізаних по коліна джинсах не виглядала на грабіжницю трамваїв, але краще було б, якби їхав ще хтось. Хоча досі кондукторку ні разу не пограбували, вона не втрачала пильності. За недбалість її могли б звільнити з роботи, а ця жіночка вміла лише обілечувати[1] пасажирів та варити їсти чоловікові й дітям. Вона ніколи не ходила в кіно на жоден із тих

[1] *Обілетити* (*жарг.*) — продати квиток («білет»)

Про кого кажуть «обілечений»?

фільмів, назви яких писали на боках старенького трамвая. Коли хтось із пасажирів питав її про новий фільм, відповідала: «У мене немає часу ходити по кінах!» Або: «Мені за це не платять грошей!»

Кондукторка справді нічого не тямила в фільмах, бо, як тільки вмощувалася перед телевізором, миттю засинала. Хай би це було навіть ток-шоу «Без табу».

Чи поділяєте ви думки кондукторки? Чому ви чи ваші рідні ходять у кіно?

Чи погоджуєтеся ви з тим, що «кіно — це розвага»? Яка користь від переглядів фільмів? Відповідь обґрунтуйте.

Трамвай, ясна річ, не міг піти до кінотеатру і взяти собі квиток. Мусив чомусь терпіти на своїх боках різні написи. Наприклад: «Закоханий вбивця», «Люди зі склепу» чи «Кривавий полудень». Учора його обновили: тепер трамвай рекламував фільм «Народжений убивати». Зрештою, ***кіно — це розвага***, а трамвай має роботу — перевозити всіх, хто не хоче ходити пішки».

Отож, у порожньому салоні панував спокій. Водій не оголошував зупинок, бо не було для кого. Дівчинка знала, куди їде. Вона не збиралась кататись, а поверталась додому. Була вже восьма година вечора. Зараз вона вийде, і вже нічого не пов'язуватиме її з трамваєм, на якому чорною і жовтою фарбами виведено: «Народжений убивати». Сам трамвай досі не вчинив жодного вбивства. Він був сам по собі: старенький порядний трамвай другого маршруту.

Але тут із ним щось трапилося. Трамвай зупинився перед найважчим підйомником, відчинив дверцята, щоб впустити пасажира, хоча всім відомо, що трамваї не підбирають нікого між зупинками. Це ж бо не таксі. Водій сам не розумів, як воно сталося. Двері хутко зачинились, і розморена кондукторка вирішила: «Нехай...» Свою гривню вона одержить, ким би не був цей пасажир, якщо в нього, звісно, немає документа на безкоштовний проїзд. Їй вистачило одного ока та й то примруженого, щоб побачити, що новий пасажир не вартує того, аби задля нього трамвай зупинявся за двісті метрів до кінцевої зупинки. Друге око було їй потрібне, щоб упевнитися в цьому, але серце вагалося, чи не дати собі з цим спокій.

Пасажир впав на сидіння збоку від юної панночки, наче конав від утоми і не мав сили підійти за квитком. Це був рудий хлопець років шістнадцяти, з волоссям, зібраним у хвіст, що сягав майже до пояса. Такі патли викликають особливу відразу в літніх пань. А ще, кондукторка, напевно, до кінця життя не забуде неймовірної камізельки без ґудзиків із чорного потріпаного атласу, бридких зелених куцих штанців і босих брудних ніг.

Що насторожує в описі хлопця? Чому?

*Чому слово **Алергія** автор вживає з великої літери?*

Чи знаєте ви правила поведінки в громадському транспорті? Озвучте кілька з них.

Хвороба, яка тихо тліла в організмі кондукторки тижнів зо два, вибухнула з нечуваною силою. Бідолашна чхнула, аж бризнули сльози. Здавалося, сама Алергія з'явилася перед нею в образі пасажира...

— Будьте здорові! — гукнув привітно рудий, але кондукторка не змогла не те, що подякувати, а й навіть виконати свій посадовий обов'язок — обілетити пасажира. Їй засвербіло в носі, зашкребло в горлі, сльозами залило щоки. Носова хусточка вмить перетворилася на огидну мокру ганчірку. А тут ще почав чхати сам водій...

Нарешті панночка вийшла із задуми, потривожена дивними звуками. А потім перевела погляд на пасажира. Очі в неї стали круглими, наче вона щойно звалилася із неба й побачила Землю, населену химерними істотами.

— Бідолахи, — зітхнув хлопець. Це я винен у всьому! Певно, через те, що нетутешній...

Якби це був автобус, то давно би вже заїхав у кущі, і для когось усе скінчилося б кепсько. Але трамвай долав останні метри до пагорба без допомоги водія, бо навіть якби забув дорогу, блискучі рейки, освітлені вечірнім сонцем, освіжили б його пам'ять.

Коли усе починає отак з'їжджати кудись убік, потрібен хтось розсудливий, котрий міг би пояснити, що відбувається.

Мама не належала до розсудливих людей, бо працювала у видавництві. Книжок зараз ніхто не читає. Сама Люцина любила читати. «Нічого, — казала мама, — треба підтримувати вогонь, щоб не погас. От мені завжди щастить на гарних людей, куди б я не приїхала. А що грошей у нас небагато, то це не таке вже й лихо. І ти колись це зрозумієш».

Коли до Люцини заходили однокласники, у них відбирало мову, бо всюди вони бачили книжки, навіть там, де їх не мало би бути. Книжки почав збирати ще прадід, професор. І якось ніхто не помічав, що Люцина ходила цілий рік у тій самій спідничці... У квартирі майже не було меблів, бо все займали полиці з книжками. Тому не було проблеми килимів, кришталю та інших коштовних придбань, якими так пишаються господарі.

Як жила родина Люцини?

Які цінності переважали?

Яке значення книжок у вашому житті?

Проте зараз Люцина думала не про книжки, а про себе, самотню й покинуту напризволяще. Усе почалося із трамваю,

який чхнув, а точніше — у якому щось вибухнуло. І з лиса. Досі життя було нудне, а тепер вона опинилася ніби на краю виру, й хоча ще начебто далеко до його центру, їй уже не вирватись.

Напис на папері поблякнув і почав зникати, а на краєчку сидів павук. Він вдивлявся в літери вісьмома очима. Фелікс теж знав, що там було написано. Ну, і що їй було робити? Хіба заспокоїтись, випити чаю... Врешті, не завадило б підкріпитися. Голод нападав на Люцину завжди зненацька. Вона кинулась до холодильника, вхопила масло, банку рибного паштету і яйце. Усе це важко було взяти одночасно. Яйце вислизнуло і розбилось.

От лихо! Фелікс миттю дав би собі раду з тим яйцем. Люцина, стогнучи, підібрала з підлоги вцілілий жовток і поклала в котячу миску. Як зранку Фелікса не буде, доведеться винести надвір. Бабуся не дозволяла викидати їжу, кажучи, що найменший шматочок може підтримати життя якійсь істоті.

Фелікс ніколи не повідомляв, коли повернеться... Що таке сидіти самій удома, Люцина добре знала. Замикалася зсередини на засув, зачиняла вікна, а все одно не могла відігнати моторошних думок перед сном.

Гроза минула, але вона не збиралася виходити з дому... Тут пролунало три короткі дзвінки в двері. То могла бути тільки Гортензія, їхня сусідка, схожа на циганку. Мама недолюблювала її, бо та не читала книжок, кажучи, що має алергію на друкарську фарбу.

— Вибач, Люцинко, наш телефон чомусь не працює. А мені треба терміново подзвонити.

— Звичайно, — знизала плечима Люцина.

— То важлива розмова! Я би тебе не турбувала...

Не слухаючи вибачень, дівчинка зачинила за собою двері. Аркуш знову став білим. Зрештою, чарівні видіння швидко з'являються і швидко зникають.

— Хто я? Де я? — повторила дівчинка й відповіла собі: — Я — Люцина. Мені майже п'ятнадцять років. Зараз вечір і я вдома. Прошу не турбувати. На сьогодні вистачить.

— Так, за півтори години... Подвійну дозу? Не знаю, чи вистачить... *Слухаюсь, мій повелителю!*

«Овва» — подумала Люцина. — Мабуть, правда, що Гортензія відьма. Її матуся — це вже точно!»

Відьом у місті аж кишіло. Деякі дівчата з її класу ходили на курси, а на кожному стовпі висіло оголошення на кшталт: «Чорна Земфіра знімає закляття та віщує майбутнє». Правда тепер вони називали себе екстрасенсами.

Які міфологічні образи наявні у творі?

Як ви вважаєте, чому Люцину не цікавило відьомське ремесло?

Люцина не цікавилася відьомським ремеслом. Це було модно, а той, хто сліпо наслідує щось, не має клепки в голові. До того ж, відьми мусили задля своїх потреб вбивати кротів, кажанів, потрошити жаб, і навіть посягали на священних істот — котів.

Як бачимо, не обійшлося у творі і без відьом. Трапляються також тигри на балконі, вампіри-філософи, довгомудики, з'їдлики, балакучі коти...

— Дівчино, допоможи підняти ключі!

То був дідусь у дощовику з паличкою в руках. На тротуарі лежала в'язочка ключів, що, певно, випала з кишені. Люцина нахилилася, і торбинка з мишами зсунулася з плеча. Щось шарпнуло її, і вона побачила в руках дідуся торбинку. Він запхав у неї руку і раптом закричав.

— Що ви робите? — закричала й собі Люцина.

Тут біля неї опинилася тигриця й вирвала в діда торбу.

— Прокляті тварини! — засичав дід і став меншати на очах, перетворюючись то на ящірку, то на чайник, то на кажана, а потім зник уже зовсім.

— О Боже, що ж то було?.. — прошепотіла вражена Люцина.

Тигрисик пояснив:

— То був злий чарівник. Він хотів відібрати в Люцини торбинку.

— Може просто злодюжка? — припустив Мортіус.

— Мама каже: що то був злий чарівник, найсильніший у світі.

Люцина пирснула: «А миші його покусали!».

Вона все сміялася і сміялась. Тож довелось Соні і її потрусити, щоб отямилась. Мортіус спантеличено почухав потилицю:

— На біса йому твоя торбинка, Люцино?

— Він хотів украсти кольорових мишей, негідник! — заголосила Соня.

— Ні, — сказала Люцина, — йому потрібне було яйце!

— А що в нім незвичного? Звичайнісіньке яйце...

— Я знайшла його в дуплі верби ще в Граничному світі. Бачите, воно могло сто разів розбитися, але не розбилося.

— Мама каже — будь обережна! Злий чаклун ще повернеться! — передав Тигрисик. — Вона ще каже — ти тепер найголовніша. Ми будемо тебе охороняти!

— Якась нісенітниця! — пробурчав Мортіус. — Що там, секретна зброя в цьому яйці? Чи мікрофільм? Чому це досі ніхто не посягав на твою торбинку?

— Мабуть, чаклун тільки тепер нас знайшов, — знизала плечима Люцина.

— Я знаю, що з яєць вилуплюються пташенята. Може й з цього що-небудь нарешті вилупиться і полетить собі. Те яйце було таке самотнє в дуплі, що я мусила його взяти...

— Ну, добре, ходімо, а то нас ще хтось помітить...

Вони перейшли вулицю. Тепер Люцину з двох боків охороняли тигри, а Фелікс біг позаду, озираючись, чи все гаразд.

Доведіть, що друзів у Люцини більше, ніж ворогів.

Як ви вважаєте, з якою метою злий чаклун може повернутися знову?

Сюжет твору Галини Пагутяк «Королівство» — динамічний і насправді захопливий. Усе в ньому створює атмосферу справжньої казки.

Герої стикаються з необхідністю боротися за життя. Це стосується як головної героїні — сміливої та вольової дівчинки Люцини, так, зокрема, і сантехніка Мортіуса, що підробляє журналістом.

Спочатку Люцина здається замкненою, слабкою. Але поступово розкривається справжня сутність дівчини. Долаючи різноманітні перешкоди на шляху до омріяного світу, вона разом із друзями показує приклад наполегливості у досягненні мети.

За жанром твір — *роман-фентезі*.

Роман — великий за обсягом епічний твір, у якому широко охоплені життєві події певного періоду та багатогранно змальовані персонажі.

Фентезі (література фентезі) — *фантастична література*, у якій створюється вигаданий, чарівний світ із власною розгорнутою історією і кодексом законів.

1. Сформулюйте визначення *роману-фентезі*.
2. Які особливості фентезі є у творі «Королівство»?
3. Схарактеризуйте взаємини в родині Люцини.
4. Якими рисами наділено Люцину? Які із них варті наслідування?
5. Заповніть таблицю «Реальні й фантастичні персонажі твору». Яких героїв більше? Чому?
6. Якими ви уявляєте героїв твору? Опишіть словесно або намалюйте.
7. Доведіть, що авторка порушує проблему боротьби добра і зла.
8. Які ще проблеми Галина Пагутяк порушує у творі «Королівство»? Доведіть цитатами із твору.

9. Виконайте завдання (на вибір): а) Доведіть на прикладі творів, вивчених у розділі «Фантастичні пригоди та фентезі», що книги відкривають читачеві невідомі й чарівні світи; б) Придумайте власну історію у жанрі фентезі, де головні герої — ви і ваш кіт.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Автобіографі́чний твір (від грецьк. «autos» — сам; «bios» — життя; «grapho» — пишу) — твір, у якому автор описує деталі власного життя, нерідко доповнюючи опис художньою вигадкою.

А́втор (від лат. «au(c)tor») — особа, яка створила художній, науковий або інший твір.

Алего́рія — утілення загальних понять («добро / зло», «вірність / зрада», «чесність / обман») у конкретних образах: «хитрість — лисиця»; «боягузливість — заєць» тощо.

Ана́фора (єдинопоча́ток) — повтори однакових слів та словосполучень на початку віршованих рядків, строф або речень. Зазвичай анафору використовують для піднесення емоційної сили вірша.

Віршо́вана мо́ва — ритмічно впорядкований текст, у якому рядки зазвичай римуються.

Віршови́й ритм — рівномірне чергування певних елементів вірша (наголосів, складів, рядків тощо). Головне в ритмі — постійна повторюваність цих елементів.

Гімн (сла́вень) — це урочиста пісня переважно на честь держави, яку виконують під час свят, офіційних прийомів, військових парадів, спортивних змагань тощо.

Гіпе́рбола — художній прийом, який полягає в навмисному перебільшенні (рис людини, властивостей та ознак певного предмета чи явища тощо) для надання зображуваному виразності.

Гу́мор — доброзичливий сміх, різновид комічного.

Гумористи́чна по́вість — повість (див. нижче «повість»), у якій персонажі, події та описи подані в добродушному, жартівливому тоні.

Громадя́нська (патріоти́чна) лі́рика (див. «лірика») — поетичні твори, присвячені актуальним проблемам суспільного життя.

Детекти́в (від англ. «detective» — нишпорка, сищик) — різновид пригодницької літератури; твори про загадкові злочини та їх розкриття.

Детекти́вна інтри́га (від латин. «intrico» — заплутую) — складне й заплутане розгортання подій твору з метою зобразити гостру боротьбу між персонажами, досягти особливого напруження дії та «заінтригувати», зацікавити нею читачів.

Епі́тет — художнє означення, що виділяє в зображуваному певну характерну рису (*золоте* серце, *квітуча* земля). Ті епітети, які часто стоять при тих самих словах, називають постійними епітетами (так, у народних піснях часто трапляються постійні епітети, напр., *червона* калина).

Епі́чний твір — зазвичай прозовий твір, у якому описані певні події, явища, характери (казка, оповідання, повість тощо).

Іде́я тво́ру — головна думка, яку автор утілює у своєму творі.

Інтер'є́р (у літерату́рі) — вид опису, змалювання приміщень зсередини та предметів, які оточують персонажів твору.

Істори́чна по́вість — це повість на історичну тематику (зазвичай про важливі історичні дії, історичних персонажів тощо).

Коміч́не (від грецьк. «komikos» — «смішний») — це естетичне явище, смішне в житті та його втілення в художній творчості; головні різновиди комічного: *гумор* і *сатира*.

Компози́ція тво́ру — побудова літературного твору, що включає сюжетні (зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка) та позасюжетні (інтер'єр, портрет, пейзаж, внутрішній монолог тощо) елементи.

Конфлі́кт — зіткнення протилежних сил, героїв тощо. Наприклад, головний конфлікт казки — це боротьба добра зі злом (зазвичай добро перемагає зло).

Леге́нда — невелика оповідка про якісь події, людей, богів, походження географічних назв тощо, у якій правда поєднана з вигадкою.

Лі́рика (від назви муз. інструмента «ліри») — сукупність творів (переважно віршованих), що не мають чітко окреслених сюжетів, подій. Їм притаманні емоційність, схвильованість, особлива задушевність.

За проблематикою лірику умовно поділяють на патріоти́чну лірику (уславлення любові до Батьківщини), інти́мну лірику (відтворення почуттів і переживань людини), пейза́жну лірику (зображення природи), філосо́фську лірику (заглиблення в ідейно-філософські проблеми) та ін.

За *джерелом походження* лірику умовно поділяють на фольклó́рну (народнопісе́нну) лі́рику (створену народом, яка не має конкретного автора) та а́вторську лі́рику (створену конкретними поетами). Водночас автори можуть використовувати фольклорні твори, або навпаки — авторські твори можуть ставати народними (яскравий приклад — лірика Тараса Шевченка, який і спирався на український фольклор, і поповнював цей фольклор).

Ліри́чний геро́й — образ, що виникає в уяві читача під враженням утілених у творі почуттів, переживань, роздумів. Ліричний герой не обов'язково тотожний з автором.

Ліри́чний ві́дступ — прийом у ліро-епічному творі, коли автор ніби відступає від головних сюжетних ліній твору. Водночас у високохудожніх творах ці відступи відіграють важливу роль.

Ліри́чний твір — поетичний текст, що належить до лірики (див. вище «лірика).

Ліро-епі́чний твір — художній твір, у якому поєднано епічне (розповідь) і ліричне (почуття) зображення життя.

Літерату́ра — (від латин. «litera» — «літера, буква») буквально: «те, що написане літерами» (див. нижче «художня література»).

Літерату́рний твір — текст, що належить до художньої літератури (фольклору): прислів'я, приказка, за́гадка, казка, вірш, оповідання тощо.

Мета́фора — слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності чи контрасту: «*комп'ютерна* ***мишка***», «***ніс*** *човна*» тощо.

Мисте́цтво — вид творчої діяльності, зображення дійсності в конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів.

Мо́ва а́втора — мова оповідача в художньому творі.

Моти́в (у літерату́рному тво́рі) — 1) те саме, що й *те́ма*; 2) складова теми.

Оповіда́ння — невеликий прозовий твір, у якому йдеться про одну або кілька подій із життя одного чи кількох головних персонажів протягом обмеженого проміжку часу.

Пейза́ж — зображення природи, довкілля в художньому творі.

Пейза́жна лі́рика — ліричний твір, у якому зображено пейзаж (див. вище «пейзаж»).

Персона́ж тво́ру — дійова особа художнього твору (книжки, спектаклю, кінофільму, гри тощо).

Персоніфіка́ція (різновид метафори) — перенесення властивостей людини на предмети чи явища природи. Наприклад: «*сонечко* ***всміхається****», «тінь* ***лягає****», «час* ***іде****»*.

Пі́сня — невеликий словесно-музичний твір, призначений для співу.

По́вість — розповідний художній твір, що за обсягом посідає проміжне місце між оповіданням і *романом* (див. «роман»). У повісті зазвичай ідеться про історію одного людського життя чи його значної частини, яка обов'язково перетинається з долями інших людей (персонажів).

По́вість-ка́зка — прозовий твір, у якому поєднані риси казки *(див.* «казка») й повісті (*див.* «повість»).

Порівня́ння — пояснення одного предмета або явища за допомогою зіставлення з іншим, схожим на нього.

Портре́т — у літературі: опис зовнішності персонажів художніх творів.

Приго́дницька науко́во-фантасти́чна по́вість — повість, у якій зображено пригоди (часто небезпечні) літературних персонажів та фантастика.

Прика́зка — стислий крилатий народний вислів (іноді вкорочене прислів'я, але без властивого йому повчання): «*як рак на горі свисне*»; «*як моє не в лад — я з своїм назад*» тощо.

Прислі́в'я — короткий ритмічно організований вислів із повчальним змістом («*Життя без книжок — мов небо без зірок*». «*Вудити без гачка і вчитися без книги — даремна праця*»).

При́тча — невеличка оповідка з глибоким повчальним змістом, яка містить якусь моральну настанову в алегоричній (прихованій, непрямій) формі.

Прозо́ва мо́ва — ритмічно невпорядкована мова (на відміну від віршованої).

Рефре́н — приспів у пісні, постійно повторюваний фрагмент вірша.

Ри́ма — співзвучність, суголосся закінчень рядків у вірші, наприклад: «*красива — невгасима*», «*Україна — солов'їна*».

Рома́н (від франц. «романський») — великий за розміром (більший за оповідання та повість) і складний за побудовою прозовий (рідше віршований) твір художньої літератури, у якому широко охоплено життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів, їхня психологія, побут і т. д.

Роман, у якому помітний елемент гумору, легкого, дотепного сміху, називають «гумористи́чним рома́ном».

Сати́ра — 1) дошкульний, викривальний сміх; 2) художні твори різних жанрів, у яких різке викриття зображуваного поєднане з гострим осміянням, глумлінням; спосіб передання комічного.

Си́мвол — умовне позначення якогось явища, поняття, предмета. Наприклад, у поемі Миколи Вороного «Євшан-зілля» гіркуватий запах цього зілля (полину) не лише нагадує юнакові про половецький степ, а й **символізує** любов до Батьківщини.

Сюже́т тво́ру — події літературного твору, подані в певній послідовності. Основні елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Те́ма тво́ру — те, про що йдеться, що автор розповідає читачам, найголовніше питання, розкрите у творі.

У́сна наро́дна тво́рчість (фольклó́р) — народні твори, які передавали з уст в уста (усно); словесна творчість певного народу: *український* фольклор, *англійський* фольклор, *японський* фольклор тощо.

Фантасти́чна по́вість (від грецьк. «phantastike» — здатність уявляти) — повість, сюжет якої ґрунтується на авторській уяві, вигадці, фантазії. Цим фантастичним елементом вона схожа на казку (повість-казку), водночас відрізняючись від останньої більшою питомою вагою саме авторського, письменницького (а не народного, фольклорного) вимислу.

Фантасти́чне у тво́рі — те, чого немає в реальному житті, щось вигадане, витворене фантазуванням, уявою людини (здатність істот перетворюватися на якісь предмети, розмова тварин тощо).

Фе́нтезі (літерату́ра фе́нтезі) — *фантастична література,* у якій створюється вигаданий, чарівний світ із власною розгорнутою історією і кодексом законів. До *літератури фентезі* належать твори, напр., Галини Пагутяк.

Худо́жня літерату́ра (мисте́цтво сло́ва) — це: 1) вид мистецтва, що відтворює дійсність у художніх образах; 2) сукупність написаних (усних) художніх творів якогось *народу* (напр., українська література, англійська література тощо) чи певної *епохи* (напр., література Середньовіччя, література Відродження і т. д.), а також всього *людства* (світова література).

Худо́жньо-біографі́чні тво́ри — це твори, побудовані на матеріалах життя та творчості якоїсь видатної особи, письменника (напр., Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Павла Тичини, Василя Симоненка та ін.).

Худо́жній о́браз — це втілення загального уявлення про життя, природу, людину та людські стосунки в конкретних предметах, явищах, описаних у художньому творі.

Худо́жня дета́ль — виразна подробиця у творі, що має значне змістове й ідейно-емоційне навантаження.

Щоде́нник (як літерату́рний жанр) — різновид літератури, записи про переживання, думки й події в житті якоїсь людини, зроблені нею самою в хронологічній послідовності. Водночас існує т. зв. «щоденниковий стиль», коли автор зображує вигадані події як такі, що нібито відбувалися з ним насправді.

ВІДПОВІДІ НА ДЕЯКІ ЗАВДАННЯ

С. 9	*Кросворд «Художній твір». Вертикально.* 1. Конфлікт. 2. Герой. 3. Кіно. 4. Гімн. 5. Музика. 6. Ідея. 7. Звук. 8. Література. 9. Краса. 10. Художник. 11. Живопис. 12. Театр. 13. Мистецтво. 15. Тема. *Горизонтально.* 14. Читач. 16. Автор. 17. Мотив.
С. 32	*Ребус.* Григорій Трух.

Навчальне видання

КАЛИНИЧ Олеся Василівна
ДЯЧОК Світлана Олександрівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

За редакцією проф. Юрія Ковбасенка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

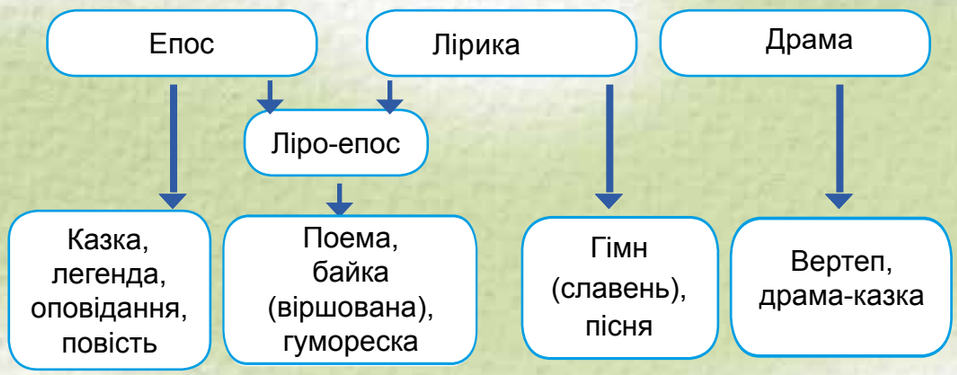
Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У виданні автори послуговуються з навчальною метою матеріалами (зокрема ілюстраціями, відео- та аудіозаписами) з інтернет-видань, що розміщені у вільному доступі, із зазначенням джерел.

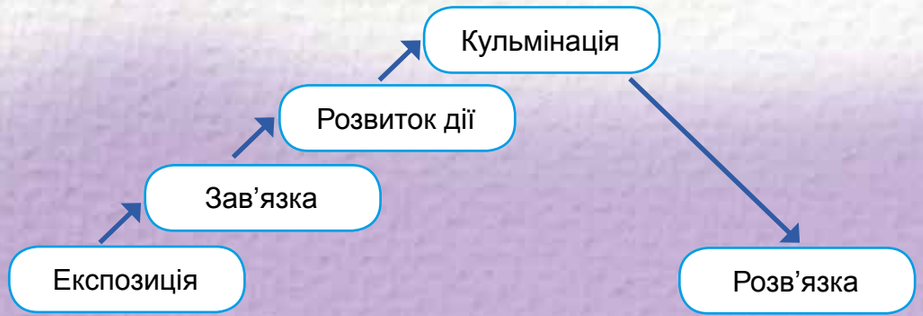
Літературна редакторка *Ірина Дворницька*
Комп'ютерне верстання *Мар'яна Тераз*
Художнє оформлення *Мар'яна Дячинська*
Обкладинка *Мар'яна Дячинська*

Формат 70×100 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 24,7. Облік.-видавн. арк. 18,30. Наклад 85 280 прим.
ТзОВ «Видавництво Астон». 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com

РОДИ ТА ЖАНРИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

СЮЖЕТ ТВОРУ

ПАСПОРТ ТВОРУ

Автор	
Твір	
Рід	
Жанр	
Тема / Ідея / Мотив	
Проблеми / Образи / Художні засоби	

ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ

Засіб художньої виразності	Коротке пояснення
Епітет	Художнє означення
Метафора	Перенесення ознак за подібністю
Персоніфікація	«Олюднення»
Гіпербола	Художнє перебільшення
Порівняння	Співвіднесення за схожістю («як, мов, ніби, наче…»)

АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ БАНКУ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Створіть онлайн-групу.
2. Кожен учасник групи пише 2-3 тести та відповіді до них.
3. Сформуйте з утворених тестів варіант завдань, звірте відповіді.
4. Обміняйте завдання з іншою групою в класі та розв'яжіть їх.
5. Віддайте свої завдання на перевірку однокласникам / однокласницям, натомість перевірте, як виконали ваш варіант.

СЕНКАН

Рядок	Зміст	Кількість слів
Перший	Тема	Один іменник
Другий	Опис теми	Два прикметники
Третій	Дія, пов'язана з темою	Три дієслова
Четвертий	Речення, яке розкриває тему	Чотири (переважно) слова
П'ятий	Висновок	Один іменник